

H. P. Hanssens breve til A. D. Jørgensen

II

1892 – 97

Ved *Harald Jørgensen*

I Sønderjyske Årbøger 1978 s. 71-131 påbegyndtes optryk af de bevarede breve fra H. P. Hanssen til A. D. Jørgensen. I en kort indledning blev der redegjort dels for brevvekslingen mellem de to mænd, dels for principperne for udgivelsen. Der henvises i almindelighed til denne indledning. – I det følgende bringes resten af brevvekslingen fra 29. juli 1892 til 1897. A. D. Jørgensen døde den 5. okt. 1897. I brevene følger vi H. P. Hanssens fortsatte udgivervirksomhed, hvor især etableringen i Åbenrå med bladet Hejmdal er af interesse. Brevene giver et godt indblik i bladets økonomi i de første år (især brev nr. 47, 56 og 58). H. P. Hanssens energi og aktivitet på flere og flere områder træder tydeligt frem. Sikringen af Nydam mose (især brev 45, 46, 50 og 54) og købet af Dybbøl mølle (især brev 48, 49, 51, 57, 59-62) er sager, der tager meget af hans tid, ligesom formidlingen af kontakter mellem sønderjyder og kredse i kongeriget optager ham meget (bl.a. brev nr. 32, 36, 41, 51 og 54). Det spændte forhold til redaktør Jens Jessen ses tydeligt, bl.a. i spørgsmålet om H. P. Hanssens valg til landdagsmand i 1896 (brev 64-65) samt i brev 72-73. Mest spændende læsning er dog nok skildringen af landdagsmand Hans Lassens bedrageri over for Lysabild Sparekasse og den måde, H. P. Hanssen søgte at få denne for den danske bevægelse så belastende affære klaret (brev 66-71). H. P. Hanssens dybe forståelse for de økonomiske spørgsmåls betydning for den danske sag og hans klare indsigt i vigtige sider af samfundslivet, også ud over det nationale, kommer klart til udtryk i disse breve og udtrykkes af ham selv bl.a. i brev 72. – Til brevene er udarbejdet et register over de mange personer, som forekommer i brevene (side 218-22).

31.

Sønderborg 29. juli 1892.

Da jeg har meget travlt, må jeg gå lige til sagen. Jeg arbejder på en geografisk afhandling om Sønderjylland til det geografiske værk Lande og Folk som udgives af danske lærere og er bestemt til en håndbog for danske lærere til praktisk brug ved undervisningen. Afhandlingen er under pressen, og de to ark – der bliver 3-3½ ialt – er allerede trykt. Nu dukker der pludselig idag en ny plan op

om at tage 5–10.000 særtryk af den, som skal sælges til fordel for »S.S.« i Kolding og muligvis trykkes helt for dens regning, og denne plan har jeg givet min tilslutning. Jeg ville imidlertid nu gerne, da afhandlingen på denne måde bliver spredt i vide kredse, have den ledsaget af et sprogekort og da af det ny, Clausen har ladet udfærdige til næste hæfte af Sønderjyske Årbøger. Kortet er godt og formatet passende. Pjecen ville vinde meget derved. Nu er Clausen imidlertid borte, og jeg må derfor, da jeg ikke ved, hvor han er i disse dage, henvende mig til Dem ang. denne sag og spørger da: Hvad vil »2 Løver« levere dette sprogekort til os for? Pladen er udarbejdet, det bliver altså kun papir og tryk, som det drejer sig om. Jeg skal gerne have svar snart, men forudser, at De måske ikke har de nødvendige tal ved hånden. Efter mit skøn kan kortet imidlertid ikke komme til at koste meget mere end 20 kr. pr. tusind (2 øre stk.), når vi tager 10.000. Jeg formulerer derfor, for hurtigst muligt at få et praktisk resultat, ganske bestemt mit spørgsmål således: Må jeg føre underhandlingerne med »S.S.« og ligeledes udgiverne af Lande og Folk under den forudsætning, at kortet leveres dem for 20 kr. pr. 1.000 stk. »To Løver« skal i så fald betale underskudet, hvis kortet bliver dyrere, man også tage overskudet, hvis det bliver billigere. Jeg anser det for heldigt, at kortet kommer med og beder Dem derfor om at anbefale dette forslag. Jeg tror, at vi vil kunne sprede en del oplysning om Sønderjylland ud over landet på den måde. Morten Eskesen har solgt mange tusinde ekspl. af Karsten Thomsens sange og vil rimeligvis også kunne skaffe dette særtryk afsætning og derigennem »S.S.« en ikke helt ubetydelig indtægt. Jeg antager, at »S.S.« vil kunne have det for 10 øre stk. (foruden kortet) i et oplag af 10.000, og det skal sælges for 30 øre gennem Morten Eskesens venner. Svar udbedes omgående, hvis det er muligt.¹

32.

Sønderborg 24. august 1892.

Må jeg ikke herved bede Dem om at foreslå »2 L.« at bevillige højskolelærer P. Andresen understøttelse til et ophold i København. P. Andresen er tysk undersåt, søn af gl. Jens Andresen i Ullerup, som De vistnok kender. Han har været lærer ved Ryslinge

højskole i 6 år, før den tid ved Falkenstjernes højskole i ét år. Han har særlig undervist i naturfagene, dansk og sang og har fået sin uddannelse dels ved et flerårigt ophold på Askov højskole, dels ved senere at læse på egen hånd 2-3 år i København og ved at arbejde et års tid hos landhusholdningsselskabets konsulent P. Nielsen som assistent i botanik. P. Andresen er en betydelig personlighed og har været i stand til at gøre sig gældende blandt sine hidtidige omgivelser. Jeg skal således blot nævne, at han er formand for foreningen af Askov højskoles lærlinge og medlem af bestyrelsen for Dansk Højskolelærerforening, der er oprettet efter hans initiativ. Jeg er overbevist om, at han også vil kunne gøre sig gældende herovre og udfolde en virksomhed, som vil være af betydning for den danske sags fremme.

Peter Andresen har under sin virksomhed i kongeriget oprettholdt sit tyske undersåtsforhold i det stadige håb, at han omsider ville nå sit ønske og få en virksomhed i Sønderjylland, og da der nu er udsigt til, at han i en nær fremtid kan blive knyttet til et dansk blad herovre, og ved siden af få en betydningsfuld virksomhed som foredragsholder i foredrags- og landboforeninger, er han resolut brudt op fra Ryslinge for at tage til Sønderjylland. Forinden han begynder sin nye virksomhed her, vil han dog gerne opholde sig nogle måneder i København dels for at sætte sig grundigt ind i den retskrivning, han skal bruge herovre, særlig for at læse nyere historie og knytte nye forbindelser. Efter dette ophold er det hans hensigt at tilbringe nogle måneder her i Sønderborg for under min vejledning at sætte sig ind i en del af vor lovgivning og andre forhold, som det er nødvendigt for ham at få kendskab til. Til opholdet i København, som gerne skulle vare fra 1. sept. - jul, er det, han gennem mig beder »2 Løver« om en understøttelse, da han ikke har formue. Jeg antager, at hr. cand. theol. L. Moltesen, der er personlig kendt med P. Andresen, vil understøtte mit forslag, og for så vidt det ønskes meddele nærmere oplysninger.

33.

Sønderborg 25. august 1892.

Først og fremmest tak for Deres hjælp med at skaffe sprogkortene tilveje.

Hoslagt sender jeg et andet brev med forslag om bevilling af en understøttelse til højskolelærer P. Andresen. Jeg har skrevet det særskilt, for at det om fornødent kan oplæses i »2 L's« næste møde. Derimod ville jeg ikke gerne, at der dér skal tales for meget om P. Andresen og mine fremtidige planer, for at de ikke skal blive kendt i videre kredse og derigennem vanskelige at virkeliggøre. Det er jo vor hensigt at arbejde sammen, hvad jeg allerede tidligere har meddelt Dem, og da hvis det er muligt ved et blad i Åbenrå. Jeg vil derfor gøre alvorligt forsøg på at få fat i Hejmdal i løbet af vinteren, men har også andre planer, hvis det ikke skulle lykkes. Nærmere derom, når De kommer til Kolding, hvor jeg håber at træffe Dem d. 8. september. Kun så meget, at jeg tillige gør forsøg på at knytte M. Andresen til samme blad. Det var da meningen, at M. Andresen og jeg skal fortsætte og muligvis udvide vor hidtilværende virksomhed, mens P. Andresen skal besørge det meste af det daglige arbejde ved bladet. Gensidig vil vi alle tre kunne frigøre hinanden og optage en ret betydelig virksomhed som foredragsholdere, da Nordslesvig let kan berejses i alle retninger fra Åbenrå. Men som sagt nærmere om alt dette i Kolding.

Af særligt nyt kun dette, at der arbejdes for oprettelsen af en skoleforening for Nordslesvig.¹ Grundtrækkene skal være: muligt mange medlemmer med et årsbidrag af 1 mark. Hver husmand, som tegner sig for dette bidrag, erhverver sig derved ret til at få et barn sendt frit op på en fortsættelsesskole eller højskole i kongeriget. Desuden skal der arbejdes for hjemmeundervisning m.m. og holdes møder med det formål at vække ansvarsfølelse. Foreningen er endnu i sin vorden, men der er stemning for den, og den vil nok blive oprettet i løbet af de første måneder, rimeligvis med sæde i Vestslesvig. Om Sønderjyske Årbøger nærmere i Kolding.

34.

Sønderborg 7. september 1892.

Tak for Deres brev. Koldingmødet bliver jo nu ikke til noget foreløbig, og jeg vil derfor skrive udførligere om forskellige forhold. Først og fremmest tak for bevillingen til Peter Andresen. Hans Petersens nuværende stilling er uheldig. Han må snarest føre bevis for, at han er antaget til Dannevirke fra nytår og så til

Mathias Andresen (1858–1916) var fra 1889 leder af Sprogforeningens bogudvalg og fra 1900 til sin død foreningens formand. Han udgav 1890–1900 Illustreret Børneblad for Nordslesvig. Foto 1901 (Historiske Samlinger).

København. Derovre må han behandles varsomt. Faderen har lidt af drik og deraf følgende storhedsvanvid, og jeg er bange for, at der hos Hans Petersen findes spirer til det samme, som kan blive farlige, hvis der ikke passes på i tide. Jeg sagde allerede til Clausen, da han var her, men ved ikke, om han har omtalt det videre, at bevillingen til Hans Petersen burde knyttes til den betingelse, at han kom til at bo i et godt pensionat i København, for at storstadens fristelser derigennem kunne modvirkes noget. Jeg foreslog dengang Højskoleforeningen (Harald Holm); der vil han nemlig træffe mange unge folk, hvis omgang vil have en velgørende indflydelse på ham, da han er let at påvirke både i den ene og den anden retning. Hvis ikke dér, bør han bo i en eller anden god familie, så der, uden at han mærker det, kan føres lidt kontrol med ham. Han hører absolut til de brugbare kræfter; men drikkeriet i

Haderslev og smigreriet i de »A. Carstensske« foreninger har ikke haft den heldigste indvirkning på ham.¹ Når der samtidig med, at bevillingen meddeles ham, gøres ham et bestemt forslag både med hensyn til ophold og antydning af arbejde, så vil han sikkert følge det.

Pjecen om arbejderforholdene kan jeg nu tage fat på, efter at jeg har fået først min geografiske afhandling og nu en lille pjece på 1½ ark om stillingen hernede, som jeg efter opfordring har skrevet til »Dannebrog«s bestyrelse, fra hånden.² Falbe-Hansen var jo hernede og talte med mig om forskellige forhold. Jeg gav ham nogle oplysninger, og til gengæld tilbød han at stå til tjeneste med det materiale, som han havde samlet, men endnu ikke offentliggjort, om de danske landarbejderes kår. Jeg tog mod tilbudet på P. Svejstrups vegne. Vi har nemlig fordelt arbejdet således imellem os, at han tager Danmark, jeg Sønderjylland. Jeg tager nu fat om en otte dages tid og vil antagelig kunne sende ham mit stof til november, han må så gøre det hele færdigt senest til jul. Det vil være tidligt nok. Det skal ligge færdig, men må ikke [komme] frem før tæt indmod valgene, da socialdemokraterne ellers vil have tid nok til med kongerigets hjælp at gøre modtræk.³

Hvad stambogsversene angår, har jeg modtaget noget materiale fra Moltesen, som jeg har sigtet og i betydelig grad øget. Andresen har set det, og jeg vil kunne sende det hele i trykken om otte dage; men forinden er det vel rigtigst, at Moltesen atter modtager det til gennemsyn. Hæftet skal indeholde 200 vers, hvoraf mindst ¾ skal være af danske digtere og forfattere, ¼ udvalgte af det materiale, der haves her, og som Moltesen har fået i københavnske skoler. Vi tager et oplag på 5.000, der vil ikke være fordel ved at tage det større, og i et nyt oplag vil der altid kunne modtages en del nyt stof og udskydes en del af det dårligste. Der er ca. 2500 konfirmander i Nordslesvig hvert år. Oplaget skal vare i to år. Jeg skal forresten sende Dem udvalget, så kan De, inden De sender det til Moltesen, muligvis tilføje et eller andet godt ord, som De savner. Hvis De så atter vil sende det tilbage hertil, skal jeg sørge for trykning og korrekturlæsning og få det hele lavet så billigt og praktisk som muligt. Hvis vi skynder os, vil det muligvis endnu kunne komme ud i efteråret (oktober-november) ved Sprogforeningens bogsendinger.⁴

Sønderjyske Årbøger. Septemberhæftet udkommer om otte dage ...

Til næste hæfte må De endelig sende mig Deres fremstilling af Christian 2.'s ophold på Sønderborg, og jeg vil gerne tillige have de andre meddelelser, som De omtaler, for at bruge dem, når lejlighed gives. Det er næsten nødvendigt nu at have nogle mindre notitser liggende for at få hæfterne afsluttet. Endvidere må De minde Mackeprang om hans løfte og bede ham om at sende litteraturfortegnelsen senest til midten af november, for at den kan komme med i næste hæfte. Af andre bidrag har jeg Wolff-Gammelgabs afhandling om reformer i vort sparekassevæsen og nogle statistiske notitser, som jeg har samlet. Endelig venter jeg en fortsættelse af Clausens arbejde i september hæftet og P. Lauridsens arbejde om danskheden syd for Dannevirke.⁵

Karl Wulff fra Vodder kender jeg ikke, og han kendes ikke meget her. Jeg ved nok, at Mussmann har talt med ham; men det vil næppe være heldigt for ham at stole for meget på Mussmanns løfter, især da han har vist sig uduelig til at starte Centralforeningen. At vi før eller senere får en sådan organisation, håber jeg, skønt udsigterne desværre er små i øjeblikket.⁶ Vi må først have andre mænd i spidsen for Åbenrå amts landboforening, og et forslag fra tyske regeringskredse om at tvinge alle landmænd ind i »Berufsgenossenschaft«, som står under statens kontrol og har ret til at pålægge skatter i landøkonomisk øjemed – skal også helst forinden gå i stykker. Det er mig lidt ejendommeligt, at hr. Wulff gør landøkonomiske studierejser til Norge og Sverige – at Norge var langt tilbage for Danmark behøvede han sikkert ikke at have rejst til Norge for at overbevise sig om, og jeg tør derfor ikke anbefale ham til en ny understøttelse, især da det er så usikkert, om det nordslesvigske landbrug høster gavn af hans studier. Jeg foreslår foreløbig, at der gives ham udsigt til en understøttelse til videregående studier, når han først har godtgjort, at han vil få en ansættelse i de nordslesvigske landboforeningers tjeneste, og skal imidlertid indhente nærmere oplysninger om ham gennem pålidelige folk.

Mathias Petersen har skuffet os.⁷ Han er for gammel, og det går her som så tit, at de anbefalinger, vi er gået efter, er skrevet under indflydelse af en i øvrigt berettiget medfølelse med manden og derfor ikke fuldt pålidelige. Jeg vil ikke anbefale ham til yderligere

understøttelse, før hans arbejde har båret frugter. Han skriver af og til til mig, at nu har han gjort det og det; men fakta er, at Andresen endnu ikke har modtaget bestillinger på Børnebladet gennem ham eller i sådant omfang fra Vesteregnet, at de kan hidrøre fra hans virksomhed. Han skal nu have en opstrammer efter høst, og så vil vi se, om det bliver bedre, hvis ikke, er han kun berettiget til understøttelse på grund af sin fortid, og midlerne er jo næppe så rige, at foreningerne kan indlade sig på den slags understøttelser. Hvad hans indsamling eller opkøb af gl. dokumenter angår, da vil jeg anbefale Dem at »handle stykkevis med ham«. Lad ham ikke få en bevilling i al almindelighed for at gøre det og det; men lad ham meddele, når han finder et eller andet, som har værdi, og så få penge til at købe det for og lidt ekstra for sin møje.

Dannevirke står rimeligvis over for en krise. Dyrnlæge Bjørnshauge, som ejer bladet, blev kort forinden købet gift med en enke, som havde to børn og mange penge. Enken er død for et års tid siden. Børnene er begge voksne, den ene, en søn har flakket hele verden rundt og lagt mange penge øde efter først at have forsøgt sig som dyrlæge og er nu blottet for alt kommet tilbage til stedfaderen; den anden en datter er gift med en købmand Priis i København, som nylig er gået fallit anden gang. Bjørnshauge er en ærlig mand. Han har sikkert givet børnene meget mere, end der kan tilkomme dem efter moderen; men han har ikke holdt skifte med dem, og de kan derfor med retslig gyldighed påstå, at hvad de har fået, har været foræringer og kræve skifte. Det har de nu også virkelig gjort, og Bjørnshauge har fået ordre til at forevise amtsretten sin status til 1. oktober. Derefter vil han rimeligvis få ordre til at foretage en deling med stedbørnene. Nu er Bjørnshauges status ikke god. Han har et lån på 47.000 mark i Folkebanken og desuden en stor prioritet i Dannevirke m.m. Krisen vil altså blive den: Han skal gøre større udbetalinger, men har næppe udsigt til at kunne rejse det nødvendige lån og må så sælge. Hvorledes denne situation, som rimeligvis vil foreligge henimod jul, uden at ret mange endnu aner det, skal benyttes, ved jeg endnu ikke. Hvis man kunne få bladene skilt ad, og jeg kunne købe Freja på rimelige vilkår, ville jeg nok det, muligvis kunne Hejmdal da senere købes sammen med det, og vi derved komme bort fra den nuværende smudskonkurrence og ind under sundere og bedre forhold. Det er ikke udelukket, at

Bjørnshauge eventuelt vil søge at sælge bladene særskilt. I øvrigt mere derom en anden gang, når udviklingen er mere fremskredet.⁸

...
 Optantsagen er nu rimeligvis skredet ind i et nyt stadium, skønt det dog endnu nærmest er gisninger, da vi ikke ved, hvad ministeren vil. Vi træffer imidlertid forberedelse til, at Johannsen og Lassen straks kan få lejlighed til at interpellere ham privat eller i landdagen, når den atter træder sammen. Kruse har efter min opfordring været så venlig at bede det danske indenrigsministerium om at oplyse, hvor mange optanter der er blevet løst fra deres danske undersåtsforhold fra 1888-92 og derefter tilsendt mig sekretærens svarskrivelse. Det fremgår deraf, at følgende optanter er blevet løst af deres danske undersåtsforhold i de pågældene år 1888: 18, 1889: 101, 1890: 474, 1891: 285 og 1892 til 1. juni: 157 (ialt 1035). Disse tal er ret lærerige. Regeringen synes allerede 1891 at være blevet betænkelig ved ansøgningernes mængde, og uagtet der ligger tusinder af ansøgninger i Slesvig, er der deraf blevet forholdsvis få ekspederede i 1891-92. Ved forårsmødet anslog jeg de naturaliserede optanter til $\frac{1}{3}$ af samtlige danske undersåtter. Det viser sig, at det var for højt anslået, uagtet at jeg fremdeles tror, at det vil stemme for Sønderborg kreds. Der var nemlig efter sidste folketælling ca. 25.000 danske undersåtter i hertugdømmerne. Tager vi nu hensyn til de talrige danske, der findes i byer som Altona og Kiel, og hvis børn også regnes for danske undersåtter, samt til de kongerigske tjenestefolk, så vil vi få ca. 20.000 danske undersåtter i Nordslesvig, hvis undersåtsforhold skriver sig fra optionen. De naturaliserede optanter er så godt som alle familiefædre og vil altså svare til ca. 5.000 danske undersåtter altså $\frac{1}{4}$. Skønt dette resultat i og for sig er tarveligt nok, er det dog langt mere, end vi turde vente for en 5-6 år siden, og jeg tør nok sige, at blandt dem, der er blevet naturaliserede, er der forholdsvis mange dygtige og fremragende mænd, som vi vil kunne få gavn og glæde af. Nu må vi gennem det danske indenrigsministerium fremdeles kontrollere regeringen i Slesvig, for straks gennem vore repræsentanter at føre klage i Berlin over en forandret optræden, hvis den skulle indtræde som følge af minister-skiftet. Det gælder nemlig om at benytte det års frist, vi endnu har, til de næste valg så godt som muligt.⁹

Inden valgene foretages, ville jeg gerne have Vore Rettigheder II

om valgretten ud. Jeg har de første afsnit færdige, men kan foreløbig ikke arbejde videre, da der på grund af den nye indkomstskat, hvis virkninger på klasseinddelingen har været over forventning stor, absolut vil nødvendiggøre reformer i valgloven, som jeg må afvente, hvis bogen skal få betydning.

Det blev et langt brev, og jeg vil derfor ikke trætte Dem længere. Der havde samlet sig såmeget sammen, da jeg stoledes på, at jeg ville have truffet sammen med Dem i Kolding.

35.

Sønderborg 8. september 1892.

Idag har jeg afsendt ca. 150 stambogsvers til Dem, som De bedes om at gennemblade og derefter overgive Moltesen til gennemsyn. Skulle De savne et og andet, er De måske så venlig at tilføje det eller at give antydninger. Samlingen skulle efter min mening omfatte 200 vers. Jeg har ligeledes skrevet til Moltesen om at tilføje, hvad han savner, og jeg skal så udfylde resten, når jeg atter får manuskriptet tilbage. Vi må, som sagt, skynde os for at få det ud med Sprogforeningens næste bogsending. Kredsformændene skal da instrueres således, at de giver hver konfirmand et eksemplar (naturligvis ikke de udpræget tyske). Hvis hvert medlem af foreningen tillige skal have et eksemplar, må vi tage 10.000 ekspl., hvis vi skal have nok til 2 uddelinger. På denne måde tror jeg, at vi kan gøre godt gavn med den lille samling. Forfatterernes navne skal trykkes ved siden af; de huskes da i mange tilfælde senere, og vi kan derved måske i enkelte tilfælde både hos yngre og ældre vække lyst til at læse mere af samme digter. Jeg har i det hele søgt at vælge et stof, der passede for barnealderen, men dog tillige taget hensyn til, at bogen også kunne blive brugt senere, når de unge kommer på andre skoler. Det ville være heldigt, hvis De eller Moltesen kunne skaffe mig et overslag over, hvad 5, henholdsvis 10.000 ekspl. vil koste trykt på godt papir og hæftede, for at jeg kan slutte akkord med et herværende trykkeri på grundlag deraf. I øvrigt mener jeg, at vi tillige bør indbinde stambøgerne i simpelt papbind med shirtingsryg.

Jeg tror, vi gør klogest i kun at tage 5000 som første oplag og at

kaste de 4.000 af dem ud straks til konfirmander og medlemmer af Sprogforeningen. I det følgende oplag om 2-3 år skal der da måske til stambogen føjes et lille tillæg med danske sanglege, hvis vi ikke foretrækker at udgive et sådant særskilt, måske som tillæg til Børnebladet. Der må gøres noget i den retning, da tyske sanglege ved lærerindernes energiske bestræbelser vinder indpas her og der. Vi har mange gamle danske sanglege, hvortil de ældre endnu kender melodierne. Ordene burde opskrives og trykkes tilligemed anvisninger til legene. Der leges også mange steder i Danmark efter de gamle kæmpevisemelodier f.e. »Der går dans på Ribe gade« og »Olav konning og broder hans« - alt dette måtte med. De kan måske ved lejlighed drøfte sagen på et møde. Hvis De vil bekoste et sådant lille hæfte, skal jeg samle stof dels det gamle, som endnu lever her, dels noget nyt. Hvis vi ville, kunne det måske nås at få et hæfte færdigt til jul, som så kunne blive en gave til »Børnebladets« læsere.

Materialet til stambogen skal jeg gerne have tilbage om fjorten dage for ikke at blive forsinket med trykningen.¹

36.¹

Sønderborg 24. oktober 1892.

Jeg er lige kommet hjem fra Vesteregnen, hvor vi sidste lørdag holdt et privat møde hos gårdejer J. P. Jensen, Lavrup, for at drøfte oprettelsen af en almindelig skoleforening for Nordslesvig. Til stede var en halv snes af Vesteregnens mere fremtrædende mænd, højskoleforstander Salling fra Ribe og jeg. Foreningens oprettelse blev besluttet og et forberedende udvalg bestående af gårdejerne J. P. Jensen, Lavrup, H. Thomsen, Roost og A. P. Lund, Rejsby-Ballum, nedsat.

Næste fredag holdes et nyt møde i Tønder. Til dette skal jeg sende udkast til love m.m. En offentlig indbydelse med over 200 underskrifter til et møde i Skærbæk angående foreningens oprettelse vil derefter blive udstedt. Den vil antagelig blive underskrevet af mindst to mænd for hvert sogn mellem Ribe og Tønder og desuden af en række mere fremragende mænd i Nordslesvig. Bestyrelsen har vi allerede udpeget. Forslagslisten vil sikkert blive vedtaget i

Skærbæk uden videre ændringer. Bestyrelsen skal bestå af 15 medlemmer. J. P. Jensen, Lavrup skal være formand. Han taler godt for sig og er i det hele dygtig, og på Vesteregnet [en] indflydelsesrig mand. H. Thomsen, Roost skal være sekretær. Formålet skal være »at fremme folkeoplysningen særlig ved at drage omsorg for børnenes og ungdommens undervisning på modersmålets grund«. Jeg tænker, det skal gøre et godt indtryk, når Vesteregnet nu marcherer op i sluttet trop og venter i foreningen at få en national løftestang for Vesteregnet samtidig med, at den vil kunne gøre en del godt. Foreløbig vil den opmuntre og pekuniært støtte unge sønderjyders ophold på kongerigske fortsættelsesskoler og højskoler. Desuden bør den arbejde for hjemmeundervisningens fremme, værne om den rest af dansk, der endnu er tilbage i folkeskolen m.m. På regeringen antager jeg, vil det navnlig gøre indtryk, at det er ansete mænd, som ikke har stået i første række i den politiske kamp, der bliver ledende her, og at egne, som allerede ansås for halvt erobret, nu tager initiativet og går foran i en enkelt retning. Den offentlige indbydelse til foreningens stiftelse vil mulig også blive undertegnet af folk fra Hostrup, Bylderup, Højt, Ravsted og måske tillige Burkal sogn. Nærmere om det, når vi tales ved.²

... Nu hørte jeg tilmed, at han [Hans Petersen] selv endda temmelig påtrængende har tilbudt sig som foredragsholder i de vestjyske byer i næste måned. Det går ikke. Det må siges til ham, at understøttelsen til opholdet i København er givet under forudsætning af, at han virkelig bliver der og arbejder i de par måneder, som der er tale om. Efter nytår kan han så atter holde foredrag, så tit lejlighed gives. Der er bortset fra det rent praktiske særlig grund til at passe på ham, fordi faderen led af drik og døde af storhedsvanvid, og der er dispositioner i samme retning hos sønnen, som absolut må energisk modarbejdes, hvis vi skal få fornøjelse af ham, medens de næsten til hans ulykke er blevet fremelsket i de senere år.

Endelig er der endnu en sag. Det sendes ikke så få unge folk sydpå til Angel og til Holsten årlig for at lære »landvæsen« og »husholdning«. Grunden dertil er i enkelte tilfælde, at sønnerne »skal lære tysk, til de skal være soldat«, men vel i reglen »honnet ambition«. Det er lidt mere fint at komme i huset hos storbønderne sydpå i

Angel end at blive og arbejde hos vore jævne bønder i Sundeved, på Als eller i Vestslesvig, og det er lettere at få plads dernede. Disse besøg er skadelige i national henseende, om det end ikke kan påvises, at de har gjort dansksindede forældres børn tysksindede, og må derfor modarbejdes. Dette kan imidlertid kun ske på en god måde, når man byder forældrene og ungdommen noget bedre, og det var derfor min plan. Vi må oprette et slags kontor, som på den ene side samler pladser i gode hjem i Sønderjylland og kongeriget på sin hånd, på den anden side samler unge mænd og kvinder, som vil lære noget, det er naturligvis særlig gårdmandssønner og -døtre, som der må tages sigte på. Resultatet skal være, at ungdommen kommer under en god påvirkning i national, almenmenneskelig, og, hvor der af forældrene lægges vægt derpå, tillige kristelig retning, samt bliver anbragt i hjem, hvor de kan dygtiggøres til deres gerning. Der skal optages en protokol over en udvalgt samling af nordslesvigske hjem med særlig karakteristik af hvert enkelt og bem[ærkninger] om, hvad der særlig kan bringes ud af et ophold i det. Helst skal der arbejdes i forståelse med de store landboforeninger og med understøttelse af en mand valgt af hver forening. Mere om det, når vi tales [ved]. Jeg tror her ligger en betydningsfuld opgave, på hvis løsning der snart må tages fat. Det, der først og fremmest bør gøres, er at ventilere sagen, drøfte den med indflydelsesrige mænd på alle egne, træffe forberedelse af forskellig art, indsamle oplysninger til den påtænkte protokol, træde i forbindelse med landboforeningerne, kort sagt et alvorligt forsøg på at realisere planen.

Vil De tænke lidt over denne sag, eventuelt hvis tiden tillader det, drøfte den med højesteretsadvokat Nellesmann, til vi tales ved i Kolding. Skal den sættes i gang, vil det nemlig kræve et ikke helt ubetydeligt arbejde, rejser etc. Dette er jeg villig til at påtage mig og tror ikke, der er mange hernede, der vil kunne gøre det hurtigere eller på en lettere måde, da jeg jo lidt efter lidt har erhvervet mig et temmelig udstrakt kendskab til personer og forhold over hele landet. Desuagtet vil arbejdet lægge beslag på så megen tid, udgifter til rejser, porto etc., at jeg ikke tør påtage mig det uden en særegen bevilling i dette øjemed, da al slags ulønnet arbejde ophober sig mere og mere for mig. Vi kan tale nærmere om sagen i Kolding. Optantsagen synes fremdeles at gå godt i den gamle skure.

37.

Sønderborg 13. november 1892.

Hoslagt et brev fra Henriette Gubi, som giver et ret godt billede af hjemmeundervisningens stilling i øjeblikket. Nu er tidspunktet kommet, da sagen skal føres igennem. Alle forhold ligger heldigt for os, og kan en retssag ikke vindes nu, kan den overhovedet ikke vindes. Det var korrekt, at frk. Gubi har forlangt skriftligt forbud, og hun er i det hele god at sende i ilden, da hun ikke så let taber modet. Siden Kasper Jensen havde sin sidste konflikt der på egnen, er der jo kommet en ny landråd i Haderslev kreds.¹ Vedkommende er en human ung mand. Han var ansat i Posen under den tidligere kultusminister Zedlitz-Treutznitz og fulgte ham til Berlin, hvor han var hans højre hånd og har været med til at udarbejde det bekendte skolelovforslag, som faldt ifjor. Det er derfor muligt, at han i overensstemmelse med sin fortid – han har også været med til at indrømme polakkerne ret til polsk privatundervisning i de offentlige skolelokaler – standser sagen, men mere sandsynligt, at han skyder sig ind under regeringen i Slesvig, og at den får det afgørende ord. Jeg har nu instrueret frk. Gubi således, at hun uden videre skal fortsætte undervisningen, også når skriftligt forbud udstedes, og tage en mulkt efter et forhør, hvor visse ting skal tilføjes protokollen. Derefter nægte at betale mulkten og på denne – den eneste mulige måde – tvinge sagen frem for domstolene. Sagen er nu af stor betydning, thi hjemmeundervisningen går godt. Kasper Jensen arbejder i år i Sundeved, hvor han har fuldt op at gøre, og Henriette Gubi kan ikke overkomme alt på Vesteregnet. Vi tænker derfor stærkt på at tage flere kræfter i brug, hvis midler kan skaffes tilveje. Pastor Johansen, Svanninge, har anbefalet en pige, som Henriette Gubi omtaler; hvorvidt hun egner sig til gerningen ved jeg ikke; men desforuden har vi 3 piger, som vistnok egner sig for den, og som gerne skulle i arbejde til næste år, da arbejdet passer sig bedst for lærerinder. En fjerde pige har givet mig i opdrag at skaffe hende en plads i et hjem, hvor hun kunne tage sig af børnene, men således at hun fik onsdag og lørdag eftermiddag til fri disposition for undervisning af andre børn på samme egn. Det ville være en ret heldig form for hjemmeundervisning, hvis vi på denne måde kunne anbringe lærerinder rundt omkring. Nu må vi jo

imidlertid først se, hvordan sagen udvikler sig.²

Jeg vendte for nogle dage siden hjem fra en foredragsrejse med de bedste indtryk. Der er en stærkt voksende bevægelse i Nordslesvig, stærk tilstrømning til foredragsmøder og livlig indmeldelse i vore foreninger. Vælgerforeningen har fået henved 200 nye indmeldelser siden juli. Vi har nu besluttet at afholde 35-40 politiske møder i Nordslesvig i løbet af vinteren og rykker i marken med en styrke af 16 foredragsholdere. Vi kan således tage en rigsdagsopløsning med stor sandsynlighed, men ser helst, at den ikke kommer af hensyn til optantsagen, thi de naturaliserede optanter er ikke længere til at styre. De bliver tyske undersåtter den ene dag og indmelder sig næste dag i vore politiske foreninger. Vi har allerede vundet en mængde gode kræfter ved optanternes naturalisation. Man sporer det overalt.

Jeg skrev forleden og stillede forslag om en ny bevilling til Mathias Petersen-Havervad på 200 kr., men har ikke senere hørt noget derom og gentager derfor forslaget. Han arbejder godt nu og gør absolut nytte. Jeg sendte ham nylig ned til Abild sogn for at modarbejde en tysk skolepetition, og det gjorde han godt, ligeledes har han i nyere tid skaffet Børnebladet forøget udbredelse. De bedes om at meddele mig, om han må gøre regning på bevillingen.

Af aviserne har De vistnok allerede set, at jeg har købt et hus i Åbenrå.³ Handelen anser jeg i og for sig for god, da den lejeafgift, der for tiden betales af huset, udgør over 6½ % af købesummen; men dernæst er der flere behageligheder forbundne med ejendommen. Den ligger ikke langt fra posthuset, og der er i en til huset hørende sidebygning plads til et trykkeri eller kan blive plads dertil, hvis det lykkes mig at få Hejmdal købt. Det har sin betydning for min politiske virksomhed, at jeg på denne måde får fast fod i byen, og jeg har derved skaffet mig en gunstig basis for underhandlinger om Hejmdal, da Matzen nu må frygte et konkurrenceforetagende, hvis han ikke får sit blad afhændet. Under disse omstændigheder antager jeg, at det vil være lettere at få afsluttet en overenskomst med ham.

Det lader til, at redaktør Mathiesen i Haderslev er blevet betænkelig ved at antage Hans Petersen ved Dannevirke, og et fast engagement er jo - hvad jeg troede - slet ikke afsluttet.⁴ Mathiesen har, efter hvad jeg erfarede af Jørgen Fausbøl, gjort skridt til at

antage Anders Lebeck som redaktionssekretær i stedet for.⁵ Dette er uheldigt for alle parter. For Hans Petersen vil døren dermed være stængt, og de farer, der truer hans fremtid, med det samme være blevet dobbelt store. Han må atter i fast arbejde. For Anders Lebeck er en afbrydelse i København ikke heldig. Han har i foråret taget præliminæreksamen og hidtil slidt for at få den. Nu skulle han gerne have en lidt fyldigere og mere alsidig uddannelse, inden han vender tilbage til Sønderjylland. Hvis det er muligt, så bevæg derfor Anders Lebeck til at afslå Mathiesens opfordring. Dermed vil sagen antagelig gå i orden af sig selv. Jørgen Fausbøl har allerede skrevet til Anders Lebeck i den retning.

38.

Sønderborg 29. december 1892.

Deres brev af 10. ds. har jeg modtaget. Det glæder mig, at De billiger Skoleforeningens oprettelse.¹ Jessens opposition var i virkeligheden umotiveret, men ikke desto mindre beklagelig, da den vanskeliggør foreningens organisation på enkelte strøg. Vore grunde til at stifte foreningen har jeg vist allerede tidligere udviklet. Fordelene ved arbejdets deling, ved afholdelsen af store bestyrelsesmøder, ved særlig at drage Vesteregnet mere med i det positive arbejde, ved indirekte at skærpe opmærksomheden for undervisningens nødvendighed o.s.v. er iøjnefaldende for enhver. Den eneste virkelige betænkelighed, som man kunne have ved den nye forenings oprettelse, var frykten for, at den skulle hæmme og skade de alt bestående foreninger i deres virksomhed. Det tror jeg imidlertid ikke, der er fare for. Erfaringen viser nemlig tværtimod, at foreningerne gensidig støtter og sporer hinanden. Det var i denne henseende meget lærerigt og betegnende, at Laust Arnum et par dage før Skoleforeningens oprettelse oplyste på »den nordslesvigske Landboforenings« generalforsamling, at denne forening har haft en tilgang af 199 nye medlemmer fra 1887-1892. Medlemstallet var i dette tidsrum vokset fra 226-416, altså næsten blevet fordoblet, uagtet der i disse 5 år var oprettet 3 store foredragsforeninger med tilsammen henved 500 medlemmer samt indmeldt 6-700 medlemmer i Vælgerforeningen fra det distrikt, som foreningen (d.n.L.) omfatter. Dette tyder ikke på, at foreningerne

indbyrdes skader hinanden. Endvidere er det værd at lægge mærke til, at Sprogforeningen ingensinde har haft større fremgang end i de sidste 4 år, da Vælgerforeningen også har bejlet til dens medlemmer. Skoleforeningen har nu afholdt sit første bestyrelsesmøde på Humlekærren i Tønder, hvor der ikke er afholdt et dansk politisk møde i de sidste 20 år – nærmest for at gøre de forberedende skridt til foreningens organisation. Vi får en kredsformand i hver kommune (ca. 600 i Nordslesvig) og vil støtte deres arbejde med at få medlemmer ved udstedelsen af et offentligt opråb, som er vedtaget og snart vil fremkomme. Endvidere nedsatte vi et »procesudvalg« for alle skolesager.

Vandrelærerne vil foreningen støtte efter evne, og det vil være rigtigst, at de fremtidig lønnes af Skoleforeningens kasse, og at »2 Løvers« bidrag indbetales til den som et frivilligt bidrag under fingeret mærke, men til det bestemte formål – men mere om det i foråret. Før jeg forlader Skoleforeningen, skal jeg da fortælle Dem et lille smukt træk. Foreningens næstformand A. P. Lund-Rejsby, Ballum er en rigtig brav mand, som det vil være en stor vinding for vor sag at få mere frem. Han er kundskabsrig og varmhjertet dansk, men meget stille, tavs og tilbageholdende, som de bedste vestboere plejer at være. Lund er endvidere meget formuende. Han skal være Vesteregnens rigeste bonde og eje mindst 300.000 mark. Forleden var han tilstede ved Gustav Johannsens møde i Ballum. Efter mødet kommer der en ung mand og siger til ham: »Her er et bidrag til Skoleforeningen, vil De modtage det?«, idet han giver ham en mønt. Lund takker og spørger karlen, der talte egnens mål, men var ham ubekendt, om hans navn. »Det kan jo være det samme med navnet, når De har pengene«, sagde karlen. »Ja det kan det såmænd også«, sagde Lund med et smil og stak mønten, som han antog for en mark, i lommen. Næste dag ser han til sin forbavsel, at den ubekendte karl havde givet ham et 20 mark stykke – og dette gjorde et sådant indtryk på Lund, at han straks åbnede sin pung og gav mig 20 mark til Vælgerforeningen.

Vælgerforeningen har haft en tilgang af halvfjerde hundrede nye medlemmer i 1892. Vi kan nu skyde en del skolearbejde fra os og derved få friere hænder i andre retninger. Vi vil særlig have hånd i hanke med alle præstevalg. Begyndelsen har vi gjort i Hørup på Als, hvor vi gennemførte valget af en pastor Beuck mod, at han skriftlig

forpligtede sig til at modarbejde afskaffelsen af dansk religionsundervisning i skolen og indførelsen af tysk gudstjeneste i kirken.² Nu fortsætter vi i disse dage med agitation for valget af en ung dansksindet præst Zerlang (bondesøn fra Toftlund) i Holbøl sogn. Også dette valg håber jeg, at vi skal få gennemført. Skønt vi for en stor del må virke i det skjulte af taktiske hensyn, arbejder Vælgerforeningen sig dog mere og mere ind i folks bevidsthed. Der indløber næsten i hver uge forespørgsler af forskellig art navnlig fra de sløje egne, hvor man trænger mest til råd og vejledning og i det hele til et politisk støttepunkt.

Tak for bevillingen til Mathias Petersen. Hans arbejde går nu bedre, og jeg tvivler derfor ikke om, at han vil fortjene den. Han flytter nu til Skærbæk til foråret og ville så gerne tillige bestyre en større bogsamling der. Konen kan forestå udlånet, når han er fraværende. Det er jo Moltesens gamle plan at få en større bogsamling på Vesteregnet, og jeg tror, at det nu er på tide at realisere denne plan. Det er jo overordentlig vanskeligt at få god dansk litteratur, ud over hvad der findes i Sprogforeningens almindelige bogsamlinger, på Vesteregnet, da der ikke findes nogen dansk boghandel. Og på den anden side må det jo siges, at der savnes særdeles mange fremragende danske digterværker i Sprogforeningens bogsamlinger. Bogsamlingen i Skærbæk – som er knudepunktet på Vesteregnet – bør derfor øges, så den indeholder det bedste af dansk skønlitteratur i forbindelse med nordisk historie, og dette så meget mere, som den tyske centralforening nu opstiller en af sine nye tyske bogsamlinger hos den energiske pastor Jacobsen i Skærbæk.³ Hvad der i denne henseende straks eller i den nærmeste fremtid kan og bør gøres af »2 L« og »4 S« samt Sprogforeningen, er at udsøge en god samling dansk litteratur af de boggaver, der indkommer, samt at overvise de dubletter, der haves på Margrethes Minde, til Skærbækbogsamlingen til næste efterår. Sagen kan drøftes nærmere på forårsmødet . . .

Stambogsviserne synes at vinde almindeligt bifald, og jeg tror, at de kommer i rette tid og vil gøre god nytte. Der udbredes 2.000 ekspl. gennem Sprogforeningen og sælges en del under hånden til 30 pf. pr. ekspl. 2 mark 50 pf. for 10 ekspl. . . .

Optantsagen går fremdeles godt. Der bliver mange naturaliserede i denne tid, på gode danske egne tager de så at sige rub og stub,

I Humlekærren, den gamle gæstgivergård ud imod Torvet i Tønder, holdt den nystiftede skoleforening for Nordslesvig sit første bestyrelsesmøde i begyndelsen af december 1892. Foran huset står endnu de to sengotiske bislagsten med indskriften »ich moch sterwen« og »ewich to lanch. 1527«. Huset har sit navn efter de humlesælgere, der i fordums dage havde stamkevarter her, når de på deres kærre kom kørende til Tønder. Foto ca. 1920 (Historiske Samlinger).

mens de derimod på den anden side også mere og mere konsekvent gennemfører det princip ikke at naturalisere danske undersåtter i kommuner, hvor tyskerne har vundet eller har udsigt til i en nær fremtid at kunne vinde flertallet. Deres politik går tilsyneladende ud på at overså Nordslesvig med brandpletter – og det er i og for sig klogt gjort af dem.

Under disse forhold har vi ikke længere politiske betænkneligheder ved et større besøg i København. Men både Reimers og jeg er dog af den mening, at der først og fremmest bør holdes nogle store fællesmøder sommeren 1893 på let tilgængelige steder i kongeriget f. eks. Sydfyn og Skamlingsbanke eller Kolding, hvortil sønder-

jderne kan komme massevis med skibe fra Haderslev, Åbenrå, Sønderborg, Flensborg og mellemliggende stationer om morgenen, og hvorfra de kan tiltræde hjemrejsen samme dags aften. Sådanne sammenkomster er der stor stemning for hernede, og de vil have overordentlig stor betydning navnlig for ungdommen og for arbejderstanden, som vil kunne drage med på sådanne billige fællesture.

Til den påtænkte Edv. Nielsen'ske skyttefest ved Trelleborg ifjor sommer havde der tegnet sig ca. 800 personer alene fra Sønderborg amt. Den lyst og trang, der viser sig, må tilfredsstilles på en god måde, og jeg tror, at »2 L« og »4 S« bør tage denne sag i deres hånd og hjælpe os med ordningen af disse store fællesmøder. Ved siden deraf kan vi så også godt have en større sammenkomst i København, vistnok helst i sidste halvdel af juni måned eller i slutningen af maj, som De antyder. Forsåvidt foreningerne ordner disse sammenkomster, bør de imidlertid både i det ene og det andet tilfælde dække sig med festkomitéer, hvis fleste medlemmer godt kan tages af bestyrelserne. Og i de store forsamlinger, hvor tilhørerne ikke kan kontrolleres, bør der tales så lidt som muligt om foreningerne og deres virksomhed.

De tyske af Flensborg Avis kolportererede rygter om mine bladplaner har ikke noget på sig. Det er søgere, der stikkes ud, for at få mig til at udtale mig om, hvad jeg vil eller ikke vil. Det er jo fremdeles min hensigt at købe Hejmdal, når jeg kan få det til en antagelig pris; men Matzen forlanger for meget for det og styrkes meget deri ved den holdning, enkelte af borgerne i Åbenrå indtager. De (det er tilfældet med både Petersen, Junggreen og Andresen) lader sig mod deres vidende benytte af Matzens forretningsnedighed. Matzen har fået dem til at udtale sig om, at et nyt blad i Åbenrå vil være til skade for den danske sag, da det vil medføre indre splid og uenighed, og støttet på denne udtalelse er det, at han fremdeles holder prisen på bladet alt for høj. Over for dette, har jeg været nødt til at indhylde mig i hemmelighedsfuldhed og give det udseende af, at jeg vil begynde et nyt blad alligevel. Det er det eneste middel, hvormed jeg vil kunne få Matzen medgørlig. Jeg lader derfor rygterne have frit spillerum. Med Andresen, Junggreen, Mikkelsen o.s.v. står jeg iøvrigt på en god fod; de erklærer i hvert fald alle til mig, at de langt hellere vil have mig til redaktør af

Hejmdal end Matzen. Det er kun et nyt konkurrenceforetagende, som de er modstandere af, og de kan tilsynseldende ikke indse, at Matzen øjeblikkelig ville forhøje prisen for Hejmdal 5-10.000 mark, når jeg afgav den erklæring, at jeg ikke ville begynde et nyt blad. Med bladkøbet har jeg i øvrigt slet ingen hast. Jeg vil helst ikke handle, før jeg er kommet til Åbenrå og ikke før med tiltrædelse til 1. juli eventuelt 1. oktober.⁴ Det er altid bedst at orientere sig, hvad de rent lokale forhold angår, inden man begynder et sådant foretagende.

39.

p.t. Vojens 4. marts 1893.

Blot nogle få ord. Jeg har ikke tid til at skrive meget idag, da jeg er på farten, men jeg vil dog bringe Dem et par glædelige efterretninger.

Det går over forventning godt med Skoleforeningen. Vi har allerede henvend halvfjerde hundrede kredsformænd, over 2.000 medlemmer og ca. 5.000 mark i kassen. Allerede nu kan vi se, at vort første budget rimeligvis vil opvise en årsindtægt af 7-8.000 mark d.v.s. mere end både Vælgerforeningens og Sprogforeningens årlige indtægt tilsammen taget.

I Hinrich Thomsen har vi gjort et udmærket valg til sekretær.¹ Han var meget uvillig til at overtage hvervet og havde ingen anelse om, at han var udset til posten, før bestyrelsen var valgt. Han måtte da opgive sin modstand, for der var ingen anden inden for bestyrelsen, som kunne overtage posten - og - det var det glædelige - han tog så fat med frejdigt mod, har været uhyre virksom og er nu overordentlig glad og veltilfreds med sit arbejde. For godt og vel en halv snes år siden stod Hinrich Thomsen tilsyneladende vaklende i politisk henseende, og der var i hvert fald ikke få, der mente, at han ligesom mange andre bønder i Arrild sogn til slut ville havne i den tyske lejr. Så blev han imidlertid valgt til kredsmand, medlem af synoden, og derved kom han under stærk dansk påvirkning. At han nu har fået en så fremskudt plads vil også få betydelig lokalpolitisk betydning, da han som en meget formuende mand - stor gård og 100.000 mark på rente - har en betydelig indflydelse på sin hjemegn.

Her er et overordentlig stærkt røre for tiden. Opfordringer om afholdelse af politiske møder og foredragsmøder strømmer ind fra alle sider, og medlemsantallet i vore foreninger vokser hurtigt. Nye foredragsforeninger stiftes, og de gamle udvider sig med aflæggere til alle sider. Foredragsforeningen her i Vojens, hvor jeg talte i aftes, har nu alene 300 medlemmer og således flere. Indsamlingen til Laurids Skaus mindesmærke er kommen lidt utidig, men vil ikke desto mindre antagelig indbringe ca. 3.000 mark, og den 18. maj holder vi stor fest på Skamlingsbanke.² Her og der sysler man med store foretagender. I Christiansfeld gør man videre skridt for at rejse den påtænkte store danske gæstgivergård. Aktierne er tegnet. I Sundeved arbejder man ivrigt på at købe Ballegård på aktier.³ Den skal sælges ved auktion d. 15. marts, og man vil hindre en ny tysker i at bosætte sig der. Planen blev i øvrigt drøftet mand og mand imellem ved det politiske møde i Ullerup – men hvordan det videre går, ved jeg endnu ikke, da jeg har været på farten siden da. Men at disse store foretagender for alvor tages op viser, at modet vokser.

Dette foreløbig. Vi vil fortsætte med politiske møder, til forårsarbejdet hindrer folk i at give møde, og der lægges derved stærkt beslag på mange af deltagerne i mødet i København. Fastsæt derfor snarest muligt programmet og for det store mødes vedkommende talerne, for at de kan varskos, og vi kan tage hensyn dertil ved afholdelsen af vore møder.

30. marts forlader jeg Sønderborg. 4. april er jeg bosat i Åbenrå, i mellemtiden er jeg på Nørremølle pr. Sønderborg.

40.

p.t. Vojens 20. marts 1893.

... Vi har fredag og lørdag afholdt en »folkerigsdag« i Åbenrå. Fredag bestyrelsesmøde i Vælgerforeningen, lørdag i Skoleforeningen. Begge dages forhandlinger gik udmærket og skal, håber jeg, nok blive frugtbringende. Skoleforeningen har nu 3.374 medlemmer og ca. 6.600 mark i kassen. Nye medlemmer indtegnes, og flere penge indgår daglig. På den anden side er der også en 5-6 retssager i opmarch – alt dog heldigvis sager, som efter mit skøn vil ende med frifindelse.

Vi gør så at sige daglig fremskridt i denne tid og det overalt. At tænke sig, at en afsides liggende landsby på Als betaler 136 mark i medlemsbidrag til Skoleforeningen! eller at vi næsten overalt i Nordslesvig, hvor vi vil sammenkalde et møde, kan få fuldt hus og stærk tilslutning!, eller at den ene gamle gårdmand efter den anden siger, at han nu under ingen omstændigheder vil sælge sin gård til en tysker, fordi han så ikke kan være bekendt at vise sig blandt folk! – det vil kun være at kende lidt til den tankegang, der nu mere og mere bliver herskende herovre.

Mange egne af Nordslesvig og særlig Vestslesvig har tidligere og til dels endnu forekommet mig at have en betænkelig lighed med Det døde Hav. Masserne er så tunge, at der skal meget til for at sætte dem i bevægelse, men det er også sikkert, at kommer de først i bevægelse, så ligner de også Det døde Havs bølger deri, at bølgeslaget ikke så let lægger sig igen, og at det vil falde hårdt og tungt som hammerslag mod skibene. Det forekommer mig at være sikkert, at hvis regeringen ikke tager reb i sejlene, så står vi nu ved begyndelsen til en dybtgående bevægelse, som kan føre vidt, og som sent vil lægge sig igen. Mere om disse ting, når vi ses i København. Jeg har ikke tid til lange udviklinger nu, da jeg skal til Kolsnap for at holde politisk møde . . .

41.

Vojens 20. marts 1893.

Netop som jeg gik på stationen med hoslagte brev, modtog jeg Deres brev af 16., som nåede mig her. Ordningen med et større møde på Sjælland til sommer er god. Vi herovre fra holder jo et stort møde på Skamlingsbanke d. 18. maj og venter da også deltagelse rundt omkring fra Danmark. Jeg vidste nok, at Andresen ville virke for at have Petersen og Junggreen med; men vi finder det ikke heldigt. Hvis Petersen skal med, må Moldt i Sønderborg (Vælgerforeningens kasserer) også med; men ingen af dem vil deltage i forhandlingerne, men forholde sig tavse og samtykke, mens andre vil tage del i forhandlingerne til gavn for sagen, hvis de kommer med.¹ Hvad der imidlertid særlig er det afgørende for Reimers og mig, det er, at Haderslev by spiller den fornærmede og

vil vise separatistiske tendenser, når Åbenrå repræsenteres af 4-5 mænd, Sønderborg af 3 og Haderslev kun af gamle dr. Madvig, som en stor del af borgerne i Haderslev står i et meget spændt forhold til. Hvad Junggreen angår, da vil jeg nødigt have ham med for hans egen skyld. Han vil desværre gerne drikke lidt for meget ved den slags lejligheder, og han tåler ingen ting. Det gjorde mig meget ondt ved »S.S.s« møde i Kolding i efteråret at se, hvorledes han da bagefter i Hotel Kolding blev holdt for nar af et par spyttegøge. Han bærer et velklingende navn, og det tildrager ham alm. opmærksomhed, netop derfor bør han ikke udsættes for at gøre et så ufordelagtigt indtryk på vore bedste mænd derovre, som han utvivlsomt vil gøre, hvis han kommer med. Dette i dyb fortrolighed med bøn om ikke at omtale det til nogen. Junggreen er ellers en overordentlig brav mand med stor virkelyst. Evnerne er jo i ingen henseende fremragende; man han er energisk på sin vis og har en rigtig god vilje, en dyb trang til at arbejde videre i faderens fodspor. Desto mere ilde berøres man imidlertid af den slags ting, som at han ikke kan deltage i et 4 timers møde i Løjt, hvoraf henved 2½ tilbringes med foredrag og sang uden at komme hjem i en sådan tilstand, at han ikke selv - efter eget sigende - ved noget om, hvorledes han er kommet hjem. Trods dette håber jeg, at han vil overvinde denne svaghed, navnlig fordi han har en ualmindelig brav og flink kone, som udøver en meget heldig indflydelse på ham.

Thyssen-Hansen vil vi gerne have med; men vi er bange for, at Knudsen vil føle det som en personlig tilsidesættelse, han er jo vant til at betragte sig selv som selvskreven repræsentant for Vester-egnen. De husker jo nok, hvorledes han ifjor kom derover uden særlig indbydelse. Jeg håber imidlertid, at vi kan tage Thyssen-Hansen i stedet for A. P. Lund, som næppe kommer med, da han har en datter, der skal konfirmeres d. 9.

Da mit første brev er skrevet, sender jeg det nu ligefuldt med, omend mine spørgsmål til dels er besvaret. Jeg vil dog, da De ikke udtaler Dem bestemt i den retning, gerne bede om meddelelse om, hvilke sønderjyder der skal tale på det offentlige møde. Både Gustav Johannsen og Poulsen-Bovlund har nemlig opfordret mig dertil, for at vedkommende dels kan forberede sig og dels skaffe sig underretning om, hvilke sider af sagen de øvrige talere agter at føre frem. Skønt jeg får dårlig tid til at forberede mig til mødet, da jeg nu

først skal holde 4 foredrag og derefter agitere for kommunalvalget, som foretages over hele Nordslesvig 5. april samt flytte, skal jeg dog nok samle, hvad jeg kan af de ønskede statistiske oplysninger.

42.

Sønderborg 27. marts 1893.

... Jeg er fuldstændig enig med Dem i, at vore forhandlinger i de snævrere møder ikke må være for teoretiske eller gå for meget ud i det almindelige, men at de derimod så vidt muligt må knyttes til og dreje sig om enkelte rent praktiske i øjeblikket foreliggende spørgsmål.

Vi må vel lige som sidst tale noget om sager som vandrelærervirk-somheden og optantsagen. Der må meddeles positive meddelelser om sagernes nuværende standpunkt og træffes aftale om »2 L« og »4 S's« fremtidige stilling til eventuel understøttelse af vandrelærerne.

En sag, som bliver mere og mere brændende hernede, og som vi nødvendigvis må forhandle er »vort landbrugs kreditforhold«. Vi må have udgivet en lille pjece med kortfattede klare oplysninger om alt vedrørende vore landmænds pengeforhold. Det er der overordentlig stor trang til. Skriftet skulle indeholde de vigtigste bestemmelser af stempelovgivningen i forbindelse med praktiske anvisninger til at overdrage gården så billigt som muligt til nye ejere, endvidere skildringer af de enkelte pengeinstitutter, som vore landmænd kommer i berøring med, navnlig den slesvigholstenske kreditforening, et godt pengeinstitut, og »Vereinsbank« m.m., som man ikke noksom kan advare folk mod at benytte. Fremdeles oplysninger om kautionens betydning og ansvarlighedens varighed på gældsbeviser, vekslers o.s.v. Et ordskifte om denne sag skal særlig tjene til at fastsætte, hvad en sådan lille bog skal og bør indeholde.

Ifjor forhandlede jeg noget privat med Krarup og H. O. Hansen om en fornuftig regulering af turistbesøgene herovre; det er vistnok også en sag, som vi burde have på tale enten ved mødet i arkivet eller i et specielt udvalgs-møde.

Jeg kommer til København d. 6. april aften. Den 7. ville vi da kunne gennemgå programmet for mødet d. 8. nærmere, hvis De vil meddele mig, hvor jeg skal mødes med Dem. Hører jeg ikke

nærmere fra Dem, møder jeg i arkivet d. 7. om formiddagen, straks efter at det er åbnet. Det er dog nok muligt, at det var heldigere, om vi mødtes et andet sted, da de fleste sønderjyder ankommer til København d. 6. om aftenen, og De muligvis vil få mange besøg i arkivet d. 7. om formiddagen. Jeg er her i byen til d. 1. april.

43.

Åbenrå 7. juni 1893.

Allerede før valgagitationen begyndte, havde jeg øje for d. 15. junis betydning som national festdag, og jeg havde i mit udkast til valgopråbet fremdraget netop de minder, som De berører.¹ Det pågældende afsnit blev imidlertid strøget af bestyrelsen, men Gustav Johannsen udbad sig det til benyttelse på vælgermøderne. Jeg har derfor ikke kunnet pege derpå, og jeg antager, at Johannsen har gemt al sin tale derom til de store møder i Sønderborg og Åbenrå. Jeg har idag indkvarteret 250 gæster fra Haderslev og Tønder amter, som vil besøge generalforsamlingen i Sønderborg, på Als og i Sønderborg og venter mig et udmærket resultat heraf.²

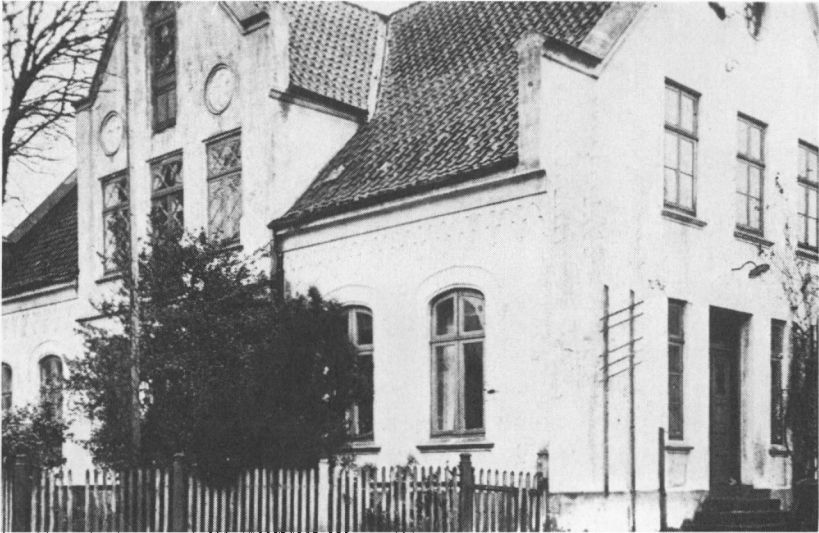
Vi vil ubetinget få fremgang på de danske egne og vinde danske stemmer, men socialdemokraterne vil sikkert atter fratage os en del stemmer i Flensborg og nærmeste omegn.³ Alt i alt venter jeg dog en ret betydelig fremgang. I det egentlige Nordslesvig er det vigtigste agitationsarbejde nu gjort, men vi tager derefter fat på sydligere egne, som vi vil vedblive at bearbejde til næste tirsdag.

Her bliver rimeligvis omvalg mellem en socialdemokrat og Michael Jepsen.⁴ Flensborg by er nu for dårlig til, at vi kan komme op med socialdemokraterne. Selv om vi kunne indhente det forspring af 5- 600 stemmer, som de havde 1890, vil de dog have haft fremgang siden den tid.

44.

Åbenrå 27. juni 1893.

Tag endelig god tid, når De kommer til Åbenrå, for der er denne gang særlig meget at tale om.¹ Jeg skal imidlertid lægge sagerne således til rette, at vi kan have alt på rede hånd. Den 8. og 9. juli er jeg ikke hjemme, ellers er jeg hver dag til disposition, men jeg vil alligevel gerne have en kort meddelelse om, hvad dag De kommer.

H. P. Hanssens hus i Åbenrå, Nygade 41, som han erhvervede i efteråret 1892, og hvor han boede fra 1. april 1893 til sin død 1936. Huset eksisterer endnu, men anvendes idag som kontor. (Historiske Samlinger).

Der har jo været meget at gøre hernede i den senere tid. Med valget kan vi være ret godt tilfredse, dog havde jeg ikke ventet så stor nedgang i Tønder amt.² I de to sogne Burkal og Tinglev kan vi drive stemmetallene højere op, sidste gang var jeg personlig tilstede i begge valgdistrikter før valget, og dette vil atter være nødvendigt næste gang. Noget skyldes nedgangen sommertiden, denne er netop ikke – som Jessen idag skriver i Flensborg Avis – en gunstig årstid for os. Mange arbejdsfolk, som sysselsætter sig med tørveskæring og teglbrænding mister derved deres stemmeret, da de ugen igennem arbejder for langt borte fra hjemstedskommunen og i et så bundet arbejdsforhold, og de kun ved tab kan øve deres stemmeret. Dertil kommer søfolkenes fraværelse, som både Ballum, Rømø og andre kystegne lider stærkt under ved et valg i sommertiden. Jessen benytter jo nu sin ferie til dels at reducere valgets betydning til det mindst mulige og dels at rette en række bebrejdelser og angreb mod Vælgerforeningen, som vidner om hans fuldstændige uvidenhed om vort arbejde, men ikke desto mindre kan gøre betydelig skade. I Tønder amt er det jo netop ingensinde

gået dårligere, end da kredsen havde en særegen kandidat: [H. A.] Knudsen. Da sank stemmetallet til 1200 i 1884, og 1887 undlod man af magelighedsgrunde helt at stemme! Da Vælgerforeningen efter opfordring af ansete mænd på Vesteregnet slog ind på en anden taktik og overtog agitationen i amtet, steg stemmetallet straks til over 1700! Vort valgopråb er vedtaget på et bestyrelsesmøde, og samtidig vedtog bestyrelsen også at afholde alle de vælgermøder, som Gustav Johannsen holdt, netop på grund af, [at] disse punkter ansås for mest udsatte. Vi har sendt stemmesedler og flyveblade både danske og tyske, hvad sproget angår, til alle de adresser på danske mænd i Mellemslesvig, som det har været mig muligt at opdrive siden 1887. Ialt er der expederet over 100 postpakker til Mellemslevig og to mænd var lejede til at udbrede den slags sager i egnene syd for Tønder o.s.v. På alle punkter skriver Jessen i fuldstændig modstrid med sandheden, men han vil nu engang det modsatte af, hvad alle vi andre vil. Mens han således kritiserer os, har Flensborg Avis efter hans ordre optaget socialdemokraternes valgopråb og lange referater af deres møder etc. Derimod ikke vort opråb til de danske arbejdere, og mens »Dannevirke« har udsendt stemmesedler med bladet, har han undladt det, uagtet der i Mellemslesvig findes dansksindede læsere af hans blad, som vi ikke kender. Nu nok om det – det er jo kun den gamle historie op igen.

Da vort valgresultat har vakt en del opmærksomhed i Tyskland, og det har givet anledning til en række artikler i den tyske presse om vor stilling, i hvilke citater af danske blade, den danske rigsdags stilling til Caprivis udtalelser og navnlig fredsadressen og fredsbevægelsen føres i marken for at bevise vor isolering og vor kamps udsigtsløshed, bestemte jeg mig til at tage til Kolding til Fredsforeningens møde sidste søndag, for at bevæge fredsvennerne til at tone rent flag overfor os.³ Dette faldt mig så meget lettere, som jeg på grund af en skarp kritik af fredsagitationen i en tale, som jeg holdt d. 5. juni i Skibelund Krat, var blevet offentlig indbudt til mødet af Frederik Bajer for at forsvare mine udtalelser. Af et telegram til Ritzaus Bureau vil De måske have set, at fredsmødet enstemmigt vedtog en af mig foreslået resolution om fredsvennernes stilling til den sønderjyske sag. Jeg tillægger dette betydning både hvad foreningernes, særlig »S.S.«'s arbejde i Danmark angår, og hvad den tyske presse angår.

Om dette og mange andre ting, specielt Axel Carstens store møde i Vejle d. 16. juli og grosserer Wilhelm Nissens planer vil der være lejlighed til at tale udførligere, når De kommer herved.⁴ Kun så meget, Axel Carstens har indbudt næsten alt, hvad vi har af fremragende sønderjyder til mødet i Vejle. Jeg er blevet indbudt og tager også derned for at være à jour med, hvad der foretages. Forblommede ytringer af Carstens til forskellige sønderjyder kan tyde på, at han vil benytte lejligheden til at rette et alvorligt angreb på »2 L« og »4 S« specielt da på Nellemann. Dette vil vi jo i hvert fald nok kunne neutralisere. Mens jeg nævner Nellemann – jeg har hørt, at han var misfornøjet med Johannsens stærke angreb på agrarerne. Johannsens stilling er imidlertid efter min mening korrekt. Vi må – og det har vi jo også – benytte den agrariske bevægelse til at slå socialdemokratiet ned med. I det hele holde al interessepolitik ude, når alle danske skal holdes sammen. Denne politik har vist sine gode frugter i den glædelige kendsgerning, at socialdemokraternes stemmetal gik tilbage i Åbenrå amts landdistrikter til trods for en voldsom agitation.

Jeg tænker noget på at skrive en lille pjece om skolens fortyskning.⁵ Den skulle i så fald ikke blot støtte sig til, men så vidt muligt bestå af aktstykker. Dette ville ikke gøre den mindre interessant og læseværdig, men derimod give den øget betydning og muligvis gøre, at den også kunne oversættes og udbredes i udlandet særlig til pressen. Men det må vi tale om, når De kommer.

45.

Åbenrå 6. november 1893.

De må undskylde, at mit svar kommer så sent. Jeg har været så stærkt optaget af valget og bladet, at ikke alt strængt påtrængende arbejde er blevet opsat.

Nydam Mose.¹ Sagen er i korthed den. En professor fra Kiel har gravet forgæves der et par gange sidste sommer. Men efter at han var borte, fandt et par arbejdsmænd et par lanser, en bue med påsiddende pil og et par bryst harniske, og nu forbereder man sig på at foranstalte en større udgravning efter oldsager i mosen til næste sommer.

Jeg har i den anledning forhandlet en hel del med apoteker [Chr.]

Mikkelsen i Odense og stillet følgende forslag. Vi har udsigt til at kunne hindre gravninger i alle lodder med undtagelse af én, men det er netop den truede, hvor vi ved, at der ligger mange oldsager, og hvor gravningen skal begynde i foråret. I denne lod kan gravningen kun hindres, når lodden opkøbes, og muligvis vil vi kunne købe den for 2.000 mark, dens agrariske værdi er kun 12– 1500 mark, men ejeren spekulerer nu i oldsager og er iøvrigt forgældet. Det drejer sig altså kort sagt om at tilvejebringe denne kapital, men jeg henvendte mig til apoteker Mikkelsen desangående, fordi jeg troede, at de særlig i oldsager interesserede kredse i Kongeriget ville og kunne bringe dette offer. Der er mange oldsager i mosen. En arbejdsmand har betroet mig, at han ved tørveskæring er stødt på to store både af samme art som de tidligere fundne, og jeg har ikke grund til at tvivle på rigtigheden heraf. Da mosen ligger lige ved mit hjem, og professor Engelhardt opholdt sig meget der i 1859–63 og senere stod i forbindelse med min fader, er jeg ret godt orienteret om alt vedrørende mosen, men jeg kan ikke idag udtale mig nærmere derom, hvis brevet skal komme med posten. Derfor kun så meget: Vil De hindre Kieler museet i at opgrave oldsager i Nydam, så må der foreløbig til nytår tilvejebringes en kapital på de 2.000 mark. Den truede moselod håber jeg da, at vi ved snildhed og pres af ejerens danske slægtninge og kreditorer kan få købt og overdraget til en pålidelig mand i Sottrup, som forbyder al gravning indtil videre. Mere om denne sag når jeg kommer til København i november måned. Det vil være tidlig nok at tage afgørende beslutning da, og muligvis kan der da blive lejlighed til at forhandle med arkæologerne.

Jeg har modtaget Clausens manuskript.² Det forekommer mig, at det bør trykkes i et betydeligt oplag som særtryk for at uddeles, eventuelt sælges særskilt. Jeg skulle have et overslag over omkostningerne derved, men kan ikke få det til på tirsdag. Særtrykkene af Junggreens artikler vil dog kunne give en rettesnor, og i hvert fald kan de jo ikke leveres billigere andet steds, da stoffet jo også optages i Sønderjyske Årbøger. Det var meningen at begynde på arbejdet i trykkeriet, så snart næste hæfte er udkommet, og det vil ske i løbet af denne måned.

Dette i stor hast. Jeg var lige kommet hjem, og brevet skal afsted, når det skal nå København i aften.

46.

København 7. november 1893.

Det gik udmærket. Jeg har fuldmagt til sammen med Mikkelsen at disponere over 2000 kr. til mosen, og sagen er dermed forberedt så godt, som det efter min mening er muligt. Skulle det nu mod forventning ikke lykkes for os at få mosen opkøbt, så har vi penge nok til at erhverve de enkelte oldsager, der findes, og vi skal da nok få Kielerne gjort kede af det hele. For så vidt er alt nu godt, men vi glemte at tale med direktøren [Sophus Müller] om Engelhardts brevveksling med Fred[erik] 7. De mente igår, at den muligvis kunne findes ved de samlinger, som det oldnordiske museum har fået overvist efter Fred[erik] 7.'s død, og dette finder jeg meget sandsynligt. Engelhardt afgav stadig indberetninger til kongen, og når man tager hensyn til hans personlige interesse for denne sag, forekommer det mig usandsynligt, at disse breve kan være gået tabt. Vil De ikke lejlighedsvis undersøge denne sag nærmere.¹ Nu da vi har penge, skal vi gerne arbejde så sikkert som muligt og derfor også bringe de bedst mulige oplysninger tilveje ...

47.

Åbenrå 16. januar 1894.

Tak for Deres brev af 11. ds. Erklæringen mod Jessen fremkom alligevel.¹ [M.] Andresen holdt stærkt på det, da han føler sig meget krænket. Jeg rådede til at se det på lidt eller i hvert fald at vælge den heldigst mulige position for en polemik med Jessen, men det ville Andresen ikke høre noget om, hans erklæring – som Michelsen iøvrigt har skrevet – skulle frem og derved gives der Jessen forholdsvis lette angrebepunkter efter mit skøn, uagtet han absolut har uret. Det er ikke blot ubehageligt for bogkomiteen, at Sprogforeningens arbejde helt ignoreres af Jessen, men det vækker en kritik mod Sprogforeningen, som ikke kan andet end skade dens virksomhed. Der er i det hele fare for, at der snart udbryder åben krig mod Jessen. Lassen og Johannsen føler sig dybt sårede, fordi Jessen i sine nytårsbetragtninger har fremstillet det som latterligt at tro, at der kan udrettes noget som helst i Berlin, og i det hele har talt ringeagtende om deres virksomhed. Og Reimers er enstemmig valgt af Vælgerforeningens bestyrelse til at udtale dens stærke

misbilligelse af Jessens omtale af foreningens virksomhed i vort næste bestyrelsesmøde på fredag. Bryder uvejret, som længe har truet, nu løs, vil det blive voldsomt. Jeg selv har holdt mig strengt tilbage hidtil og vil også gøre det så længe som muligt, fordi Jessen for tiden kun ser konkurrenten i mig og vil tillægge mig lave formål for al min færd. Skønt dette i og for sig er mig ligegyldigt, anser jeg det dog for uklogt at optage en fejde, så længe denne side af vort gensidige forhold står så stærkt i forgrunden.

De 300 kr. skal jeg udbetale til Thorvald Møller, de første 100 kr. den 25. ds, da kommer jeg til Toftlund.²

Ja, jeg ser godt selv manglerne ved bladet, og jeg tænker nok, vi skal få bugt med dem efterhånden. Foreløbig giver bladet mig meget at bestille, og da jeg har beholdt alt mit tidligere arbejde ved siden af, er jeg nærved at være overlæst for tiden. [P.] Andresen og Lebak er jo meget fremmede overfor alle tyske, og jeg kan jo næsten tilføje sønderjyske forhold. De skal have tid til at leve sig ind i forholdene og længere tids øvelse, før de kan arbejde med den nødvendige lethed. Men det kommer nok med tiden. Hvad der vanskeliggør mit arbejde meget, det er, at jeg selv helt har måttet overtage alt regnskabs- og annoncevæsen, da begge mine medhjælpere ikke duer til det og i det hele er lidt upraktiske. Regnskabsvæsen interesserer mig imidlertid en hel del, og jeg indser godt, at det vigtigste foreløbig er at skaffe bladet en god økonomisk basis. Jeg søger derfor at drive annonceindtægten så højt op som muligt, men det tager megen tid, da det kræver en betydelig brevveksling. Mit arbejde i den retning er imidlertid blevet kronet med held, idet min annonceindtægt hidtil har været meget tilfredsstillende, og der derfor er god udsigt til, at bladet vil kunne bære sig. Har jeg først bladet sikret i den henseende, kan jeg ofre mere både af tid og penge på selve redaktionen, og så håber jeg, at det efterhånden nok skal blive bedre, og dets formelle mangler også færre.

Der er et par ideer, som jeg gerne ville arbejde for hernede i denne tid, men jeg kan ikke få tiden til at slå til. Den ene får vi dog nok snart virkeliggjort. Det er en slags kirkelig organisation. Her begynder jo at komme stærkt kirkeligt eller måske rettere ukirkeligt røre, for bevægelsen har foreløbig en meget negativ karakter, og det er derfor på tide at vi får hold på dette. Jeg har tænkt mig sagen således ordnet: Vi danner et udvalg på 5-15 medlemmer, og det

anmelder sig som politisk forening.³ Det skal, når der tages alvorligere beslutninger, sammenkalde en større forsamling, som indbydes privat til et sluttet møde, der anmeldes til politiet. Dette udvalg skal i al almindelighed ordne og lede den kirkelige bevægelse. Foreløbig skal det navnlig 1) sørge for afholdelsen af kirkelige møder 2) virke for uddannelsen af danske sygeplejersker (En »vaterländischer Frauenverein« arbejder for tiden ivrigt på at få tyske diakonisser anbragt i landkommunerne, og disse bestræbelser må hurtigst muligt brydes) og 3) samle bidrag til den danske mission og til danske velgørenhedsanstalter, kort sagt samle de midler, der nu ydes til kirkelige formål, og som de tyske præster disponerer over. Der skal ikke gives noget medlemsbidrag, men gives så mange og store frivillige bidrag som muligt til udvalgets disposition. Denne sag håber jeg, at vi skal få foreløbig ordnet i løbet af vinteren. N. Callesen-Lerskov skulle være formand og frøken Marie Skau fra Sommersted sekretær og den egentlige arbejder. Hun er jo P. Skaus broderdatter og for tiden den mest energiske og begavede af den Skauske slægt.

Den anden sag er kolonisering på grundlag af større gårdes opkøb og udstykning på de truede strøg. Den er værre at løse, for dertil kræves der mange penge i førstningen. Jeg ville gerne, at vi skulle opkøbe P. Korffs gård i Rinckenæs. Jeg har en mand, som foreløbig vil kunne bestyre eller forpagte det hele, og så skulle den lidt efter lidt på $\frac{1}{2}$ bols land nær udstykkes i kådnersteder med 2–10 tdr. land. Manden, jeg har, er dygtig, energisk og egnet til lokal fører i Rinckenæs. Nybyggere til de små ejendomme kan altid fås, og jeg tror, at pengene atter vil komme ind, men der skal jo en hel del til for at sætte foretagendet i værk. Der skulle helst dannes et interessentselskab i lighed med Københavns Byggeforening for arbejdere. Foreløbig ligger den sag imidlertid helt brak, da jeg ikke kan få tid til at arbejde for den.

Imorgen skal jeg med Poulsen til Havnbjerg, hvor vi skal have et stort møde. Vi har indbudt alle sognepræster i Nørreherred til at deltage i det, men ved ikke, om de kommer; derimod kan der måske nok samles henved 1000 deltagere i mødet, da der er kommet fart i alsingerne.⁴ Foredragene går det med. Jeg har alene for min part måttet love at holde henved 40 foredrag, inden vinteren er forbi.

Åbenrå 22. februar 1894.

Indlagte er et afsnit af H. V. Clausens sidste arbejde, som jeg har min store betænkelighed ved at lade gå i trykken, da det sikkert vil give anledning til, at Flensborg Avis og Dannevirke vil tage til orde på de fornærmedes vegne. Skønt jeg i og for sig ikke tror, at der er meget urigtigt i det, uagtet det naturligvis er sat på spidsen, henstiller jeg dog, om vi ikke kan udelade afsnittet. Clausen vil nødig. De bedes derfor om at sige det afgørende ord.¹

Kaspar Jensens sag ang. vandreundervisningen skal nu forhandles ved Overforvaltningsretten i Berlin d. 7. marts.² Retsforhandlingen er dér mundtlig. Klageren må møde selv eller ved en befuldmægtiget, som ikke behøver at være advokat, i modsat fald dømmer man nærmest på grundlag af modpartens indberetning – således står der i stævningen. Da Kaspar Jensen ikke kan tysk, har jeg nu ladet ham give mig procesfuldmagt. Jeg afser fra at tage en advokat, da det vil blive kostbart, og jeg dog alligevel må tage til Berlin for at instruere ham med hensyn til vore særlige forhold og de her gældende specialbestemmelser. Derimod er det min hensigt at rejse til Berlin for selv at føre sagen, hvad jeg som befuldmægtiget har lov til. Der vil spares en del penge derved, og jeg tror ikke, at en for vore forhold fuldstændig fremmed advokat vil kunne gavne os stort. Meddel mig sagtens, om De billiger, at jeg tager sagen på denne måde.

N. B. Dybbøl Mølle.³ Det er rent galt med al den blæst, man nu gør i den danske presse. Man varskor tyskerne og driver os møllen op i pris. Der er ikke andet at gøre end at lade manden gå fallit, møllen komme under hammeren og så at købe den. Er det ikke rigtigst at sende en skrivelse rundt til den danske provinspresse, hvori man beder den om ikke at omtale den sag, men lade alt gå sin rolige gang, indtil vi kalder hervedfra. Bliver provinspressen ved på samme måde som i de sidste 14 dage, frygter jeg for, at den ødelægger os alt, og at det ender med, at tyskerne får møllen. Bladene bør oplyses om, at gl. J. Hansen slet ikke ejer møllen længere.

49.

Åbenrå 11. marts 1894.

Reimers og jeg havde til igår kaldt en forsamling sammen for at tage beslutning med hensyn til Dybbøl Mølle. Af de indbudte mødte dr. Madvig, bankdirektør Jørgensen, Sønderborg, gårdejer Jørgen Zakariassen-Dybbøl, købmand H. Ries og fabrikant Middelheus heraf byen. Vi var alle enige om, at det nu, efter at man i Kongeriget har slået på den store tromme og henledt tyskernes opmærksomhed på Dybbøl Mølle, er alt for farligt at lade ejendommen gå til tvangssalg, hvis man vil bevare den som dansk ejendom. Vi har derfor allerede for 14 dage siden taget den på hånden og har den endnu på hånden til næste torsdag aften, således at vi indenfor den frist kan få tilslaget for 37.000 mark d.v.s. den på ejendommen hvilende gæld.

Inden vi køber møllen til den pris, ønsker vi Deres og andre venners tilslutning. Forsamlingen har overdraget mig at drøfte sagen med Dem. Jeg ville først skrive, men har atter opgivet det, da det drejer sig om en betydelig sum, og eventuelle spørgsmål bedre og under disse forhold jo næsten kun kan behandles mundtligt.

Jeg kommer derfor til København onsdag. Jeg skal tale i Østerterp tirsdag aften, men kan nå aften-tiltoget i Rødekro og vil så komme til København kl. 10 onsdag formiddag. Vil De nu sørge for, at jeg samme dag altså onsdag d. 14. marts om eftermiddagen kan få en sammenkomst med en forsamling, som er kompetent til at tage endelig beslutning og forpligtende beslutning ang. Dybbøl Mølle. Jeg skal da fremkomme med vore forslag og være rede til at give alle ønskede oplysninger. Men hvis det på nogen måde er muligt, må jeg igen samme aften med 8-toget rejse fra København herhjem. Mødet skal derfor gerne sættes således, at jeg kan benytte dette tog.

Jeg må have bestemt afgjort: 1) om vi næste torsdag skal købe Dybbøl Mølle for 37.000 mark; besvares dette spørgsmål med nej, indestår vi ikke for møllens fremtid. 2) Hvem der pro forma skal være møllens fremtidige ejer. Vi foreslår murermester Kruse. Billiger De dette forslag, så skaf Kruses indvilligelse inden onsdag. En i Kongeriget bosat eller to der bosatte mænd bør indskrives som ejere. 3) På hvad måde vi skal stille os overfor indsamlingerne i

Kongeriget og den offervillighed overfor denne sag, som de antyder. Nu indsamles der planløst til ingen nytte. 4) Forslag om møllens fremtidige anvendelse vil blive fremsatte, men iøvrigt var det vor mening at lade denne side af sagen bero til senere og først træffe endelig beslutning på det sædvanlige årsmøde. Kan mødet ikke finde sted, så skriv eller telegrafer straks.

50.

Åbenrå 17. april 1894.

Undskyld min lange tavshed. Hoslagt en liste. De med kors forsynede navne er mænd, som jeg finder bør indbydes.¹ Hvis Hans Lassen ikke kommer, bør H. Nissen-Viby med, og da Lassen næppe tager med, finder jeg, at Nissen godt kan indbydes straks. Jørgen Fausbøl var ikke med ifjor – jeg henstiller, om han skal med i år. Hvis der skal flere end Thomsen med fra denne egn, er han nærmest. Fr. Høyberg-Nørmark var jo meget fremme i det offentlige liv som ung mand. Han var således i sin tid med deputationen til Paris. Derefter købte han en alt for dyr landejendom, og trykket af økonomiske sorger trak han sig tilbage fra deltagelse i det offentlige liv. Nu har han fået sin gård solgt, og som kasserer for en sparekasse sidder han atter i bedre økonomiske forhold. Han har derfor atter begyndt at tage mere fremragende del i den nationale kamp og bør have en indbydelse. Th. Thomsen-Toghale er en ung velhavende gårdmand, formand for Foredragsforeningen for Møgeltønder og omegn og en mand, som bør hjælpes frem. Hvis De kan have så mange, bør han også indbydes, i hvert fald bør han være reserve for Fr. Højberg. Wolff-Gammelgab bør bl.a. med for at give gode råd angående den økonomiske og juridiske ordning af Dybbøl-Møllsagen. Fra Als Nørre-Herred burde i grunden Nis Nissen-Nordborg med. Han er en dygtig ung mand. Jeg ved imidlertid ikke, hvor mange der skal indbydes. Heldigere var det vistnok, hvis vi kunne tage en snes mænd med og lod konerne blive hjemme. Hvis både Hans Lassen og Nissen-Viby undskylder sig, så er Als Sønderherred bedst repræsenteret ved Andreas Kaad-Mindebjerg. Nis Callesen skulle gerne med og eventuelt tale derovre. Jeg håber, at jeg kan få ham bevæget dertil.

Dybbøl mølle set fra sydøst, formodentlig på den tid, da den blev købt af det danske konsortium med H. P. Hanssen i spidsen. Mølleren Gerhard Hansen, havde i 1873 overtaget møllen efter sin far, Jørgen Hansen, der med stort tab havde genopbygget møllen efter krigen i 1864. Gerhard Hansen fortsatte som mølleforpagter til sin død 1902. Møllen på billedet brændte i 1935, mens møllehuset med det knækkede tag står endnu og rummer en lille samling af minder fra de to slesvigske krige. (Museet på Sønderborg slot).

Han er jo en af dem, vi helst ville have frem i første række på det kirkelige område.

Nydam er en dårlig historie i øjeblikket. Min fætter, som ejer den pågældende moselod, er økonomisk ruineret, fordi han er gået i

kaution gentagne gange og bagefter har måttet betale gildet. Nu forlanger han for meget for mosen. Han spekulerer i den. Han forlanger 5.000 mark for den, og det er efter mit skøn altfor meget, da man ikke ved, hvad oldsager der er i den. Det er pinligt for mig at have med sagen at gøre under disse forhold, da jeg havde troet, at vi kunne have fået den billigere. Det er nu min mening, at vi skal lade Kielerne grave og gøre dem det så dyrt som muligt, for at de snart kan blive trætte. Med 2000 mark tror jeg, vi når videre uden at købe mosen end ved at købe den til den pris. Jeg skal imidlertid nu straks skrive til apoteker Mikkelsen og bede ham om at komme herover en af de første dage, for at vi i fællesskab kan træffe bestemmelse ang. sagen.

Hvad Dybbøl Mølle angår, da vil jeg sammen med Wolff-Gammelgab udarbejde et praktisk forslag til den endelige ordning, som kan foreligge til sammenkomsten i maj.

Hvis vi får Callesen-Lerskov med, må han tale derovre. Hans Nissen taler godt i den forstand, at indholdet af hans taler altid er godt, man han stammer og hakker lidt. Iøvrigt er han jo specialist, hvad vore synoder og kirkelige forhold angår. Nis Nissen kan eventuelt også tale.

Jeg tager til Sandbjerg i den nærmeste fremtid for at tale med godsinspektør Ohrt om det derværende arkiv. Jeg håber at få det til rigsarkivet.²

51.

Åbenrå 12. maj 1894.

Indbydelserne blev straks udsendt, og svarskrivelserne er indløbne fra de fleste af de indbudte.

Reimers, Hans Lassen og H. Nissen-Viby kommer ikke. Reimers og jeg har da i stedet for på eget ansvar indbudt gårdejerne Andr. Kaad-Mindebjerg og Andr. Paulsen-Sottrup, to ældre solide mænd, hvoraf den ene var indbudt ifjor (Paulsen), den anden vil være Dem personlig bekendt fra synoden. Fr. Hansen-Løjtertoft kommer ikke, Nis Nissen-Nordborg, Deres broder, C. P. Wolff-Gammelgab kommer. Gustav Johannsen håber også at kunne komme. Th. Thomsen-Toghale kommer nu også. Det stod ellers hårdt, da han i den sidste tid har haft den sorg, at hans

forlovede har hævet forbindelsen, men Reimers har personlig været hos ham med Hans Petersen-Rørkjær og fået hans løfte, og det er godt, han kommer med, da der ellers under de nuværende forhold kunne være fare for, at han brød op fra denne egn.

Thomsen-Roost kommer, ligeså Mussmann. Skrumsager og dr. Madvig har endnu ikke svaret. Nis Callesen kommer desværre ikke. P. Skau heller ikke. Michelsen, [M.] Andresen og jeg kommer. H. V. Clausen har indbudt Fausbøl, som alligevel ville til København i de dage. Skal der endnu indbydes flere?

Hvad mødet angår, da må vi jo forhandle om Dybbøl Mølle. Jeg har været hos Wolff, og vi har sammen været på Dybbøl Mølle for at se ejendommen. 1) Skal vi have det retslige ejendomsforhold ordnet. Vi er enige om: Møllen bør overdrages til et sønderjysk konsortium, der indføres som ejer af den. Der indføres en 1. prioritet i møllen så stor som dens reelle værdi og indføres en eller flere mænd i Kongeriget som ejer af denne prioritet. Vi udarbejder nu et forslag på dette grundlag, og Wolff vil fremlægge denne sag. 2) Skal vi have fattet beslutning om, hvad vi skal anvende møllen til. Der kan jo først fattes beslutninger i den retning, når vi har en oversigt over, hvad der er indkommet.

Dernæst må der vel som sædvanlig aflægges beretninger om optantsagen, vandreundervisningen, Børnebladet m.m. Gustav Johannsen vil nok tale noget om en mulig benyttelse af den tyske presse. Han mener at kunne skaffe sig adgang til en del tyske aviser, og der kunne jo så være god mening at skaffe ham hjælpere til at skrive artikler, som der vil være udsigt at få frem.

Om skuespillersagen bør der også tales.¹ Jeg skal i de første dage skrive udførligere om disse snævrere forhandlinger.

På det store møde [i] St. Thomas² kan N. Callesen altså ikke tale. Jeg tror det bliver bedst at ordne det ligesom det år, da Fausbøl og Thyssen-Hansen talte, altså med flere småtaler. Både Nis Nissen-Nordborg, Andr. Kaad og Andr. Paulsen vil så kunne bruges. Jeg vil nu skriftlig varsko dem om, at de må forberede sig på eventuelt at tale, uden at pålægge dem at tale ved en bestemt lejlighed. Mussmann vil naturligvis gerne, men han kan ikke begrænse sig. Jeg skriver som sagt nærmere en af de første dage. Vi kunne jo bruge Mussmann til at tale om landbrugsorganisationen og give ham en bestemt tid f.e[ks]. 20 minutter.

52.

Åbenrå 17. maj 1894.

Mange tak for den venlige indbydelse. Min kone er nu endelig blevet stemt for at tage med derover, og vi skal altså nok indfinde os hos Dem lørdag eftermiddag kl. 4. I henhold til Deres sidste brev har jeg indbudt gdr. Falle Lildholdt-Løjt i stedet for gdr. Nis Callesen-Lerskov, men jeg ved endnu ikke, om han kommer med.

Blandt forhandlingsgenstandene ønsker jeg optaget: Er det ikke rigtigst, at den understøttelse, der ydes sønderjyder til et brødstudium ydes i form af rentefrie lån? Jeg finder dette rimeligt i og for sig og ønskeligt af hensyn til, at vi i så fald har hånd i hanke med dem. Hvis de senere hen gavner den danske sag, vil lånet kunne eftergives dem, i modsat fald må de tilbagebetale det. En mand som Mathiesen-Bøffelkobbøl, der har fået betydelig understøttelse, går måske nu til slut hen og bliver tysk eller i hvert fald helt indifferent i national henseende for at stå sig bedre med autoriteterne. Dette må mane til forsigtighed. Men på den anden side er det ønskeligt, at vi hernede får så mange danske dyrlæger, tandlæger etc. som muligt og derfor en pligt at hjælpe og støtte unge mænd og kvinder, som vil frem ad den vej. Det vil derfor også være heldigt at få talt noget om den sag.

53.

Åbenrå 6. juni 1894.

Teaterforestillingerne er nu kundgjorte, og alt er endnu roligt. I eftermiddag tager jeg til Haderslev for at tale med Matthiesen, om der foreligger noget nærmere.

Vi skal samtidig have et kirkeligt møde dér (se hoslagte indlæg). Det er hensigten at kalde R. Thomsen tilbage fra Amerika som præst for en ny frimenighed med midtpunkt i Haderslev.¹ Hans løn tænkes sikret på 5 år på den måde, at 200 mænd i Haderslev tegner sig for hver 10 mark årlig i 5 år.

Imorgen kirkeligt møde i Kolding for at tale nærmere om de planer, som jeg berørte i København.

H. P. Hanssen deltog, som det fremgår af brevene, selv i de danske sønderjyders besøg i København i maj 1894. Man besøgte berunder bl.a. Frederiksborg slot, og foran slottet blev der taget et stort gruppebillede, hvoraf dette er et udsnit. På billedet ses H. P. Hanssen med H. V. Clausen på skødet. Lige over H. P. Hanssen ses J. N. M. Skrummsager (med skæg). Anden person til højre for H. V. Clausen er M. Andresen. I udflugten deltog også de danske studenter, som fungerede som værter under besøget. Fruerne var tilsyneladende ikke med på denne udflugt. (Historiske Samlinger).

54.

Åbenrå 12. august 1894.

Først og fremmest den gode efterretning, at den omtalte vigtige lod i Nydam Mose er blevet købt igår og den sag således ordnet. Kielerne, som for en fjorten dage siden var i København og både drillende og triumferende fortalte om de store fund, de ville gøre, til stor sorg for dr. Müller og Boye – den sidste skrev i sin nød, om vi ikke kunne sætte mosen under vand! – vil nu blive noget lange i ansigtet.

Dernæst er studenterbesøget herfra, som da nu gerne skal tages alvorligt fat på. Vore studenter skulle gerne opholde sig i Køben-

havn i en månedstid fra d. 10. september til d. 10. oktober eller så omtrent. Foreløbig skulle der skaffes frit ophold i gode hjem til følgende 4 medicinere: cand. med. Lorenz Petersen fra Ragebøl, cand. med. Hakon Refslund fra Tønder, stud. med. Mads Michelsen fra Kolstrup og stud. med. Georg Hansen fra Haderslev. Alle pålidelige danske og af god dansk slægt.

Endvidere er der følgende studenter, som gælder for dansk-sindede, men hvis sindelag i øjeblikket vi først vil have nærmere undersøgt, inden vi stiller et bestemt forslag: stud. theol. Nissen fra Gram, stud. theol. Peter Møller fra Rødning, stud. med. Th. Nielsen fra Tombøl, stud. theol. P. Simonsen fra Vejbølgaard og stud. theol. Carsten Petersen fra Gallehus, og endelig er der én, der læser til dyrlæge – i Tyskland regnes de også for studenter – i Berlin: Knudsen-Galsted. Indbydelsen må helst tilstilles de fire førstnævnte direkte fra et lille udvalg af danske studenter.

Hvis den sag kan ordnes, vil det have meget stor betydning, både fordi vi får disse tyskuddannede unge mænd under stærk dansk påvirkning, men også fordi vi får dem bedre i forbindelse med hverandre indbyrdes, så de senere kan føle sig solidariske. Jeg venter at høre nærmere fra Dem, når sagen er ordnet, eller hvis den mod forventning ikke kan ordnes.¹

55.

Åbenrå 26. oktober 1894.

... Buchholz, lærer i Skudstrup er en mand på ca. 50 år, pålidelig dansksindet. Han har ladet sig pensionere for et halsonde og har købt sig et hus i Rødning. Foruden pensionen har han en formue, som pålidelige mænd fastsætter til mindst 20.000 mark. Desuden er han ivrig biavler og kan skaffe sig yderligere indtægter og tilmed gøre god gavn herovre som biavlslærer. Der er derfor efter mit skøn ingen grund til at hjælpe ham til et embede i Kongeriget, for at der kan komme en tysker mere i Nordslesvig i hans sted.

På mandag tager jeg til Rendsborg. Provinssynoden træder den dag sammen, og jeg bliver dernede for at stå de danske medlemmer bi med råd og oplysninger af forskellig art. Der er efter mit skøn lagt en god og fornuftig slagplan. Først vil beretningen om de kirkelige og sædelige tilstande blive angrebet med et godt mate-

riale. Derefter vil der af Lassen blive indbragt et initiativforslag, hvis der kan skaffes tilstrækkelig understøttelse, og endelig har vi i al stilhed udbredt en petition angående sprogsagen, som er blevet underskrevet af alle de danske mænd, der indtager kirkelige tillidsposter i Nordslesvig.¹

Kirkeligt Samfund for Haderslev og omegn holdt i går sit første møde.² Alt gik godt og tegner endnu godt, men der hersker naturligvis megen uklarhed og ikke megen bevidst trang til det nye. Thomsen var heldig og gjorde et godt indtryk. Det er uheldigt, at man nødes til at samles i teatret, og der vil derfor vist snart blive tale om at rejse en kirkelig forsamlingsbygning eller et kapel. Var det ikke rigtigst, at man nu trådte til med det fond, der er i Kaysers varetægt, og som tænkes anvendt til kirkelige bygninger f. eks. ved at give 1000 kr. som gave til en kirkebygning i Haderslev. Man ville derved støtte en god sag og sikkert give stødet til en heldig udvikling. Folks pietetsfølelse overfor alt det tilvante og nedarvede, hvad den ydre kirkeskik angår, bør respekteres, og også i den henseende må vi vogte os for at fremkalde en for ensidig udvikling herovre. Vil De derfor ikke tænke over den sag. Jeg finder det heldigst, hvis man ligefrem kunne sige: Fra navngiven side er der skænket 1000 kr. eller mark til en kirke i Haderslev. Det ville spore gavmildheden her, og snart ville summen blive fordoblet flere gange.

Jeg havde lyst til at tale indgående med Dem om landbokreditten, og hvad der bør gøres i den henseende. Jeg tror, det er nødvendigt, at der bliver gjort noget for at hjælpe folk til billige lån gennem den slesvig-holstenske Kreditforening i Kiel. Den udbyder $3\frac{1}{2}\%$ lån til kurs 100 %, som er uopsigelige og amortisable. Pressen har imidlertid mistænkeliggjort denne forening, som ingen skade kan gøre, og folk går nu i stor udstrækning til dårlige tyske pengeinstitutter eller optager i hvert fald alt for dyre lån, som gør dem afhængige. Men skal der gøres noget alvorligt her, så er det vanskeligt uden at træde i direkte forbindelse med direktionen og uden en offentlig agitation, hvis berettigelse bl.a. Jessen ikke vil kunne forstå, men som han derimod vil modarbejde af al kraft. Men mere derom en anden gang.

Tak for sidst. Jeg tror nok, at mødet har gjort rigtig god gavn, og det er næppe blevet bemærket af tyskerne.

56.

Åbenrå 28. oktober 1894.

Idag har jeg en mere personlig sag at rådføre mig med Dem om. Jeg kan nu overse bladets status, og det viser sig, at mine beregninger slår til. Jeg kan allerede det første år klare alle mine udgifter, og der bliver endda, når pengene går ind i den udstrækning, jeg beregner, 500-1000 mark til personlig løn for mig. Efter at have vundet den sikkerhed i det første år ved særlig påpassenhed, hvad bladets økonomi angår, tør jeg nu nok gå noget videre, og jeg tænker da først og fremmest på en prisregulering med ensartede priser for alle udgaver. Til 1. november får jeg frie hænder i denne henseende, og forandringen skulle så foretages til nytår på den måde, at prisen for de to udgaver af bladet, som kun koster 1 mark 20 pf. pr. kvartal, skulle forhøjes til 1 mark 60 pf. pr. kvartal, som de andre udgaver koster. Samtidig ønsker jeg - bl. a. også for at lette overgangen - at medgive læserne et andet og bedre søndagsblad, og jeg tænker da nærmest på Søndagsbladet af Zakarias Nielsen m.m. Det er jo meningsløst for mig at medsende Nordslesvigsk Søndagsblad, da omtrent $\frac{1}{3}$ af mine læsere i forvejen får det som tillæg med Flensborg Avis, Dannevirke eller Dybbøl-Posten.¹ Min læsekreds går jo over i alle disse tre blade, og det bliver reglen, at to naboer holder hver sit blad, og at de så bytter. Desuden er jo Søndagsbladet langt bedre. Nu stiller sagen sig imidlertid således. Prisforhøjelsen 1000 holdere á 1 mark 60 pf. årlig = 1600 mark. Sparet ved at mit gamle søndagsblad går ind er 600 mark, altså højt regnet får jeg ved denne ordning 2.200 mark merindtægt årlig. Jeg har brevvekslet med Zak. Nielsen, og de vil levere mig Søndagsbladet for 40 øre og måske noget mindre, jeg antager 35 øre pr. kvartal og expl.² Dette vil for 2000 expl. blive 2.800 kr. = 3.150 mark årlig. Jeg får altså en merudgift af ca. 1.000 mark årlig ved at medtage Søndagsbladet, og den tør jeg ikke vove at påtage mig i øjeblikket. Nu er spørgsmålet: mon »Dannebrog« vil hjælpe mig der. Såvidt jeg ved, koster det foreningen ca. 4.000 kr. årlig at medgive Flensborg Avis, Dannevirke og Dybbøl-Posten Nordslesvigs Søndagsblad. Jeg vil være tilfreds med 500 kr. årlig og så selv overtage risikoen for resten i tillid til, at bladet vil gå så meget frem, at det kan dække resten. Det ville altså kun koste »Dannebrog« 25 øre årlig for hvert af de 2.000

exemplarer af Søndagsbladet, der på denne måde kunne blive uddelt hernede. Må jeg nu ikke bede Dem om et uforbeholdent svar: Tror De, man vil hjælpe mig i denne sag? Jeg ville nødigt gøre videre skridt uden Deres billigelse og har derfor skrevet så udførligt. Vil De ikke nok svare mig snart, da det haster . . .

57.

Åbenrå 17. november 1894.

. . . Dybbøl Mølle. Reimers og jeg har ingen betænkeligheder ved, at sagen drages frem for offentligheden. Gustav Johannsen ønsker det derimod ikke. Men vi må snart have sagen ordnet. Det kan ikke vedblive at gå således. Vi må have pengesiden ordnet hurtigst muligt og derefter bortforpagte ejendommen. Som det nu går, lider vi store tab, og den gamle møller klager over, at han ikke får sin aftægt. Sæt derfor sagtens fart i den sag.

Jeg har nu gjort akkord med Søndagsbladets udgivere og får det med som egentlig tillæg fra 1. december af for en pris af 38 øre pr. exemplar og kvartal. Jeg har nu for tiden over 2000 holdere på mit blad i Sønderjylland, så det går jo for så vidt godt. Jeg har haft en tilgang af 500 holdere til dette kvartal.

58.

Åbenrå 25. november 1894.

. . . I mellemtiden har jeg sluttet akkord med udgiverne af Søndagsbladet, hvad De vist vil have set i avisen. Jeg har opstillet mine beregninger og kan nok undvære de 500 kr. fra »Foreningen Dannebrog«, og da jeg altid sætter stor pris på at klare mig selv, ville jeg nu alligevel ikke have søgt om hjælp. Hvis De har tid og tålmod kan omstående budget vise Dem stillingen.

Budget. 2000 holdere

Papir og tryk pr. nr. og kvartal efter fast akkord	mark 1,71
Søndagsbladet pr. nr. og kvartal efter fast akkord	mark 0,43
	Ialt mark 2,14
Abonnement	1,60
På hver holder er da tabt	0,54

I Åbenrå by (200 holdere) koster bladet ligesom på landet 2 mark 40 frit i hus, men det koster kun mig 30 pf. at bringe det ud, altså taber jeg kun 4 pf. pr. holder. I Kongeriget (130 holdere) får jeg 2,25 i abonnement, tjener altså 11 pf. pr holder. Tabet bliver derfor kun 900 mark pr. kvartal eller 3.600 mark årlig.

Udgifter		Indtægter	
a)		Min annonce-	
Tab på abonnement	3.600	indtægt	
Redaktionen		1/10 93 - 1/10 94	11.600
(2 medhjælpere)	3.000	Forpagtning af	
Expedition.		trykkeriet	1.200
Haderslev	800	Godtgørelse for mit	
Bladhold, korr.		gamle søndagsblad	
telegram	1.200	efter akkord	600
Rente og			mark 13.400
amortisation			10.900
30.000 mark á 6 %	1.800		mark 2.500
	mark 10.400		
b) Retsudgifter	500		
	mark 10.900		

Der bliver altså efter denne solide beregning en løn på 2.500 mark til mig, og denne løn vil stige, når holderantallet overstiger 2.000, hvad min større konkurrencedygtighed gør sandsynligt. Ligeså hvis annonceindtægten stiger. Beregningen skal nok slå til. Jeg har for tiden 2.200 holdere om sommeren ca. 1750 om vinteren, gennemsnitlig altså ca. 2.000. Prisen forhøjes kun med 40 pf. for Haderslev Dagblad (800 holdere). De andre blade beholder samme pris og får desuagtet Søndagsbladet. En nedgang i holderantallet vil derfor næppe finde sted. En ikke ubetydelig tilgang er derimod sandsynlig,

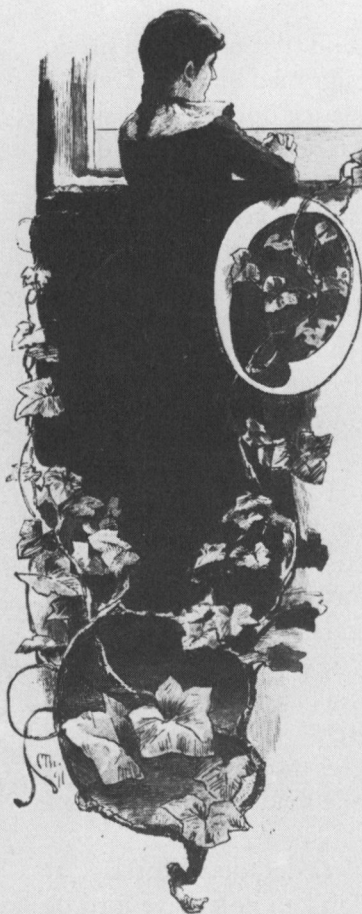
På modsatte side ses titelbladet til den indbundne 4. årgang af »Søndagsbladet. Ugeblad for land og by«, redigeret af Rs. Hansen, Zakarias Nielsen og Chr. Vestergaard. Bladet blev udgivet og trykt i kongeriget, men den del af oplaget, der blev bragt som følgeblad til Hejmdal, Haderslev Dagblad og Nordborg Avis, bær på selve bladhovedet titlen »Søndagsbladet. Ugeblad for Sønderjylland«. Det rummede »søndagstanker«, fortællinger, levnedsskildringer, rejseskildringer, digte m.m. og var illustreret bl.a. med portrætter og »genre-, landskabs- og personbilleder«.

SØNDAGSBLADET

UGEBLAD FOR LAND OG BY

LEDET AF

RS. HANSEN. ZAKARIAS NIELSEN. CHR. VESTERGAARD.

plysning være skal vor Lyst,
var det saa kun om Sivet;
men først og sidst med Folkerøst
Oplysningen om Livet.

4DE AARGANG
(1895)

KJOBENHAVN
H. HAGERUPS BOGHANDEL.

TRIKENS BOSTYVERKBERG (H. J. SCHODT)

og jeg får mine priser reguleret og borttager dermed denne grund til angreb. Jeg er derfor glad ved overenskomsten.

De 2000 juleblade er ankommet, men kan ikke forsendes med Børnebladet, fordi de er heftede (dette gælder ikke dem, der forsendes under korsbånd)! De måtte ikke have været heftede. Vi skal dog se at finde på råd. Om Dybbøl Mølle skriver jeg nærmere til Nellesmann. Skal vi uden videre udsende julehefterne med Børnebladet?

59.

Åbenrå 14. januar 1895.

Mod forventning var jeg alligevel ikke i stand til som berørt i sin tid at sende hr. Nellesmann en regnskabsoversigt med bilag for Dybbøl Mølle. Nu sender jeg det hele til Dem, da jeg dog alligevel skulle have skrevet om møllens fremtid. De hoslagte 9 bilag viser, at der er udbetalt 3.360 mark foruden den veksler, som hr. Nellesmann i sin tid indløste, af renter og gæld på møllen ved bankdirektør Jørgensen, Sønderborg. Indkommet er 695,75 mark, rest 2.644,25 mark.

Denne sum skal vi gerne have dækket, og pengene bedes derfor sendt helst til Reimers.

Det kan jo absolut ikke blive ved med at gå på denne måde. Vi skal jo føde familien, betale skat, folkeløn o.s.v. og får ingen indtægter. Vi må have G. Hansen bort fra møllen og snarest muligt forpagte den ud. Men inden det kan ske, må den på møllen hvilende gæld bringes så vidt ned, at vi kan bevæge et konsortium på 3 eller 5 mand til at lade sig indskrive som møllens ejere. De mænd har vi først i det øjeblik, det ikke længere er forbunden med risiko.

Altså, der skal og må tilvejebringes så mange penge eventuelt ved lån, at gælden bringes ned på 22.000 mark. Så lader vi et konsortium indskrive som ejere, og de udsteder straks en panteobligation lydende på 22.000 mark og ihændehaveren – og den overleveres Dem som sikkerhed. Derefter bortforpagtes møllen med tiltrædelse til 1. marts eller 1. april. Vi må på denne måde have en ende på historien.

Wolff-Gammelgab foreslår, og jeg tiltræder dette forslag, at bortforpagte den til Philipsen-Skjelle. Han kan nok drive jord og mølle, eventuelt forpagter vi møllen bort særskilt og forbereder

oprettelsen af et museum samt vise folk rundt og interessere dem for sagen.

Jeg har ikke de enkelte tal angående gælden på møllen ved hånden, men jeg skulle tage meget fejl, hvis jeg ikke allerede har indsendt dem til Dem eller til Nellemann, og De vil da på grundlag deraf kunne beregne, hvor stor sum, vi mangler.

Vil De nu ikke sagtens hurtigst muligt tage fat på sagen. Ønsker De flere oplysninger, skal jeg skaffe dem hurtigst muligt, og billiger De, at mølleejendommen bortforpagtes til Philipsen, så giv Wolff-Gammelgab, Reimers og mig fuldmagt i denne henseende. Det er jo ikke for tidligt at få dette forhold ordnet.

Næste sag er Kaspar Jensens bog.¹ Der følger under korsbånd 2 papirprøver. Trykt på nr. 1 vil bogen koste for papir og tryk kr. 40,00 for det første 1000 og kr. 25,00 for hvert følgende 1000 expl. pr. ark. Trykt på nr. 2 henholdsvis kr. 38,00 og kr. 23,00. Trykken bliver som i den ligeledes medfølgende bog, dog anvendes skriveskrift i større omfang, for at bogen også kan benyttes direkte til afskrivning. Den vil udgøre 3-4 ark. Oplag 3.000. Også om den sag ønsker jeg snarest muligt besked. Udbetaling når arbejdet er færdigt.

Min bedste tak for bidraget til Søndagsbladet. Jeg håber, at jeg til gengæld kan gøre gavn ved at uddele friexemplarer af mit blad på mere truede egne (Løgumklosteregnen - Uge - Tinglev) og der fortrinsvis til småfolk. Jeg har gjort en begyndelse i den retning ...

Ved påny at gennemløbe Deres brev ser jeg, at Nellemann tænkte på at skrive til Reimers om Dybbøl Mølle-sagens juridiske side.² Det er jo i korthed den: Vi har købt møllen for gælden, men en retslig overdragelse kan først finde sted, når vi har mænd, der vil lade sig indføre som ejere. Da købesummen er 15.000 mark over den reelle handelsværdi, har vi ikke de mænd, før gælden ved udbetaling er bragt ned på en sådan højde. Nydam sagen er jo nu helt ordnet på samme måde. Mosen er vor, og Kielerne er rasende.

Her er jo nu kommet en del røre i folk med hensyn til det økonomiske spørgsmål. Det skulle være en forberedelse til en reform af vort sparekassevæsen. Noget der er nødvendigt i og for sig, som desuden i løbet af de nærmest følgende år vil blive påbudt ved lov, fordi vore sparekasser er en foreningsform, som den preussiske lovgivning ikke anerkender.

Det er min hensigt at tage til Berlin en 3–4 uger i løbet af vinteren for at studere den tyske lovgivning vedrørende disse forhold, jords udstykning m.m. nærmest ved hjælp af et par sydtyske rigsdagsmænd, som særlig arbejder i denne sag, men jeg er så optaget herhjemme, så jeg vanskelig slipper løs.³

Kærnepunktet er jo at få en lavere rentefod. Jeg tror, at det er muligt at få en stor del af gældsrenten på vore landejendomme nedsat med indtil 1%, og det er en overordentlig stor national fordel. I samme øjeblik stiger evnen til at fastholde de pågældende gårde under krisen med 25% og ligeså vor købeevne, og tyskerne kan atter holdes ude en tidlang.

Clausens særtryk⁴ afsendes nu til Kruse i løbet af fjorten dages tid. Faren for flere retssager er nu ovre, da pressesager »forældes« efter 6 måneders forløb regnet fra offentliggørelsen.

60.

Åbenrå 25. februar 1895.

Deres sidste brev er blevet liggende ubesvaret til nu, men sagen må jo have en ende og derfor atter Dybbøl Mølle.¹

Det er naturligvis et stort misbrug af mølleren, der foreligger, men vi har jo altid fremstillet mølleren som et dårligt subjekt og har hverken villet røre en finger for ham eller ventet os noget som helst godt af ham. Vi har forelagt dem derovre sagen og spurgt, hvad der skulle gøres. Reimers og jeg ville, at det hele skulle gå til fallit, men så kom dumhederne i den kongerigske presse, de forfejlede vilde indsamlinger til mølleren m.m. Så spurgte vi atter, hvad der skulle gøres, og der blev da svaret, at vi, som forholdene forelå, helst måtte købe møllen. Og den er jo nu købt. Handelen kan jo ikke sådan uden videre gå tilbage.

Reimers og jeg har ikke villet forsøge på at rejse penge på den sag hernede. Vi holder os til det rent nationale. Det er mest af hensyn til folk i Kongeriget møllen skulle sikres, det er derfor også efter min mening rigtigst, at de bærer ofrene for den sag. Der er overmåde meget andet for os at gøre herovre. Jeg tror, der kan rejses penge også på den sag hernede, men de vil savnes andre steder og fremfor alt, det sker kun gennem en ihærdig agitation, som man i

så fald atter vil læse på mig. Det nytter imidlertid ikke, at jeg påtager mig mere, da jeg allerede nu er så overlæsset, at mangt og meget bliver forsømt, og da særlig Vælgerforeningen lider stærkt derunder.

Dybbøl-Mølle kan synes folk derovre at være et lokalt anliggende. Den er det ikke i virkeligheden. For de fleste folk på egnen er den slet og ret Dybbøl Mølle, og mølleren en ganske almindelig møller. Der mærkes herovre kun i enkelte snævre kredse et ekko af al den stemning, der i årenes løb er oparbejdet i Danmark, hvor man har opfattet møllen som et symbol på Sønderjyllands danskhed og den stakkels gamle møller som en fremragende forkæmper for den sønderjyske sag. Kun ved anstrengelser, som er bedre anvendt på en anden sag, kan der gøres noget hernede.

Vi burde ikke have taget hele gælden. Ganske rigtigt, vi burde – som vort oprindelige forslag lød – da sagen først blev bragt på bane, have ladet møllen gå fallit. Men så kom stormen i Kongeriget, og kreditorerne spekulerede i den gensidige dansk-tyske kappelyst om at få møllen, og dermed var loddet kastet. Enten alt eller tvangssalg.

Nu står vi i fare for, at foråret atter går unyttet hen. Vi kan jo dog ikke bortforpagte møllen, når gælden ikke kan bringes ned til møllens værdi. Men vi kan ikke klare den sag skriftlig. Den 16. marts skal jeg tale i Studenterforeningen, kan vi så ikke den dag eller dagen før få et møde, hvor der bliver fattet en endelig bindende beslutning. Vi kan jo ikke have med sagen at gøre på denne måde, og jeg mener på den anden side, vi er juridisk forpligtede til at overtage møllen for gælden.

Skuespillersagen løses ikke på den af Mussmann foreslåede måde.² Den sag kan der tilvejebringes penge til hernede. Der vil kun som før aftalt behøves hjælp til unge skuespilleres uddannelse, og den hjælp bør kun ydes til bestemte ansete danske skuespillere, prøvede og anbefalede kræfter. For Mathiesen er sagen en god forretning, og derfor bør han også selv ofre en del på den.

Hvad bogforsendelsen angår, da er der sket en forsinkelse.³ Det ligger i, at almanakken først skal forsendes. Næste år håber vi, at pakkerne kan sendes samtidigt. Hele den sag vil jeg helst drøfte personligt med Dem, når jeg kommer til København. Ligeså Børnebladet. Kun så meget, at en hel del – det allermeste – af den kritik, der rettes mod Andresen efter min mening ikke rammer

ham. Om Sønderjyske Årbøger vil jeg også opsætte den videre forhandling til senere.

Jeg rejser imorgen tidlig til Berlin og bliver der til d. 8. marts. Jeg vil særlig ved nogle tyske rigsdagsmænds hjælp informere mig med hensyn til den bedste tyske litteratur vedrørende den nyere lovgivning og sparekassevæsenet i Sydtykland. Det er navnlig en fællesorganisation af sparekasser i Baden, som jeg vil sætte mig ind i. Men ved siden af har jeg også andre formål. Jeg er kommet i forbindelse med den hr. Brix, der skriver i Preussische Jahrbücher om nordslesvigske forhold og tillige med en anden slesvigsk radikal litterat ved navn Schlaikjer og skal i personlige samtaler instruere dem i vore forhold og på den måde inspirere et par artikler i tyske tidsskrifter om den danske sag i Nordslesvig.⁴ Jeg bor i Berlin sammen med Lassen og Johannsen i »Apels Hotel« Krausenstrasse. Vil De altså ikke nok drage omsorg for, at vi kan få et afgørende møde angående Dybbøl Mølle midt i marts.

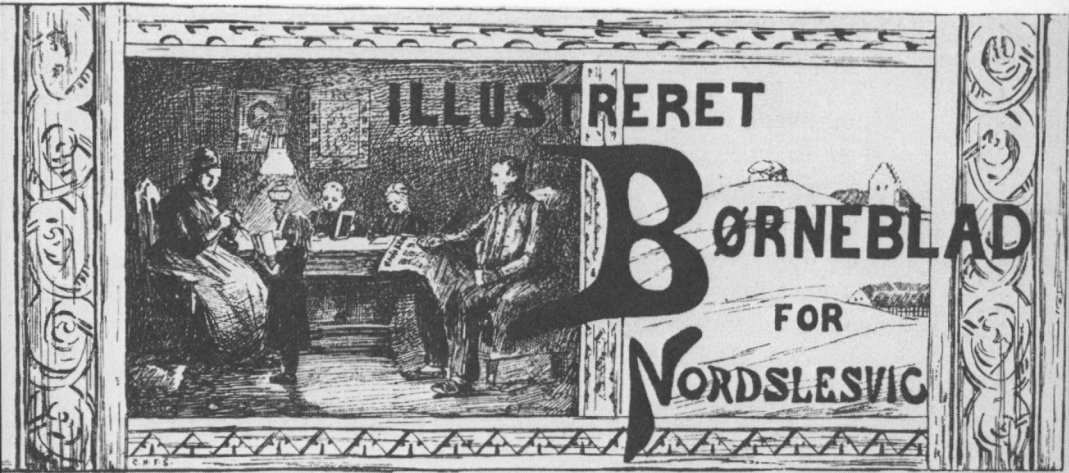
61.

p.t. Vojens på vejen til politisk møde i Gram.

24. marts 1895.

Jeg havde igår en sammenkomst med Moldt, Reimers, Wolff og flere i Nybøl Kro Sundeved ang. Dybbøl Mølle. Resultatet blev: Vi får et møde med kreditorerne i Sønderborg næste torsdag, formiddag. Sønderborg Bank er fallit - stor ulykke i mange henseender - men vi vil benytte falitten og [bankdirektør] Jørgensens forhold til Dybbøl Mølle til om muligt at få kreditorerne for den ikke indprotokollerede gæld til at nøjes med 50 %. Samme dags middag nyt møde med ca. 20 yngre udvalgte danske mænd fra Sundeved og Sønderborg. Vi laver da et konsortium og håber så at kunne præsentere Dem købekontrakten om otte dage.

Det er en gal historie med Sønderborg Bank.¹ Heldigvis står Reimers, Moldt og andre af vore bedste mænd udenfor, men den var et dansk foretagende, og det går ud over danske penge. Jørgensen har drevet børsspekulationer og begået et underslæb på 1½ million mark. Bankens to andre prokurister har været medvidere, og danske folk på Als og Sundeved må betale gildet. Jeg håber, at De gennem disse historier: Haderslev Sparekasse, Søn-

Nr. 17.

Fredag den 1. Juni 1894.

4. Aarg.

Hoved af Illustreret Børneblad for Nordslesvig, udsendt af Mathias Andresen 1890-1900. Det udkom hver 14. dag, var på otte sider og rummede småfortællinger af folkeloristisk, historisk eller religiøs indhold, digte, gåder og småopgaver. På bladets hoved var gengivet idealbilledet af en familie samlet omkring petroleumslampen: far sidder med sin lange pipe og læser avis, mor strikker, mens et af børnene læser op, og de to andre arbejder flittigt med deres lektier!

derborg Bank, Flensborg [Sparekasse] forstår, hvor nødvendigt det er, at vore kreditforhold nu underkastes kritik og gøres til genstand for studium og reformer. Alt hviler i øjeblikket på den personlige hæderlighed, der viser sig at være en sløj vare og ikke synes at kunne hævde sig overfor de store fristelser. Forretningerne vokser vore ikke specielt i bankforretninger uddannede folk over hovedet, og man kan kun med ængstelse tænke på fremtiden, når ondet ikke snart angribes i sin inderste grund. Jeg mener at have fået stof til mange forbedringer og længes blot efter at få tid til at studere spørgsmålet grundigt og bearbejde mit materiale i populær agitatorisk form. Jeg har allerede begyndt så småt i samtaler og foredrag.

Højforræderisagen! har ikke noget at betyde, da jeg i alle henseender har rent mel i posen.² Jeg har det indtryk, at den blot er et påskud af regeringen til at få lejlighed til at kigge mig i kortene,

og jeg har med stor fornøjelse lagt alle mine kort frem på bordet for hr. Lindemann under forhørene. Regeringen har set vore fremskridt og fået respekt for dem. Den vil vide, hvad vi yngre i grunden vil, og hvad vi stiler efter, og det må den gerne vide, da vi har rene, ærlige, lovlige standpunkter i enhver retning og kun tier med et og andet af rent taktiske grunde. Hvis sagen skulle gå til Leipzig, ville det mere mig meget at få lejlighed til dér at præcisere vort standpunkt på en måde der – da højforræderi nævnes – vil tildrage sig alm. opmærksomhed, men det går rimeligvis ikke så heldigt, at sagen når så vidt frem.

62.

p.t. Hamborg 18. april 1895.

Da højforræderisagen nu, som man forud kunne sige sig selv, er endt, sender jeg Dem herfra på rejsen til Leipzig angående min sag om artiklen »Tidsaanden« nogle meddelelser vedrørende Dybbøl Mølle. Jeg har ikke villet skrive hjemmefra, så længe sagen stod på, da jeg ikke vidste, i hvor stor udstrækning min korrespondance blev kontrolleret.¹

Vi har jo haft adskillige møder angående Dybbøl Mølle, og udfaldet er ret tilfredsstillende. Det er lykkedes os at slippe for en hel del af den løse gæld under indflydelse af den store fallit, der har muliggjort en akkord, da kreditorerne nu frygter for tvangssalg. Sagen stiller sig nu således: ... Gæld mark 23.300. Desuden en gældspost på 1800 mark til den gamle møller. Denne sum forærer han imidlertid efter indgået akkord os, mod at vi forrenter den til hans og hans kones dødsdag.

Til dækning af ovenstående 23.300 mark haves i København hos Nellesmann mark 6.750. Gælden på møllen bringes dermed ned på mark 16.550. De tre første prioriteter i ejendommen [Broager Sparekasse 2.250 mark, Nybøl do. 10.000 mark, Ulkebøl do. 3.600 mark, ialt 15.850 mark] vil vi lade blive stående. Der mangler så endnu til dækning af restgælden mark 700. Men desuden må vi til reparation og til en rentefond, der kan dække de løbende udgifter i de år, der endnu skal svares aftægt, have nogle tusinder.

Møllen vil nu i disse dage blive os retslig overdraget, og der er truffet forberedende skridt til oprettelsen af et konsortium

bestående af en snes mest yngre danske mænd. Når det er ordnet, tager vi fat på reparaturen og forpagter møllen ud i nogle år. Men så må der atter sættes gang i indsamlingen, for at vi hurtigst muligt kan få den oprindelige tanke om nationalmuseet realiseret. Jeg synes, at vi foreløbig har grund til at være tilfreds med, hvad vi har opnået.

Hvis min sag i Leipzig imorgen går godt d.v.s. bliver tilbagevist til ny forhandling i landretten, tager jeg rimeligvis ned til Prag i nogle dage. Hvis det havde været overlandretten, der skulle forhandle den, ville udsigterne have været gode for mig, men rigsretten er jo bundet til formspørgsmålene, der let glider ud i det rene juristeri, og skønt landretten har ladet sig lede af landretsdommer Schwarz's politiske partistandpunkt ved domsafsigelsen, og dommens motivering er under al kritik, er det derfor dog tvivlsomt, om jeg kan få dommen ophævet. Man lærer imidlertid altid en hel del ved at overvære og deltage i forhandlingen, og det kan kun være gavnligt for en anden gangs skyld.

Jeg har nu i henhold til Deres tidligere brev tilladt mig at give Søndagsbladets redaktion anvisning på at hæve 500 kroner hos Dem og bringer herved påny min tak for dette bidrag.

Sparekassen i Flensborg er en dårlig historie. Schmidt har modtaget beløb og udstedt sparekassebøger, som ikke er indførte i hovedbogen – i hvor stor udstrækning ved man endnu ikke, og flere bestyrelsesmedlemmer står i betydelig gæld til sparekassen.² Bestyrelsen har imidlertid nu stillet god kaution og, da der er et betydeligt reservefond, og sparekassen ellers arbejder godt, antager jeg, at kassen nok kan bære de tab, Schmidt har påført den. Det er heldigt, at han blev syg, og at historien blev opdaget, inden den nåede et større omfang.

Jeg vil atter være hjemme i Åbenrå om otte dage i det seneste og skal så sende Dem nærmere meddelelse angående Dybbøl Mølle.

63.

Åbenrå 23. oktober 1895.

... Jeg sender Dem hoslagt et aktstykke, som De bedes om at gennemlæse i Kolding, hvis De kan få tid til det, for at Thade Petersen atter kan få det med tilbage. Det drejer sig om følgende

sag: Efter at regeringen i Slesvig har fået dom over foredragsforeningerne i Sundeved og på Als, og disse foreninger ved højesteretskendelse er stemplede som politiske på grundlag af redaktør Jessens foredrag, har regeringen forsøgsvis villet overføre dette stempel på forskellige andre foredragsforeninger og i første række de foreninger i Møgeltønder, Skærbæk og Felsted. Som følge deraf er - hvad De vil have læst i aviserne - kvinderne gentagne gange blevet udjagede af lokalerne, møderne lukkede ved politimænds indtræden o.s.v. og foreningernes virksomhed derved lammet. Formændene for foreningerne har henvendt sig til mig, og jeg besluttede straks at gribe sagen an på en anden måde for at fremtvinge en kendelse af overforvaltningsretten som modstykke til kammerretskendelsen. I alle tre tilfælde indgav formændene klager over amtsforstanderne, som jeg havde skrevet til dem, og da landråderne - første forvaltningsinstans - naturligvis gav amtsforstanderne medhold, nye klager over dem til regeringen i Slesvig, som ligeledes afviste klagerne, den fra Felsted som ugrundet, de andre to som en dag for sent indgivet. Jeg havde været på rejse, fristen var kun otte dage, og formanden må selv underskrive. Men det var også nok med én klage, da principspørgsmålet er det samme, og jeg skrev derfor straks en klage over regeringspræsidenten i Slesvig til overforvaltningsretten, som, efter at have anstillet undersøgelser, der har varet et par måneder, har erklæret klagen for grundet og opfordret regeringspræsidenten til at forsvare sig. Regeringspræsidentens forsvarsskrift er nu tilstillet klageren i afskrift, og det er det, jeg sender Dem. Den 12. november vil sagen blive forhandlet i Berlin.

Jeg tror, sagen ligger ret heldigt for os. Jeg har jo sat mig temmelig nøje ind i vor bestående foreningsret og kan forstå, at regeringspræsidenten ikke tager hensyn til forskellige tidligere retskendelser, der efter min mening vil få afgørende betydning. På den anden side drejer det sig efter min mening om et vigtigt principspørgsmål, ja, i grunden om, hvorvidt vore foredragsforeninger trods den sidste kammerretskendelse skal kunne fortsætte deres virksomhed.

Forskellige tegn tyder på, at regeringspræsidenten også er bange for, at sagen kan gå ham imod. Jeg traf foranstaltning til, at sagerne fra Vesteregnet kunne genoptages og lod for nogle uger siden J. P.

Jensen-Lavrup afholde et møde pro forma for at få en ny kvindeudvisning og dermed grund til ny klage. Der mødte 40 personer mænd og kvinder, politiet var tilstede, men kvinderne fik lov til at overvære mødet, og vi kan ikke få fat med ny klage der. I Felsted har man ligeledes skiftet taktik og forsøgt – desværre med held – at skræmme kromændene til ikke at afgive lokale til foredragsforeningen! Alt tyder på, at regeringspræsidenten føler sig usikker.

Men han vil sikkert gøre alt for at vinde sagen, og det er derfor sandsynligt, at han sender en repræsentant derned til den mundtlige forhandling. Det er derfor efter min mening rigtigt, at klageren også er repræsenteret, og han har jo lov til at give mig fuldmagt. Jeg tænker derfor på at rejse derned, men da foreningen ikke har penge til udgifterne ved rejsen, men kun kan risikere omkostningerne ved sagen, der eventuelt vil kunne beløbe sig til 300 mark, er det jeg beder Dem om at gennemse det tilsendte forsvarsskrift og at udtale Dem om 1) De også mener, jeg bør rejse derned og 2) De mener, at jeg kan få rejseudgifterne, der vil andrage ca. 120 mark dækkede. Jeg har nemlig ikke godt selv råd til selv at ofre andet end arbejdet og tidsspilden på sagen. Hvis muligt, ønsker jeg Deres svar en af de første dage, da jeg i tide må træffe mine forberedelser og navnlig også skaffe mig noget materiale, som jeg endnu savner. I hast.¹

64.

Åbenrå 31. januar 1896.

I den senere tid har jeg flere gange tænkt på at skrive et længere brev til Dem, men jeg har ikke fået tid. I dag skal jeg nu gøre alvor af det.

Det er naturligvis landdagsvalget, der i særlig grad tildrager sig opmærksomheden.¹ Lassen tænkte allerede før jul på at nedlægge sit mandat, og det var da hans ønske, at jeg skulle være hans eftermand. Jeg blev adspurgt fra flere sider, om jeg ville modtage valg og erklærede mig villig til det. Mine grunde var: Før eller senere vil jeg, om jeg lever, rimeligvis blive sendt til Berlin. Nu mens jeg er ung og smidig, overvinder jeg lettere de store vanskeligheder, der skal overvindes, hvis man skal kunne røgte en repræsentants gerning tilfredsstillende under disse fremmede forhold. Dertil kommer, at endnu er Gustav Johannsen dernede. Han har skabt sig

en betydelig position, og jeg har meget at lære af ham som parlamentariker. Hans arbejde dernede kan, når han får en lærvillig elev, frugtbargøres for kommende repræsentanter. Og mens han er der, kan det bære større frugter, når han får en kollega, der danner en modvægt mod hans naturlige hang til magelighed og kan forberede arbejdet for ham. På den anden side har jeg ikke været blind for de ofre, jeg må bringe, både med hensyn til mit familieliv og med hensyn til min gerning herhjemme ved at overtage et mandat.

Fra først af var der næsten udelukkende stemning for mig i valgkredsen. Reimers, Moldt, Fr. Jensen-Løjtertoft og alle alsinger var stærkt stemt for mig og er fremdeles meget ivrige for valget. Men Jessen begyndte så at stikke »Landmanden« ud, og dette spørgsmål blev nu sat under debat i de kredse, hvor han behersker eller giver folk diskussionsemnerne, det vil sige inden for Flensborg Avis' opland, der indenfor valgkredsen består af Sundeved, særlig den sydlige del, samt den sydlige og vestlige del af Åbenrå amt.

Aftenen efter Lassens jordefærd afholdt vi et bestyrelsesmøde i Vælgerforeningen. Der var kun mødt 13 medlemmer, en var på rejse, to var syge. Der forhandlede først om budgettet. Derefter vedtoges det énstemmigt, at der skulle afholdes et prøvevalg på Gråsten den 7. februar. Jessen opponerede stærkt mod mødet. Det var indkaldt med alt for kort varsel, og mødestedet var for afsides. Alle de øvrige bestyrelsesmedlemmer var imidlertid af modsat mening. Der skredes så efter Skrumsagers forslag til forhandling om kandidatspørgsmålet. Der var 3 valgmænd blandt bestyrelsesmedlemmerne: Moldt, Fr. Hansen-Løjtertoft og kapt. Fischer, Åbenrå. De skulle først udtale sig. Fr. Hansen: Stemningen i Nørre-Herred synes at være udelt for H. P. H. Moldt: I Sønderherred og Sønderborg by er der ligeledes udelt stemning for H. P. H. Fischer: Jeg kan kun tale for Åbenrå by. Der har jeg hørt tale om, at det var rigtigst at vælge en landmand, og man har som passende kandidat nævnt Fr. Hansen-Løjtertoft. Jessen bad derefter om ordet, udviklede hvor nødvendigt det var at vælge en landmand og sluttede med at udtale, at der i Sundeved, efter hvad han havde hørt, var stemning for at vælge Wolff. Skrumsager fremhævede derefter, at han havde kendt Wolff fra hans tidlige ungdom af og været hans ven fra de var elever på Rødding højskole,

men endte med varmt at anbefale mig. Jessen tog atter ordet, udtalte sig stærkt imod mig og anbefalede varmt Wolff. Der skredes til afstemning. Skrumsager, Ph. Møller og Moldt stemte først på mig. Derefter stemte Knudsen-Trøjborg på Wolff. Konsul Amorsen stemte også på Wolff, men med den motivering, at min virksomhed her hjemme var meget mere værd end min virksomhed i rigsdagen, og at han desuagtet ønskede, at jeg en gang senere i tiden skulle være G. J.s afløser som rigsdagsmand. Derefter stemte Fr. Hansen på mig. Kapt. Fischer stemte atter på Fr. Hansen. Jessen erklærede, at denne afstemning var ugyldig, da det var bundet valg, og at Fischers stemme måtte gælde Wolff, da den oprindeligt var motiveret med »landmand«. Da ingen modsagde dette, blev den, skønt Fischer nævnte mit navn, da han ikke kendte Wolff, regnet som falden på Wolff. Derefter stemte Jessen på Wolff og Gustav Johannsen på mig. Turen kom til P. Skau. Udtalelserne var på dette tidspunkt blevet noget skarpe, og han tog det nu meget urigtigt humoristisk, og da han kunne se, at udfaldet var afgjort, stemte han på Wolff. Derefter stemte Reimers på mig. Wolff og jeg stemte ikke. Resultatet blev altså 6 for mig og 5 for Wolff. Jessen var derefter meget spydig mod Reimers og Skrumsager, og Reimers hævede derpå mødet for at undgå videre ubehageligheder.

Imidlertid var der samlet over hundrede vælgere i den tilstødende store sal. Det var folk, der kom fra Lassens jordefærd. De havde hørt om mødet, skulle bede i Sønderborg og søgte nu sammen for at få lidt besked. Reimers og Gustav talte først for Lassens minde. Derefter tog Jessen ordet og talte om Lassen på en måde, der ledede tanken hen på Wolff. Skrumsager talte for, at kredsen måtte få en repræsentant, der forstod at forbinde det reelle med det ideelle. Jessen beskyldte Skrumsager for valgpolitik og talte for Wolff. P. Grau talte for »vor landdagsmand«, protesterede mod, at man gav det udseende af, at der var splid i kredsen og var spydig mod Jessen. Skrumsager talte for mig under stormende tilslutning, der mundede ud i, at man sang »Dette skal være Hans Peters skål« for at få lejlighed til at synge »Og skam få« – Imens strømmede man til fra alle sider for at klinke med Jessen og tvinge ham til at drikke. Kort efter forlod han salen, og om natten fik han efter eget sigende ikke søvn i sine øjne.

Da undertegnede Valgmænd ikke personlig kan give Nøde ved Prøvevalget paa Gråsten d. 7. Februar d. A., meddeleer jeg herved Fuldmagt til at handle og stemme paa mine Vegne til

Valgmænd *H. P. Hanssen.* i *1 Agergade.*

(By) *S. Hostrup* (Dato) *7 Februar. 1896.*

(Navn) *Peter Christensen.*

Prøvevalget i forbindelse med valget af en efterfølger for landdagsmand Hans Lassen blev holdt i Gråsten den 7. febr. 1896. Valget foregik ved valgmænd, men ved prøvevalget mødte ikke alle valgmænd op. En meget stor del stemte ved at give andre fuldmagt. Her er det Peter Christensen i Sdr. Hostrup, der giver H. P. Hanssen fuldmagt. Af ialt 44 modtog H. P. Hanssen de 41 fuldmagter (LA Åb. Vælgerforeningens arkiv).

Men dagen efter lagde han allerede ud i Flensborg Avis, og det er nu klart, at han vil sætte alt på ét bræt for at gennemføre Wolffs kandidatur, uagtet Wolff ellers er et af de mennesker, der er ham mest usympatisk. Jeg har for mit vedkommende forlængst taget min beslutning og vil forholde mig passiv. Endnu er stemningen i valgkredsen helt overvejende for mig, men da prøvevalget skal holdes på Gråsten, et sted, hvortil alle de valgmænd, der daglig læser Flensborg Avis har lettest ved at komme, og Jessen nu nok skal sørge for at bearbejde valgmændene så grundigt som muligt i de otte dage, der er tilbage, mens mine venner ikke vil nedlade sig til at angribe Wolff, som vi alle sætter stor pris på, er udfaldet endnu tvivlsomt.

Dette til orientering.

N. B. Da jeg skal vidne i en retssag mod amt[sdommer] Lindemann d. 7. februar, har jeg allerede i brev anmodet om at få generalforsamlingen opsat otte dage, hvis det er muligt.

65.

Åbenrå 7. februar 1896.

Telegram.

Jørgensen. Lindevej 10. København.

Wolff 5 Hanssen 120 stemmer.¹

Hejmdal.

66.

Åbenrå 27. februar 1896.

Denne gang må jeg melde Dem en stor sørgelig ulykke: En revision af Lysabild sparekasse har ført til det resultat, at der er et underskud på ca. 250.000 mark. Hans Lassen har bedraget kassen for dette beløb, og i dag eller i morgen må sparekassen melde sig fallit. Vore modstandere kunne ikke have tilføjet os værre nederlag.¹

Hvor er det dog muligt, spørger De vel. Jeg kan kun sige, hvad jeg i de senere år har fremhævet gang efter gang. Vore pengeinstitutter hviler ene og alene på den personlige hæderlighed; de står og falder med den. Jeg har set det for år siden, og derfor er det jo, at jeg har studeret sparekassespørgsmålet i Tyskland og i foredrag samt på anden måde søgt og stræbt efter at få vore pengeinstitutter reformerede. I Lysabild er det gået som andre steder. Tilliden til Hans Lassen var ubegrænset og revisionen derfor betydningsløs. Lassen levede tarveligt, sparede notorisk penge op af sine diæter i Berlin og havde større indtægter af sin løn som kasserer ved sparekassen og på anden måde, end hans levevis gav anledning til at tro, at han brugte. Derfor har ingen tvivlet på ham i denne henseende. Dertil kom, at han gjaldt for en i højeste grad retskaffen mand, selv politiske modstandere blandt andet præsten i ligtalen fremhævede ham som sådan. Pengene må være brugt til at holde to sønner i Danmark på benene. Hans faderkærlighed har været stærkere end hans moralske styrke og end hans følelser overfor den danske sag. Disse sønner udvandrede, da de var 17 år, den ene navnlig kom i slet selskab, blev gift med en sangerinde og har brugt mange penge. Vi har tit ynket Lassen, at han måtte undvære selv for at tilfredsstille dem, men ingen har anet, at det gik ud over de ham betroede midler.

Hvor er det hele dog tungt. Reimers udbrød, da jeg kom og meddelte ham sagen i går, at han hellere var gået i døden end oplevet at høre dette, thi af alle hans mange venner havde ingen været ham kærere. Jeg måtte telegrafere efter Wolff, og vi to kom til det resultat, at underslæbet er utvivlsomt, dækning umulig, og at kassen derfor må standse sine betalinger idag. Det er usigelig sørgeligt, at vi skal melde sligt herovrefra. Jeg skal nu for mit eget

vedkommende kaste mig dobbelt ivrigt over mine sparekassestudier og drage den størst mulige omsorg for skarp revision overalt, hvor jeg kan øve nogen indflydelse.

Dette i al hast. Jeg skal på rejse.

67.

Åbenrå 29. februar 1896.

De har vel modtaget mit sidste brev med de sørgelige efterretninger fra Als. Jeg skal fortsætte og søge at holde Dem underrettet om alt.

Min første plan, da man meddelte mig underslæbet, gik ud på om muligt at skaffe dækning på en sådan måde, at det hele af hensyn til den nationale sag kunne skjules. Ved at gennemgå regnskaberne for 1894, der var afsluttede, konstaterede jeg imidlertid hurtigt, at underskuddet d. 31. dec. 94 var 256.000 mark, og at den plan straks måtte opgives. Jeg telegraferede efter Wolff og rejste over til Reimers, hvor jeg forelagde dem sagen, og de kom til samme resultat.

Først næste dags morgen blev bestyrelsen så sammenkaldt. Jeg måtte imidlertid til Askov, hvor jeg holdt foredrag torsdag og fredag. I går aftes kom de to vigtigste og betydeligste af sparekassens bestyrelsesmedlemmer herover for at drøfte sagen videre med mig. De har nu gennemgået regnskaberne, og resultatet bliver et underskud på 260–280.000 mark, det er endnu ikke nøjagtigt opgjort. Reservefondet eksisterer ikke, da det fra første færd af har været fingeret. Derimod garanteres sparekassen af 39 garanter, der er solidarisk ansvarlige med 45.000 mark. Lassens bo vil kunne indbringe ca. 30.000 mark. Der vil derefter blive 200.000 mark tilbage som underskud. Efter at have konstateret dette, har bestyrelsen lukket kassen og standset betalingerne.

Jeg forhandlede nu længe sagen i går med de to mænd og kom til følgende resultat: Der synes at være en ikke ringe offervillighed blandt sparekassens garanter ud over deres juridiske forpligtelser. Det ene af disse bestyrelsesmedlemmer en ung flink gårdejer, som kun har siddet i sparekassens bestyrelse i 9 måneder, tilbød straks 5000 mark for sit personlige vedkommende. Dertil kommer, at der er velhavende mænd iblandt dem. Jeg betragter det derfor ikke som helt udelukket, at der kan skaffes dækning. Som følge deraf tager

*C. P. Wolff (1842-1913),
gårdejer i Gammelgab,
medlem af Vælgerforenin-
gens bestyrelse. Foto 1901
(Historiske Samlinger).*

jeg nu i formiddag med dem til Flensborg for først at drøfte sagen med advokat [E.] Ebsen og derigennem at vinde klarhed over hele den retslige side af sagen. Fra Flensborg går vi til Als i eftermiddag og sammenkalder alle garanter til et møde i morgen søndag eftermiddag. Dette møde skal afsluttes med en tegning, der kan vise, hvor stort et tilskud garanterne vil yde til dækning af sparekassens tab. Når dette tilskud en sådan højde, at der er grund til at tro, sagen kan virkeliggøres, vil jeg søge at realisere følgende plan: Kreditorerne må ved akkord forpligte sig til at lade deres indskud stå uopsigelige i sparekassen i 10 år til en rente af 0-3 %, eftersom de er mer eller mindre velhavende, mod at der ydes dem god og sikker garanti for, at de 1) efter 10 års forløb får deres fulde kapital udbetalt 2) når som helst med kapitalen som sikkerhed kan låne dette beløb af kassen mod almindelig udlånsrente. Sparekassens indskud (lån hos banker fradraget) udgør 535.000 mark. Ved denne akkord antager jeg derfor, at der vil kunne indvindes 50.000

mark, administrationsudgifterne fradragne. Garanterne + beboerne i Lysabild og Tandslet sogne bør tilvejebringe et tilskud på ca. 100.000 mark, mens vi i de videre kredse over Als, Sundeved og muligvis med hjælp af enkelte pengeinstitutter så må se at opbringe resten. Hvor vidt planen kan virkeliggøres, kan jeg endnu ikke sige, da jeg kender for lidt til stemningen. Af hensyn til Lassen vil man vistnok ikke gøre noget, men af hensyn til den nationale sag og af hensyn til egen andel i at overdrage Hans Lassen de mangfoldige tillidshverv, vil der sikkert være villighed til at ofre meget. Mandag holder vi dernæst et møde i Flensborg, hvor en repræsentation for garanternes vil forhandle med Gustav Johannsen, som jeg har kaldt hjem fra Berlin, advokat Ebsen og mig.

Hvis nu denne plan strander, vil jeg øjeblikkelig sætte alt ind på at realisere min næste plan. Den går ud på at tilvejebringe en stor sum til dækning af de føleligste tab. Og arbejdet for den første plan vil i så fald have skærpet offervilligheden, og hvis planen strander have fremkaldt en stærkere følelse af ansvar m.m., som gør det sandsynligt, at denne plan vil lykkes, og der ad den vej kan bødes noget på det nationale nederlag.

Der er ting i statutterne for sparekassen, som kan tyde på, at bedragerierne allerede var tilsigtede, da sparekassen i 1868 blev oprettet. I hvert fald går underslæbet tilbage til først i halvfjerdserne. Rimeligst er det, at Lassen har stået for en fallit omkring ved 1870, og at sønnerne i Danmark senere har sørget for resten.

68.

Åbenrå 2. marts 1896.

Tak for Deres brev, som jeg modtog nu ved min hjemkomst fra Als. Efter at jeg fredag aften havde talt med de to bestyrelsesmedlemmer, udarbejdede jeg jo den plan at få balance skaffet til veje i løbet af 10 år 1) ved akkord med sparerne, hvorved de forpligtede sig til at lade deres kapitaler stå uopsigelige i 10 år mod gennemsnitlig 2 % rente og betryggende sikkerhed for kapitalen 2) mod et kontant tilskud i form dels af afskrivning på mere velstående mænds konti dels ved frivillig indbetaling særlig af garanternes. Jeg gennemgik planen lørdag formiddag med advokat Ebsen i Flensborg og samme eftermiddag, hvad renteberegningen angik, med fabrikant Mid-

delheus og Hans Ries her i byen, som begge er dygtige bankmænd, og de billigede alle planen. Forudsætningen for, at den kunne realiseres, var en kontant kapital straks på 90.000 mark.

Imidlertid var garantierne 39 bønder fra Sønderherred kaldt sammen til i går eftermiddags kl. 3. Jeg rejste derover, og Reimers tog straks med til Lysabild. Vi fastsatte så først status d. 1. marts således:

Kassens gæld	649.287 mark
do. tilgodehavende	392.836 mark
Underskud	256.451 mark
Til dækning haves: a) garantikapital	45.000 mark
b) Lassens dødsbo	ca. 25.000 mark
	ca. 70.000 mark.

Efter at denne status var fremlagt af et af bestyrelsesmedlemmerne, overgav han mig ordet, for at jeg kunne fremlægge mit forslag. Jeg bad forsamlingen om først at udtale sig, om de ville ordne sagen selv eller mente, at det hele burde overgives til øvrigheden. Efter kort diskussion stemte alle for, at der skulle gøres et alvorligt forsøg på at opnå en akkord. Derpå fremlagde og forklarede jeg mit forslag, men det viste sig, at en del af de ældre havde vanskeligt ved at følge med i beregningerne, og en tre, fire stykker var ikke blot uvillige til at ofre det mindste ud over deres retslige forpligtelser, men de ville endog som garantier lægge beslag på Lassens dødsbo. Efter at vi havde forhandlet om sagen i flere timer, nåede vi så vidt, at vi ved afstemning kunne konstatere, at der var fremherskende stemning for at afslutte en akkord med kassens ophævelse som basis. Det blev under denne forhandling klart, at de gamle helt havde tabt modet og lysten til at fortsætte, mens de unge, som var i mindretal, var absolut stemte for at begynde på ren grund med nye sparekasser svarende til tidens krav. Endvidere stod det mig klart, at enkelte gamle stædige bønder ikke ville ofre en døjt, men derimod gøre megen vrøvl, og at det var umuligt at fatte bindende beslutninger i denne forsamling. En række forslag strandede. Sagen er jo den, at under disse forhold er forsamlingerne i bogstavelig forstand polske rigsdage, idet én eneste stemme er nok til at kuldkaste enhver beslutning. Omsider fik jeg følgende forslag enstemmigt vedtaget:

Der må handles hurtigst muligt, hvis et resultat skal nås uden øvrighedens mellemkomst. Derfor må der afholdes en ny generalforsamling af garanterne på onsdag og derpå en almindelig kreditorforsamling på torsdag. Der vælges tre mand, som sammen med mig rejser til Flensborg mandag, forhandler sagen videre med advokat Ebsen og indbyder ham som notar til disse forsamlinger. På onsdag skal der derefter søges opnået den bedst mulige akkord med Lassens arvinger og – hvad der er det vigtigste – garanterne giver fem mand generalfuldmagt til at handle på deres vegne, således at simpel majoritet i udvalget fatter beslutningerne. På kreditorforsamlingen søges opnået en foreløbig akkord med flertallet og ligeledes et udvalg valgt, som får den størst mulige handlefrihed på kreditorernes vegne.

Efter at dette forslag var vedtaget, og tre fornuftige mænd, deriblandt to af mine unge venner, var blevet valgt til at rejse med mig til Flensborg, traf jeg aftale med bestyrelsen om, at den skulle træde sammen igen i dag og arbejde videre, først med udstedelse af indbydelse til forsamlingen til kassens 7-800 kreditorer, derefter med videregående revision.

Vi kørte derpå hjem til Sønderborg og fik postkort til trykkeriet brugelige til indbydelsen. Imorges kl. 7 rejste vi til Flensborg, hvor jeg havde sat advokat Ebsen stævne på Sommers hotel. Vi afsendte så først lange telegrammer til Lassens sønner i Danmark om øjeblikkelig at tage ind til byerne og få udfærdiget generalfuldmagter, så vi har dem onsdag. Derefter sikrede vi os, at Ebsen kunne komme onsdag og torsdag og telegraferede tilbage til Als, at indbydelserne kunne udstedes, og endelig gjorde vi sammen med ham udkast til generalfuldmagten for garanterne. Ved middagstid kom jeg hjem.

Imorgen skal jeg nu holde foredrag i Ketting i den alsiske landboforening om sparekasser efter Reiffesens system. Det er en slags små spare- og lånekasser, hvormed der er gjort særdeles gode erfaringer i Sydtykland, hvor allerede 3800 af sådanne kasser er i virksomhed. De grundlægges som andelsselskaber med uindskrænket ansvarlighed og er stedligt begrænsede d.v.s. omfatter i reglen kun et enkelt sogn.¹ Jeg har arbejdet for denne form af spare- og lånekasser i flere år, og tanken har vundet tilslutning hos en hel del af mine unge venner, uden at de endnu har haft lejlighed til at

realisere den. Nu tænker man nærmest på noget i den retning, og jeg vil foreslå kasserne som en afdeling af andelsmejerierne, for at mejerierne straks kan tjene som reservefond, og man i den fælles ansvarlighed kan finde al den kredit, der i øjeblikket er trang til – men nok om det. Jeg nævner det kun her, fordi det efter mine iagttagelser er nødvendigt at oparbejde stemningen for de nye kasser, hvis en akkord skal blive mulig.

Så kommer garantforsamlingen onsdag. Der håber jeg, at vi skal få bukkene d.v.s. de stædige gamle aftægtsmænd skilt ud og gjort magtesløse. Ebsens autoritet vil virke uhyre gavnligt i den retning, og har først 5 af de fornuftigste mænd fået generalfuldmagt, så vil alting gå let for garanternes vedkommende. Men så kommer vanskelighederne overfor Lassens familie. Den næstældste søn, som bor i Mindebjerg på Als, er meget forgældet. Nu har Korff i Sønderborg nylig lånt ham 15.000 mark, som [han] – da P. Lassen har mejeri – skal have smør leveret for. For nu ikke at tabe denne sum, men vinde tid og få smør, kørte Korff straks op til ham, da han fik nys om vore planer og forestillede ham, at en akkord som den tilsigtede var det dumme af alt, da Hans Lassens forpligtelser ophørte ved hans død. Manden er dum nok til at tro det, men forskellige mænd, som har indflydelse på ham, søger nu i disse dage at tale ham til rette, så den hindring overvindes vel også. Jeg har skrevet til Gustav Johannsen om at tale Pauli ord til ham fra Berlin. De andre sønner vil ikke gøre modstand.

Men så kommer kreditorerne. Her skal vi have 7–800 hoveder under én hat, og det vil blive et forfærdeligt arbejde. Det er mig klart, at det må gå som en stormvind, hvis det skal lykkes. Der er sat folk i arbejde med at affatte navnelister, hvor kreditorernes navne bliver alfabetisk ordnede. Tirsdag formiddag møder kreditorerne. Jeg antager, at mindst $\frac{2}{3}$ vil møde; de stædige bliver borte. Alle kreditorer bor på Als. Vi vil straks konstatere, hvem der er mødt og dem får vi nok bugt med. Resten skal fordeles mellem garanterne og søges bundne enkeltvis torsdag, fredag og lørdag, men spørgsmålet er naturligvis, om det kan lykkes. Folk er bange for øvrigheden. De ved, at omkostningerne ved Sønderborg banks fallit vil gå op til omtrent 100.000 mark og vil derfor om muligt undgå en fallit. Der vil kun blive budt dem »det der er«. Nu da kassen skal ophæves, har vi anden brug for offervilligheden. Dels må vi d.v.s. garanterne

måske til slut gøre særlig akkord med enkelte stivnakker, dels må vi hjælpe på de værste tab, endelig må de nye sparekasser sættes i gang og straks tage fat med reguleringen. Det viser sig ved nærmere eftersyn, at lånerne mest er kådnere, landbolsmænd, inderster og småfolk, hvem katastrofen i det hele vil ramme ligeså hårdt. Derfor nytter det foreløbig ikke at byde mere, når sparekassens virksomhed ikke kan fortsættes. Vi må, tvungne af forholdene, først forsøge akkord på dette grundlag. Viser det sig ikke muligt, har vi i hvert fald fået et sådant kendskab til stemningen, at vi på grundlag deraf kan komme med nye forslag.

Senere mere om det. Men se nu lidt på indlagte regnskab, som Nordborg sparekasse offentliggør.² Kassen har, som De vil se, henved 2 mill. indskud. Deraf er 1 mill. anbragt i statspapirer. Den giver 4% i indlånsrente. Nu har den efter regnskabet, som offentliggøres i dag, tjent 8.504 mark i fjor. Hvis nu de statspapirer, sparekassen sidder inde med, er gode, så må sparekassen tabe penge på denne million. Resten af pengene er anbragt i papirer, der kun giver $\frac{1}{2}$ % avance svarende til 5.000 mark. Reservefondet kan vi ikke regne med, uagtet det er opført med 176.000 mark (som overskud). Det fremkommer nemlig ved, at statspapirerne er opførte til indkøbspris i stedet for til dagens kurs, det vil sige, efter alt hvad jeg kan forstå, og giver derfor ingen rente. Sparekassens virkelige regnskab ser vistnok således ud: Der er ingen garanti-kapital, sparekassen ejes af 16 uansvarlige stiftere. Der er ingen reservefond. Der er indskud til et beløb af ca. 2 mill. mark. Denne sum er endnu for hånden, men halvdelen er anbragt i dårlige statspapirer – og en stormvind kan under disse forhold feje kassen over ende. Hvad skal vi dog gøre under sådanne forhold. Stifterne supplerer sig selv og er lutter gamle folk. Jeg har i nogen tid arbejdet på at belejre den med små kasser og har i denne henseende god agitationsbund i de omliggende sogne, fordi kassen årlig giver 4.000 mark til dækning af en del af Nordborgs gæld. Dette forsøg vil nok lykkes, men det er jo næsten nødvendigt at underkaste det hele en ubarmhjertig offentlig kritik, men det kan jeg ikke af politiske grunde og heller ikke af frygt for at skaffe kassen vanskeligheder på det nuværende tidspunkt. Og ligeså står det med flere andre kasser. Jeg håber, at De nu mere og mere vil kunne forstå, hvor nødvendigt det er at tage hele denne sag op.

69.

p.t. Skovby 4. marts 1896.

Idag er vi nu nået til ende med garantforsamlingen, og vi har heldigt opnået, hvad vi ville opnå. Vi har fået garantierne reduceret til 5 mand i et udvalg, som har udfærdiget bekræftet fuldmagt til i alle henseender at repræsentere sparekassen. Hvad Lassens familie angår, er det kun den ene søn (eller Hans Korff i Sønderborg), der gør vanskeligheder. Han ville have kuldkastet sagen i dag, men jeg fik det hindret, og han har nu lovet mig først at rådføre sig med en dygtig advokat i Flensborg. Imidlertid får vi ham nok tæmmet. Men nu kommer den store kreditorforsamling i morgen. Her vil jeg foreløbig blot søge at få et lignende udvalg nedsat, som, repræsenterende kreditorernes interesser, kan arbejde sammen med garanternes udvalg i visse retninger, undersøge status etc. for senere at fremkomme med bestemte forslag og give kreditorerne bestemte oplysninger. Mere tør jeg ikke forlange af frygt for at sprænge det hele straks.

Her er ingen forsagthed, men folk er ærgerlige, vrede, bitre og kaster om sig med ondskabsfulde vittigheder. Og under indflydelse deraf holdes offervilligheden foreløbig nede, mens egoismen er ovenpå og fører det store ord. Der er ikke nu tale om det bedste og ønskeligste. Der er – sådan som den preussiske lovgivning med sit krav om enstemmighed nu én gang er – kun tale om det praktisk mulige. Enhver tænker nærmest på at bjærge så meget som muligt af sit eget, men et er alle tilsyneladende enige om, tyske og danske, bønder og småfolk: Øvrigheden (retten) er den største egoist af os alle, og at udlevere sagen til den er at udsætte sig for den rene plyndring. Sønderborg bankkaffære har skabt fuldstændig enighed om dette spørgsmål, og på denne enighed er det jeg bygger i øjeblikket.

Men er man ikke villige til at ofre stort mere på det gamle, end man kan se sin personlige fordel ved, så har man desmere mod på, at rejse noget nyt. Jeg antager, at vi inden årets udgang vil have flere nye tidssvarende sparekasser her i Sønderherred, og dermed er der vundet meget. Strengt taget er jo sagen den: Udadtil er der politisk set vundet en hel del ved en mindelig overenskomst, om kreditorerne får flere eller færre procent betyder mindre, da sagen nu dog

én gang er bekendt for den store offentlighed. Økonomisk set er det langt bedre at få nye sparekasser end at fortsætte den gamle med betydelig gæld. Og i virkeligheden er det af større betydning at hjælpe lånerne med nye kasser, så deres forhold kan ordnes billigt og let end at give sparerne en noget større procent. Men jo lempeligere man kan afvikle de gamle forpligtelser, desto bedre stemning bliver der for de nye sparekasser. Sagen er derfor alligevel efter min mening ved at glide ind i en god gænge, bare vi nu også kan få kreditorerne samlet i et udvalg på fem eller syv mand. Men der vil sagtens komme til at stå et hårdt slag, inden det lykkes. Det er ikke så let at få 7-800 hoveder under én hat. Jeg håber imidlertid endnu det bedste.

På Als bliver virkningerne af dette slag nærmest, at ledelsen fra nu af glider helt over i ungdommens hænder, og det åbner gode udsigter i flere retninger. Begyndelsen blev gjort i går med landboforeningen.

70.

Åbenrå 8. marts 1896.

Vore anstrengelser kronedes, som De har set, i hvert fald foreløbig med held. Det lykkedes os efter lange forhandlinger at få kautionsister og kreditorer samlede til to fem-mands-udvalg, og der er under alt dette skabt en stemning på egnen, som i høj grad vanskeliggør ethvert modarbejde. Fra dansk side vil en frivillig akkord nu ikke blive kuldkastet, og skulle det mod forventning ske fra tysk side eller af øvrigheden, vil hele uviljen nu vende sig mod den kant. Iøvrigt tror jeg nok, at tyskerne er neutraliserede ved, at der er valgt to tyskere ind i kreditorudvalget. Til yderligere sikkerhed har jeg indirekte sørget for, at der tilstilles de tyske blade velvillige fremstillinger.

Undersøgelserne går nu deres gang, og da jeg får god lejlighed til at påvirke kreditorernes vigtigste ordførere i udvalgene, skal det bindende forlig rimeligvis nok komme i stand, når vi først har fået enstemmig tilslutning til Skovbymødernes beslutninger.

Hans Korff i Sønderborg, assisteret af advokat Grimm, gør mig fremdeles de værste knuder. Men vi får vel bugt med ham. Vi behersker nu udvalgene uden i dem at lægge beslag på vore bedste

kræfter. De skal sættes i arbejde på anden måde. Såsnart stillingen kan overses, og vi har nogenlunde sikkerhed for forliget, håber jeg at få den gamle bestyrelse og en del andre ældre ansete mænd til at sætte sig i spidsen for en indsamling, hvorved der kan tilvejebringes et fond til dækning af småfolks og tjenestefolks tab. De unge skal imidlertid forberede oprettelsen af nye sparekasser, der kan overtage hypoteklånene. Dette er meget vigtigt. Der er nemlig ydet mange småfolk lån af sparekassen til en sådan højde, at de vanskelig vil kunne fås andet steds.

Jeg kom her hjem fredag formiddag af hensyn til det politiske møde. Jeg turde ikke blive borte, da Gustav Johannsen har ligget syg i Berlin, og han eventuelt kunne være blevet borte. Ellers var jeg blevet på Als endnu en dag. I fredags skulle der nemlig føres forhandlinger med Lassens arvinger, og skønt jeg havde truffet bestemte aftaler til alle sider, var jeg dog ikke rigtig rolig ved ikke selv at være tilstede, idet den ene søn, der som sagt har Korff og Grimm bag sig, er meget umedgørlig og bryder sit ord gang på gang. De øvrige sønner derimod går ind på alt. Da jeg endnu ikke har haft efterretninger derovre fra, antager jeg imidlertid, at dette møde også har fået et heldigt udfald. I så fald har vi nu god tid til at arbejde videre uden forstyrrelse.

Jeg holder på, at forårsmødet¹ udsættes til i efteråret, og skønt jeg kun endnu har talt med M. Andresen om sagen, tror jeg dog, at det vil være et almindeligt ønske. Jeg skal skrive igen om denne sag, så snart jeg har talt med Reimers.

Hvad Socialdemokraten skriver og i dette tilfælde har skrevet, ser jeg ikke, da vi ikke holder bladet, men jeg misbilliger naturligvis stærkt, at den har taget sagen, som De antyder.² Det er jo også helt meningsløst, da der jo er få, der har fremhævet Hans Lassen stærkere end jeg. Jeg har i mange år sagt: »Gud fri mig for mine venner, modstanderne bliver jeg nok færdig med«, hvad presseudtalelserne angår, og specielt har jeg gang efter gang opfordret Ottosen til at lade mig være i fred med mit arbejde, men det synes at være frugtesløst. Personlig skal jeg nok sørge for at indtage et korrekt standpunkt overfor begge partier. Jeg har i de senere år mistet interessen for kongerigsk politik i en sådan grad, at jeg er ved at blive betænkelig derved. Men måske går det mange folk i Kongeriget ligeså i disse år.

I dag er jeg nu ved at komme til kræfter igen, men i fredags og i går har jeg næsten ikke kunnet bestille det mindste.³ De mange timelange forhandlinger, den stadige spænding med opbydelse af den viljekraft og energi jeg råder over for straks at nedslå alle indvendinger og modsigelser, tænkearbejdet inden møderne og de mange samtaler med enkeltmænd om deres private affærer, til slut kreditormødet med de hundreder af bedrøvede ansigter, kvinder med gråd i øjet, gamle rystende husmænd og visheden for, at en række mænd var mødte fast bestemte på at kuldaste det hele – og endelig glæden, da modstanden var overvundet – alt det havde til slut udtømt mine kræfter. Da jeg kom hjem, kunne jeg ikke tåle den mindste larm. Jeg måtte have børnene ud af stuen, og de måtte tale dæmpet til mig. Og om natten arbejdede jeg uafbrudt i tankerne med sparekassen. Men idag er jeg som atter kommet i ro, og imorgen kan jeg arbejde som sædvanligt. Jeg fortryder kun, at jeg ikke blev derovre til det hele var sikret.

71.

Åbenrå 12. juli 1896.

Endelig er vi nu nået så vidt med Nordborg sparekasse, at vi – det vil sige Middelheus, kapt. Fischer og bogholder Paulsen fra Folkebanken samt møller Johannsen, Havnbjerg og jeg har foretaget den vigtigste revision. Vor statusopgørelse udviser uden hensyn til renterne fra sidste rentetermin et overskud af ca. 46.000 mark. Tages der hensyn til renterne reduceres overskuddet resp. reservefondet til ca. 31.000 mark – der er hele garantien for en indskudskapital af henved 2 millioner mark. Der er anbragt – regnet efter den øjeblikkelige kurs – $\frac{3}{4}$ million i fonds. Dels er det brasilianske, chilenske, mexikanske, argentinske og græske statslån dels er det udenlandske jernbaneaktier og hypotekbreve, deriblandt sådanne ting som Buenos Aires 6% hypoteklån, der noteres til en kurs af 11%. Det er helt igennem rene spekulationspapirer, og sparekassen har løbet en overordentlig stor risiko. I januar måned 1895, da jeg første gang kritiserede sparekassen i et foredrag om vor landbokredit i Als Nørreherreds landboforening, havde sparekassen, efter hvad jeg nu har konstateret, i virkelighe-

Hans Lassens grav på Lysabild kirkegård er lille og uanselig og forsøg på at sætte en mindesten på graven var forgæves. Det fik den islandske digter Thordur Thomasson, der skrev det berømte vers på Dybbøl mølle, til under et besøg ved graven engang i 1920'erne at udbryde: »Kan I da ikke glemme og tilgive her i Lysabild«. Det har åbenbart været svært, for først i 1967 – over 70 år efter Hans Lassens død – blev en mindesten rejst over Hans Lassen, ikke på kirkegården, men i anlægget ved mindesmærket for de faldne i første verdenskrig uden for kirkegården.

den en underbalance af over 40.000 mark. Men med en beundringsværdig sindsro, der bunder i en næsten utrolig naivitet, fortsatte bestyrelsen uden væklen forretningerne, offentliggjorde en status, der udviste et overskud, resp. reservefond på 170.000 mark, idet den simpelthen opførte fondsbeholdningen til indkøbskurs og tog på dette falske grundlag imod nye indskud. I år ved nytårstid har kassen omtrent balanceret, ved majdagstid havde den 6.000 i overskud, og samtidig offentliggjorde bestyrelsen en status med et overskud af 178.000 mark. Denne statusopgørelse var mig, som i sin tid meddelt, imidlertid i den grad mistænkelig, at jeg fik mine gode venner Nis Nissen og P. Grau i Nørreherred til at åbne et alvorligt og afgørende angreb på sparekassen. Den har derefter måttet udbetale 330.000 mark indskud siden nytår, og 200.000 mark var opsagte til oktober. Dette gjorde den gamle bestyrelse myg. Fr.

Hansen kom personlig her om og opfordrede mig til at overtage hvervet som mægler overfor befolkningen i Nørreherred samt revisor. Det sidste tog jeg kun imod efter at have sikret mig sagkyndig bistand af de ovenfor nævnte mænd samt neutraliseret tyskerne ved at tilkalde en af deres betroede mænd, den ovennævnte møller Johannsen. Den revision, som vi har foretaget, skal nu yderligere fuldstændiggøres ved revision af passiverne på grundlag af de indkaldte sparekassebøger samt kritisk vurdering af obligationer (navnlig i kroer) samt gennemsyn af kautionisternes navne på gældsbeviserne. Men allerede nu anser jeg det for fuldstændig sikkert, at sparekassen, selv om enkelte aktiver må opføres med ringere værdi, efter at denne revision er foretaget, virkelig har et overskud, og at der ved energisk agitation også kan skaffes en garantifond til yderligere sikkerhed, når den nu omorganiseres. Og denne omorganisation vil vi straks tage fat på. Det er jo en ren fortvivlet ledelse af et så vigtigt pengeinstitut, der hidtil har fundet sted, og det er næsten et held, at den opadgående kurs for de fleste statspapirers vedkommende har forbedret status så meget, at situationen kan reddes. Når sparekassen nu omorganiseres, så vil det ikke blot være et stort fremskridt, hvad sikkerhed angår, men så vil det også blive et overordentlig stort fremskridt i retning af et tidssvarende pengeinstitut, idet renten af udlån vil kunne nedsættes med indtil $1\frac{1}{4}\%$, renten for gældsbeviser med mindst $\frac{1}{2}\%$, og pengeomsætningen i Nørreherred i det hele lettes betydeligt. Og jeg har nu det bedste håb til, at denne omorganisation vil lykkes i den allernærmeste fremtid. Dette er jo i og for sig glædeligt, men det er på den anden side sørgeligt, at vi nu også skal have alle disse historier at kæmpe med som en følge af den »lad Sliden«, der har gjort sig gældende herovre på så mange områder. Det optager næsten helt ens tid, tanker og kræfter, og følgen bliver atter, at andre ting og ikke mindst ens egne sager bliver forsømte. Det er jo vanskeligt både at blæse og have mel i munden. Vælgerforeningen har ligget alt for meget brak nu i den senere tid, men det er jo nødvendigt at tage fat der, hvor trangen er størst og kravet stærkest. Bedst var det, om en anden kunne overtage mit arbejde i denne forening, men jeg har ingen, som jeg for tiden tør overdrage hvervet ...

72¹.

Åbenrå 28. april 1897.

Der vil næppe opnås noget positivt ved den antydede sammenkomst, men jeg har ikke det mindste imod, at Jessen bliver indbudt til forårsmødet, og at man gør et forsøg; jeg finder det tværtimod rigtigt.²

Det er jo klart, at Jessen forbinder en bestemt hensigt med sine møder. De er alle planlagte af ham personlig, og indbydelserne til dem er udgået efter hans opfordring. De er endvidere alle afholdte i 1ste rigsdagsvalgkreds; en opfordring om at holde et møde i Løgumkloster har han afslået. Det han stiler imod er at blive valgt til rigsdagsmand i 1898 ved en tvedeling af mandatene således, at landdagen overlades til Johannsen og mig, rigsdagen til ham. Det næste led i hans agitation vil blive en fremhævelse af det nødvendige i at have tre i stedet for to repræsentanter i Berlin og i forbindelse dermed det uheldige i, at én og samme kandidat, Gustav Johannsen, er opstillet som kandidat ved rigsdagsvalgene i alle tre kredse.³

Denne agitation har vi i længere tid været klar over, ligeledes Reimers, Skrumsager, Poulsen m.fl. Gustav Johannsen vil imidlertid ikke frivillig vige pladsen, og hvis 1ste valgkreds vrager ham som rigsdagsmand, nedlægger han sit mandat som landdagsmand og trækker sig tilbage fra al parlamentarisk virksomhed. Skulle det blive tilfældet, gør jeg mig solidarisk med ham. Ikke af særligt hensyn til Johannsen, men simpelthen, fordi de repræsentanter, vi sender til Berlin, må kunne arbejde bedre sammen, end Jessen og jeg er i stand til. Jessen vil aldrig i tvivlsomme tilfælde kunne underordne sig vore samstemmende meninger, og vi vil ikke bære ansvaret for hans handlinger, hvor de ikke er velovervejede, men har deres udspring i rent lyriske stemninger. Vi har drøftet denne situation og taget vort standpunkt. Men vi vil ikke bekæmpe Jessens agitation nu. Tværtimod finder vi det rigtigst, at den udfoldes fuldstændigt frit. Jeg er selv tilbøjelig til at ønske ham valgt, for at han kan løbe linen helt ud og enten gøre vor frygt til skamme eller vise, at den var berettiget. Det ville for mig personligt være meget tilfredsstillende atter at gribe ind i forholdene herhjemme af hele min kraft, der er jo nok at gøre her. Jeg opfatter nu engang ikke den parlamentariske virksomhed således, at det er

hovedsagen at ægge, hidse, skabe konflikter og stramme buen, til den brister. Jeg betragter det som hovedsagen at udfolde en mindre bemærket virksomhed, at knytte forbindelser, erhverve sig en vis indflydelse, vinde forståelse af personer og forhold, kort sagt skaffe sig betingelser for virkelig at kunne udrette noget, når det gælder, men naturligvis i forbindelse dermed at hævde vort standpunkt ved enhver given lejlighed og at kræve vor ret fuldt ud.

73.

Berlin 30. april 1897.

Deres brev af 25. ds. er blevet liggende ubesvaret et par dage, da jeg har haft meget travlt med forberedelsen af det besøg af unge mænd i Nørrejylland, som Nellesmann i længere tid har haft planlagt.¹ Den sag er nu så vidt fremmet, at den vil gå i orden.

Hvad nu det spørgsmål, som De har rejst, angår, da vil der næppe opnås noget positivt, men ikke desto mindre mener også jeg, at der bør gøres et forsøg, og jeg kan derfor kun ønske, at Jessen også bliver indbudt.²

Det er fuldstændig rigtigt, at spørgsmålet Jessen snart vil foreligge. Jessen forfølger nu en bestemt plan. Hans møder er et led i agitationen herfor. De er alle planlagt af ham personlig, og indbydelserne er udgået efter hans opfordring til indbyderne. Han afholder kun møder i første rigsdagsvalgekreds, en opfordring om at holde et møde i Løgumkloster har han afslået. Hvad han sigter imod er at blive valgt til rigsdagsmand i 1. valgkreds i 1898.³ Det næste led i hans agitation vil blive en påvisning af, hvor nødvendigt og fordelagtigt det er at have tre i stedet for to repræsentanter i Berlin . . . Konsekvensen giver sig da af sig selv: Jessen er den bedst egnede til at indtage den tredje plads, og da hans overbevisning ikke tillader ham at være landdagsmand, at aflægge eden, er det nødvendigt at vælge ham til rigsdagsmand. Landdagen overlades så til mig og Johannsen.

Denne agitation har vi længe haft klarhed over. Betegnende var et par replikker, som R[eimers] og Sk[rum-sager] med dæmpet st[emme] vekslede på Vælgerforeningens sidste møde, hvor Jessen var til stede. Reimers nikkede henimod Jessen og sagde til Skrum-sager: Han vil være rigsdagsmand. Det er klart, svarede

P. Reimers (1826-1922), slagtermester i Sønderborg, var vælgerforeningens formand fra 1888. Foto 1901 (Historiske Samlinger).

Sk[rumsager]. Men det skal ej ske. Nej det skal ej ske, svarede Skrumsager og rakte Reimers hånden. Denne modstand kan Jessen ikke bryde. Gustav Johannsen er også klar over situationen og har taget sit standpunkt. Han har erklæret overfor mig, at han ikke vil vige sin plads som rigsdagsmand, men kun overtage landdagsmandatet, når han også vælges til rigsdagsmand. Skulle det komme så vidt, gør jeg mig naturligvis også solidarisk med Johannsen.

Således er stillingen. Vi mener imidlertid, at det er bedst Jessens agitation udfoldes fuldstændigt frit og vil derfor først gribe ind, når det viser sig nødvendigt. Og denne indgriben vil næppe få karakteren af åben kamp, men afspille sig bag kulisserne, hvor Johannsen stiller sit enten-eller overfor en mindre kreds af indflydelsesrige mænd. Når nye uforudsete forhold derfor ikke bliver medbestemmende, vil denne agitation løbe ud i sandet.

Men dermed er spørgsmålet Jessen kun udsat og ikke endelig afgjort. Ved Gustav Johannsens død eller når han træder tilbage fra

det offentlige liv, vil det atter påtvinge sig og kræve sin endelige løsning. Det vil da, såvidt stillingen nu lader sig overse, nærmest forme sig til et spørgsmål om parlamentarisk samarbejde mellem Jessen og mig. Dette tidspunkt ligger os måske langt nærmere, end vi i øjeblikket tror, og jeg er som sagt derfor meget tilfreds med enhver stræben efter at skaffe større klarhed over situationen, og ethvert forsøg på at ophæve, fjerne eller i hvert fald afdæmpe modsætningerne.⁴

Når jeg nu i denne forbindelse skal udtale mig nærmere om de bestående modsætninger, så tror jeg ikke, at de så meget skyldes afvigende anskuelser som karakterernes forskelle. Jessen er lyriker. Han handler næsten altid under indflydelse af øjeblikkets stemninger. Han har selv udtalt, og det er sikkert fuldstændig rigtig, at kun fremmedherredømmet har gjort ham til politiker. Hans egentlige interesser er ikke politiske, og født og opvokset under andre forhold vil han have fundet sin virksomhed andet steds. I dette at han er lyriker ser jeg hans svaghed som politiker. Hans anskuelser, hans forhold til andre personer, hans kampmåde, ja i det hele hans virken er på ethvert givet tidspunkt i høj grad præget af, for ikke at sige, et produkt af øjeblikkets stemninger. Det gælder om hans forhold til Sprogforeningen, Vælgerforeningen, ved Skoleforeningens stiftelse, overfor Sønderjyske Årbøger, overfor Wolff-Gammelgab, overfor »Sønderjylland's« udgivere m.m.m. Derfor er han altid uberegnelig som politiker, og det er hovedgrunden til, at jeg ikke kan tænke mig et parlamentarisk samarbejde med ham.

Det er jo vanskeligt at tale om sig selv. Men så meget vil jeg dog sige, at jeg vistnok var blevet politiker også under andre forhold. Mine politiske interesser omfatter ikke blot nationalitetskampen, men også andre samfundsspørgsmål, f.e[ks]. også på det rent økonomiske område ...

NOTER OG HENVISNINGER

Noterne har først og fremmest til formål at give supplerende oplysninger om de omtalte personer, ud over hvad der oplyses i personregistret, samt i det hele taget at identificere personer, begivenheder o.lign., hvor dette anses for nødvendigt.

I H. P. Hanssens erindringsværk: Et tilbageblik, bd. 2, 1930 er optrykt en række udtog af hans breve til A. D. Jørgensen. Enkelte af disse breve synes ikke mere at eksistere. Det gælder f.eks. brevet dateret 11. febr. og 1. marts 1890 samt 27. april 1892.

Anvendte forkortelser:

- Breve = A. D. Jørgensens Breve. Udgivet af Den danske historiske forening. Ved Harald Jørgensen. 1939.
 SJy Hist = Sønderjyllands historie V, 1932-33. Af Hans Lund, Valdemar Ammundsen og Mads Iversen.
 SJy Årb. = Sønderjyske Årbøger.
 Tilbageblik = H. P. Hanssen: Et Tilbageblik, II, 1930.
 To Ungdomsvenner = To Ungdomsvenner. H. P. Hanssen og H. V. Clausen. En brevsveksling. Ved Harald Jørgensen. 1962.

31.

- 1) Se videre brev nr. 33

33.

- 1) Se videre brev nr. 36 og 38.

34.

- 1) Den københavnske tandlæge Axel Carstens (1847-1927) havde gået i skole i Tyrstrup og Haderslev og bevarede hele livet stor interesse for det sønderjyske spørgsmål. Han fik i 1889 oprettet organisationen »De samvirkende sønderjyske Foreninger« og var dens formand indtil 1920. Han var ligeledes 1888-98 og 1902-04 formand for »Sønderjysk Centralforening i København«. Se ligeledes brev nr. 27.
- 2) Der hentydes sikkert til publikationen Sønderjylland med 1 kort, som H. P. Hanssen fik trykt i Ålborg i 1892, og til pjecen Fra Sønderjylland I. Har vi tid til at vente?, der blev trykt i Odense samme år.
- 3) Hverken H. P. Hanssen eller statistikeren Poul Sveistrup synes at have publiceret nogen undersøgelse om de sønderjyske landarbejderes stilling.
- 4) Udgaven af de omtalte stambogsvers synes ikke optaget i »Dansk Bogfortegnelse«, således at den nøjagtige titel ikke har kunnet fastslås. Bogfortegnelsen kender en københavnsk udgave af 200 stambogsvers valgt blandt nordiske forfatters digte (udgiver: Axel Andersen) 1890-01 og 1900.
- 5) I efterårsheftet for 1892 bragtes begyndelsen af en anmeldelse af amtsretsråd Adlers artikel i »Zeitschrift der Gesellschaft für Schleswig-Holstein-Lauenburgische Geschichte« om folkesproget i hertugdømmet Slesvig siden 1864, skrevet af H. V. Clausen. Anmeldelsen fortsættes i årgang 1893. P. Lauridsens artikel om »Vort folks sydgrænse« udkom først i årgang 1893 (s. 28-50). A. D. Jørgensens artikel »Kong Kristian II på Sønderborg« bragtes i årgang 1892's sidste hefte (s. 241-75). Oversigten over historisk litteratur fra årene 1889-91 vedrørende Sønderjylland (s. 276-306) er signeret N. N.
- 6) Der er formodentlig tale om landbrugskandidat Karl Wulff og gårdejer Vilh. Mussmann, Mariesminde, Haderslev. Se i øvrigt brev nr. 18, note 3.
- 7) Se brev nr. 22, 23, 25 og 37.
- 8) Dyrlæge Bjørnshauge red krisen af i denne omgang. Se i øvrigt brev nr. 23, note 3
- 9) Om optanternes stilling i begyndelsen af 1890'erne se bl.a. Sønderjyllands historie V, s. 189-91; M. Mackeprang: Nordslesvig 1864-1909, 1910 s. 210 og H. P. Hanssen: Et Tilbageblik II, 1930 s. 107-10.

35.

- 1) Se også brev 34 note 4.

36.

- 1) Den originale brevttekst til indledningen af brev dat. 24/10 1892 (nemlig det stykke der handler om det forberedende møde til stiftelsen af en nordslesvigsk skoleforening) synes ikke at eksistere. Teksten til dette stykke er derfor optrykt af det brevuddrag, som H. P. Hanssen offentliggjorde i Tilbageblik s. 222. Slutningen af brevet (fra stykket om Hans Petersen) er derimod gengivet efter H. P. Hanssens original.
- 2) Den nordslesvigiske Skoleforening stiftedes i Skærbæk 30/11 1892, jfr. brev nr. 38 og Breve s. 312. Om foreningens start og første år, se iøvrigt Sønderjysk Skoleforening 1892-1942, Kolding 1942, s. 23ff samt s. 76ff om de personer, der i dette brev er omtalt som de ledende ved foreningens oprettelse.

37.

- 1) Den nye landråd var Karl Mauve, se brev nr. 27, note 1.
- 2) H. P. Hanssen har i Tilbageblik s. 53-64 udførligt omtalt hjemmeundervisningen. Se desuden brev nr. 13, 22, 24, 27 og 30.
- 3) Der er tale om ejendommen Nygade 41, Åbenrå, der fra foråret 1893 var H. P. Hanssens bolig.
- 4) Red. M. C. Mathiesen (1853-1915) arbejdede fra 1882 ved Dannevirke, fra 1891 som redaktør. Han fratrådte 1899 og overtog året efter redaktionen af Modersmålet.
- 5) Anders Lebeck (1868-1926), der stammede fra Bovlund, var først på Askov højskole og studerede derefter i København. Fra efteråret 1893 knyttedes han til H. P. Hanssens blad Heimdal, i begyndelsen mere løst, senere som fast medarbejder og redaktør.

38.

- 1) Se brev nr. 36 note 2.
- 2) Der er tale om pastor Johan O. F. Beuck (1849-1942), der tidligere havde været præst i Holbøl. Hans efterfølger i Holbøl blev den nedenfor omtalte pastor J. P. Zerlang (1864-1924).
- 3) Pastor Chr. Johs. Jacobsen (1854-1919), Skærbæk, var den centrale skikkelse indenfor Den tyske Forening. Jfr. brev nr. 23, note 6.
- 4) H. P. Hanssen overtog udgivelsen af Heimdal fra 1/10 1893. Den omtalte Junggreen er Johann Heinrich Junggreen (1857-93), der førte faderen, J. P. Junggreens tobaksfabrik videre. Se endvidere brev 12 note 3.

39.

- 1) Gårdejer Hinrich Thomsen (1845-1919), Roost; om ham se Sønderjysk Skoleforening 1892-1942, Kolding 1942 s. 89-96.
- 2) Der er tale om mindesmærket på Skamlingsbanken for Laurids Skau, der afsløredes 18/5 1893, samtidig med at de danske møder på Skamlingsbanken blev genoptaget.
- 3) Ballegård i Ullerup sogn blev i 1893 solgt af Th. Boysen til brygger P. Petersen i Sønderborg.

41.

- 1) Købmand J. G. Petersen, Åbenrå, var kasserer i Sprogforeningen.

43.

- 1) A. D. Jørgensen havde i et brev af 6/6 1893 gjort opmærksom på, at 15/6 1893 (dagen for det tyske rigsdagsvalg) var 55-årsdagen for udsendelsen af det 1. nummer af bladet »Dannevirke«. Breve s. 326.
- 2) Der er tale om Vælgerforeningens årsmøde i Sønderborg, der fandt sted 11/6 1893 i nærværelse af ca. 500 personer. Se Flensborg Avis for 6/1 1894.
- 3) Der er tale om det ekstraordinært udskrevne valg til den tyske rigsdag, der fandt sted 15/6 1893. Om den socialistiske fremgang i Nordslesvig se iøvrigt SJy Hist, s. 205.

- 4) I 2. valgkreds (Åbenrå og Flensborg amter) fik den tyske nationalliberale kandidat skibsreder Michael Jebsen 6286 stemmer, socialdemokraten Mahlke 4067 stemmer. Ved omvalget vandt Jebsen med et stemmeoverskud på 4153 stemmer. Se Flensborg Avis 17/6 og 27/6 1893.

44.

- 1) A. D. Jørgensen havde meddelt H. P. Hanssen, at han kom til Gråsten 4/7. Se Breve s. 326.
 2) I M. Mackeprangs bog: Nordslesvig 1864–1909 (1910) er på s. 206 en opgørelse over stemmeafgivningen ved rigsdagsvalget i 1893. I parantes er anført de tilsvarende tal ved rigsdagsvalget i 1890:

	Danske	Tyske	Social- demokrater
Haderslev amt	5814 (5293)	2097 (2140)	57 (30)
Sønderborg amt	3783 (3413)	1032 (1070)	136 (117)
Åbenrå amt	2255 (2110)	1598 (1563)	- (252)
Den danske del af Tønder amt	1544 (1680)	967 (947)	18 (-)
Den danske del af Flensborg amt	286 (364)	332 (334)	210 (208)
Flensborg	471 (590)	2629 (2449)	2841 (2543)

- 3) I 1882 havde forfatteren Frederik Bajer (1837–1922) stiftet den forening, der bedst kendes under navnet »Dansk Fredsforening«. Den agiterede i denne periode navnlig for neutralisering af de nordiske stater og ønskede i den forbindelse at etablere et godt forhold til Tyskland. Derimod tilkendegav man, efter H. P. Hanssens opfattelse, ikke større interesse for sønderjydernes kamp. Dette havde H. P. Hanssen skarpt kritiseret i en tale i Skibelund krat 5/6 1893 (referat af talen i Kolding Folkeblad 6/6 og 8/6 1893). Han gentog sine synspunkter på Fredsforeningens årsmøde i Kolding, hvor han blev imødegået af Fr. Bajer, J. C. Christensen og P. Svejstrup (se Kolding Folkeblad 26/6 1893).

Rigskansler Caprivi havde i jan. 1893 i den tyske rigsdags militærudvalg talt om den fare, der trueede Tyskland ved en alliance mellem Frankrig og Rusland. Han havde i denne forbindelse antydnet, at Danmark måske blev det 3. medlem af denne alliance. Denne udtalelse vakte stor opsigt i den danske offentlighed, og under finanslovdebatten 16/1 1893 (Folketingstidende 1892–93 sp. 2372) kommenterede udenrigsminister T. Reedtz-Thott Caprivis udtalelse. Se iøvrigt: Troels Fink: Ustabil alliance 1961 s. 13 og Viggo Sjøqvist: Peter Vedel II 1962 s. 210 ff.

- 4) Ledelsen af de sønderjyske foreningers delegeretmøde i Vejle ønskede ikke, at forhandlingerne blev refereret, og repræsentanten for Vejle amts Folkeblad blev endog udvist fra mødelokalet. Under det afsluttende festmåltid i Skyttehuset havde en række sønderjyder ordet, men i modsætning til de kongerigske deltagere nævnes de ikke ved navn. Se Vejle amts Folkeblad 15/7 1893 og Vejle amts Avis 15/7 og 17/7 1893. Om Axel Carstens, se brev nr. 34 note 1.
 5) Dansk Bogfortegnelse kender ingen pjece af H. P. Hanssen om den nordslesvigske skolesag.

45.

- 1) Om de arkæologiske udgravninger i Nydam mose, herunder professor Conrad Engelhardts medvirken, se Sønderjysk Månedsskrift 1974 s. 162ff. Om Nydam mose se iøvrigt Trap: Danmark, 5. udg. Åbenrå-Sønderborg amter X, 3, 1967 s. 1183–84.
 2) Der er formodentlig tale om manuskript til Clausens afhandling »Nordslesvig 1863–93. Den nationale stilling på Landet«, der blev trykt i Sjø Årb. 1894 s. 33–146.

46.

- 1) A. D. Jørgensen foretog den ønskede henvendelse til Sophus Müller, men uden resultat. Se Breve s. 345.

47.

- 1) I et brev til H. P. Hanssen, trykt i Breve s. 344, havde A. D. Jørgensen i samråd med Nellemann frarådet, at M. Andresen i en offentlig erklæring imødegik red. Jessens kritik af Sprogforeningen. Erklæringen er forgæves eftersøgt.
- 2) Om Thorvald Møller, Toftlund, se H. V. Clausens omtale i brev af 10/1 1894. To Ungdomsvener s. 136f.
- 3) Det foreslåede kirkelige udvalg blev nedsat i 1895 og arbejdede snævert sammen med frimenighedsbevægelsen. Marie Skau Petersen var udvalgets virksomme sekretær. Se Sjy Hist s. 343f.
- 4) De inviterede præster til mødet i Majkro, der fandt sted 17/1 1894, (udførligt referat i Hejmdal for 19/1 1894) mødte ikke, men de havde fremsendt enslydende breve, som blev oplæst. Mødet, der havde samlet mellem 6 og 700 personer, havde til formål at protestere mod præsternes forsøg på at fortrænge det danske sprog fra kirkerne og åbne mulighed for tyske gudstjenester. Hovedtaleren ved mødet var frimenighedspræst L. B. Poulsen (1840-1919) fra Bovlund.

48.

- 1) Det lader sig ikke gøre at identificere det afsnit, som H. P. Hanssen havde betænkelighed ved. Sandsynligvis er det et bestemt afsnit i H. V. Clausens artikel om »Nordslesvig 1863-93. Den nationale stilling på landet«, som offentliggjordes i Sjy. Årb. 1894 s. 33-146. A. D. Jørgensen synes ikke at have brevvekslet med H. P. Hanssen om dette spørgsmål. Han søgte derimod direkte kontakt med H. V. Clausen, se To ungdomsvener s. 148.
- 2) Vandrelærer Kasper Jensen havde indgivet klage til overforvaltningsretten i Berlin, fordi regeringspræsidenten for Slesvig-Holsten havde forbudt dansksindede forældre at engagere vandrelærere til at undervise deres børn. Domstolen afsagde kendelse til fordel for Kasper Jensen, se Nationaltidende Aften for 7/3 1894, jfr. To Ungdomsvener s. 150-51.
- 3) Om agitationen i dansk presse til fordel for Dybbøl mølle se brev fra A. D. Jørgensen, dat. 26/2 1894, trykt i Breve s. 348. Møllen ejedes i perioden 1860-73 af møller Jørgen Hansen og gik derefter over til sønnen Gerhard Hansen, der stod som ejer 1873-94. Se Trap, Danmark, 5. udg. X, 3, 1967 s. 1169-70. Om erhvervelsen af Dybbøl mølle se endvidere brev nr. 49, 51, 57, og 59-62.

50.

- 1) Det drejer sig om indbydelser til et planlagt møde i København mellem sønderjyder og interesserede københavnere. Mødet var planlagt til at finde sted 19.-20. maj. Se Breve s. 350.
- 2) Der synes ikke at være kommet noget praktisk resultat ud af H. P. Hanssens forhandlinger med godsinspektøren.

51.

- 1) Et selskab af danske skuespillere, bl.a. Karl Mantzius og Chr. Zangenberg, havde besluttet at foretage en tourné i det danske Nordslesvig. I juni 1894 fandt forsøget sted. De gik i land i Haderslev, men de tyske myndigheder mødte straks op og udviste dem. Sagen vakte megen opsigt. Se herom: Mackeprang: Nordslesvig 1864-1909, 1910, s.218;

Tilbageblik s. 166ff og Robert Neiiendam: Det danske Teaters Vilkaar i Nordslesvig 1864-1914, 1914, s. 58ff. Se også Breve s. 350f og 354f.

- 2) St. Thomas er navnet på en kendt restaurant på Frederiksberg.

53.

- 1) Pastor Rasmus Thomsen, der var født i Fjelstrup, og som nogle år havde arbejdet som præst i USA, blev i 1894 kaldt hjem og virkede som frimenighedspræst i Haderslev fra 1894 og til sin død i 1905. Han afløstes af pastor Thade Petersen, født på Rømø. Frimenighedskirken i Haderslev, kaldet »Kristuskirken« opførtes 1896-97. Se Trap: Danmark 5. udg. X,1, 1965 s. 100-01 og Sjø MSkr 1972, s. 375-87.

54.

- 1) Om de nævnte sønderjyske studenter kom på besøg i København har ikke kunnet konstateres.

55.

- 1) Provinssynoden åbnedes 29/10 1894 i latinskolens festsal i Rendsborg, og dens møder strakte sig over ca. 14 dage. I Hejmdal er aftrykt lange referater af synodens forhandlinger dag for dag. Til synoden afleveredes ca. 96 petitioner fra nordslesvigiske sogne, underskrevet af godt 1300 personer, synodemedlemmer, kirkeældste og menighedsrepræsentanter. I petitionerne anmodedes om udelukkende dansk religionsundervisning og to timers dansk undervisning ugentlig. Petitionerne henvistes til udvalgsbehandling, men blev i realiteten afvist.
- 2) Mødet, der lededes af samfundets formand konsul Amorsen, er refereret i Hejmdal for 26/10 1894. Det fandt sted i teaterejer Matthiesens lokale og havde samlet ca. 400 personer. Se iøvrigt brev nr. 53 note 1.

56.

- 1) Nordslesvigsk Søndagsblad, der kom som et ugentligt tillæg til Flensborg Avis og andre danske blade i Nordslesvig, redigeredes efter kollaborator C. F. Monrads død i 1889 af red. Jens Jessens medarbejder R. P. Rossen (1858-1928).
- 2) Den folkelige, kongerigske forfatter Zakarias Nielsen (1844-1922) udgav fra 1892 det folkelige blad, kaldet »Søndagsbladet. Ugeblad for by og land«.

59.

- 1) Den omtalte bog havde titlen: Smaastykker til Brug i vore Hjem ved Øvelser i skriftlig Brug af Modersmaalet. 84 sider og trykt i Åbenrå i 1895.
- 2) Det brev, som H. P. Hassen hentyder til, er ikke optaget i udgaven af A. D. Jørgensens breve. Derimod findes som nr. 301 (s. 370-71) et brev, dat. 16/1 1895, som påny behandler problemerne omkring Dybbøl mølle.
- 3) Om den planlagte studierejse til Berlin se også brev nr. 60. Opholdet i Berlin i vinteren 1895 er nærmere omtalt i Tilbageblik s. 147ff.
- 4) Se brev 45 note 2.

60.

- 1) Der henvises til brev af 16/1 1895 trykt i Breve s. 370-72.
- 2) Gårdejer Vilh. Mussmann, Mariesmilde ved Haderslev havde henvendt sig til A. D. Jørgensen med forslag om, at der indsamledes 9.000 kr. til etablering af en skuespillertrup for Sønderjylland. Se Breve s. 371.

- 3) Efter at M. Andresen (1858-1916) i 1889 var indtrådt i Sprogforeningens bestyrelse, øgede man i løbet af 1890'erne virksomheden med hensyn til uddeling af folkelig litteratur. Man udsendte således mange boggaver, publicerede en årlig »Almanak« og startede »Illustreret Børneblad for Nordslesvig«.
- 4) Der er tale om den i Angel fødte tyske forfatter Theodor Brix og den i Åbenrå fødte journalist og forfatter Erich Schlaikjer. »Preussische Jahrbücher« er navnet på et tysk månedsskrift for politik, historie og litteratur, der grundlagdes i Berlin i 1858. Se iverigt Tilbageblik s. 148ff.

61.

- 1) Sammenbruddet af Sønderborg bank er omtalt i Tilbageblik sammen med sparekasserne i Lysabild og Nordborg, se kapitlet: Sørgelige begivenheder s. 174-80. Også i Sønderjyllands historie V, s. 204 er Sønderborg banks vanskeligheder omtalt.
- 2) I febr. 1895 holdt H. P. Hanssen foredrag i Møgeltønder, hvor han betegnede Nordslesvigs genforening med Danmark som endemålet. Myndighederne rejste herefter sag mod ham for »forberedende Handlinger til Højforræderi«. Amtsdommer Lindemann i Åbenrå fik overdraget forundersøgelsen, H. P. Hanssen sad i arrest et par dage, men den megen postyr endte med, at sagen blev hævet. Se Tilbageblik s. 134-36.

62.

- 1) I en artikel kaldet »Tidsaanden« havde H. P. Hanssen kritiseret myndighedernes fortyskning af folkeskolen, og denne artikel fremkaldte et sagsanlæg. Efter at sagen havde passeret forskellige instanser, endte den ved rigsretten i Leipzig, som stadfæstede landrettens dom (en bøde på 500 mark). Se Tilbageblik s. 137.
- 2) Gustav Johannsen var formand for Sparekassen for Flensborg og omegn, og danselærer Schmidt kasserer. På grund af bedragerisk forhold måtte han forlade byen. Se To Ungdomsvenner s. 168f.

63.

- 1) H. P. Hanssen opnåede ikke, hvad han primært ønskede, nemlig at få godkendt berettigelsen af klagen over regeringspræsidenten. Klagen blev afvist af overforvaltningsretten, men kendelsens ordlyd bidrog på flere punkter til at klare foreningernes retslige stilling, bl.a. kunne man i fremtiden sikre sig mod politiets indskriden mod møder, såfremt men etablerede kontrol med, at kun foreningens medlemmer kom til møderne. H. P. Hanssens indlæg er aftrykt i Hejmdal for 15/11 1895. Se også nummeret for 13/11 1895.

64.

- 1) I den preussiske landdags andetkammer sad to danske repræsentanter, nemlig Gustav Johannsen og Hans Lassen, Lysabild. Hans Lassen døde 20/1 1896, og der skulle herefter vælges en ny landdagsmand. Valget fandt sted ved valgmand. I begyndelsen af februar fandt et prøvevalg sted i Gråsten, og i slutningen af marts foregik det endelige valg, hvor H. P. Hanssen valgtes med 134 danske valgmandsstemmer mod 83 tyske. Tilbageblik s. 181-87.

65.

- 1) Ved prøvevalget i Gråsten fik H. P. Hanssen 120 stemmer og gårdejer C. P. Wolf-Gammelgab 5. H. P. Hanssen opstilledes herefter som eneste danske kandidat ved det forestående landdagsvalg.

66.

- 1) Om Lysabild Sparekasse og bedragerierne imod den, se G. Japsen: De nordslesvigske sparekassers historie, Åbenrå 1970 s. 212-22. Se også brev 61 note 1. Om Hans Lassen, se endvidere Sønderjysk Månedsskrift 1977, s. 200-07 og 282.

68.

- 1) Fr. Wilh. Raiffeisen (1818-88) var borgmester forskellige steder i Sydtykland og interesserede sig stærkt for opbygning af låne- og sparekasser for mindrebedemlede. En tilsvarende virksomhed udfoldedes af politikeren Hermann Schulze-Delitzsch (1808-83). Om disse sparekasser, se desuden Chr. Hübbers artikel i Sønderjyske Årbøger 1910 s. 94-96 samt G. Japsen: De nordslesvigske sparekassers historie, Åbenrå 1970 s. 289f.
- 2) Om Nordborg sparekassers forhold, jfr. brev nr. 66 note 1. Se endvidere brev nr. 71.

70.

- 1) Der hentydes til de forårsmøder (se brev nr. 28 og 50), der regelmæssigt arrangeredes i København. Fremtrædende sønderjyske personligheder havde her lejlighed til at mødes med de københavnske ledere af det nationale arbejde i hovedstaden, i første række A. D. Jørgensen og repræsentanter for studentefraktionerne »To Løver« og »4 S«.
- 2) Der hentydes til en række meddelelser i A. D. Jørgensens brev af 5/3 1896. Se Breve s. 389. Brevet indeholder ligeledes en række bemærkninger om Johan Ottosen.
- 3) A. D. Jørgensen var meget bekymret over H. P. Hanssens overanstrengthed. Se Breve s. 390-92.

72.

- 1) Det er tvivlsomt, om de to breve nr. 72-73 er blevet afsendt, men de er medtaget på grund af deres indhold. Begge breve mangler underskrift, og originalen til nr. 73 fremtræder nærmest som en kladde med mange rettelser og udstregninger.
- 2) Se brev nr. 73 note 2.
- 3) Hidtil havde Gustav Johannsen været opstillet som eneste dansk kandidat ved valgene til den tyske rigsdag i alle 3 nordslesvigske kredse. Ved rigsdagsvalget i 1898 opstilledes han alene i 1. kreds, hvor han blev valgt. I 2. og 4. kreds opstilledes henholdsvis gårdejer C. P. Wolff og red. Jessen, men ingen af dem opnåede valg.

73.

- 1) Det omtalte brev er ikke trykt. Der er formodentlig tale om planlægningen af det sædvanlige forårsmøde i København med indbudte sønderjyder. Se Breve s. 405.
- 2) Det var ikke første gang, at A. D. Jørgensen bragte det spørgsmål under debat, om man ikke burde invitere red. Jessen til de årlige forårsmøder i København. Se brev dat. 25/4 1892, trykt i Breve s. 299f.
- 3) Se brev nr. 72 note 3.
- 4) Gustav Johannsen døde 25/10 1901. Efter begravelsen i Flensborg samledes Vælgerforeningens styrelse og udpegede med 9 stemmer mod 5 redaktør Jens Jessen som Gustav Johannsens efterfølger som rigsdagsmand. Suppleringsvalget fandt sted 8/3 1902, og Jessen virkede som dansk repræsentant i den tyske rigsdag indtil sin død i 1906. Gustav Johannsens efterfølger som landdagsmand blev grosserer Julius Nielsen, Haderslev.

PERSONREGISTER

Der henvises til brevenes nr.

- Adler, J. G. C., amtsretsråd, Flensborg 30
 Ahlmann, Nic., sønderjysk politiker, Wertheminne (1809-90) 11
 Amorsen, Søren, bankdirektør, konsul, Haderslev (1831-1916) 13,64
 Andersen Nikolaj, sprogmand, journalist, Åbenrå (1862-1919) 2, 3, 5-7, 20, 27
 Andresen, Andreas, gårdejer, Skelle (1842-1914) 25
 Andresen, Jens, gårdejer, Ullerup 32
 Andresen, Mathias, litterat, Åbenrå (1858-1914) 15, 24-25, 28, 33, 36, 47, 51, 60, 70
 Andresen, Peter, lærer, journalist, Åbenrå (1860-1925) 12, 32-33, 35, 47
 Arnum, L., gårdejer, Bovlund (1835-1908) 25, 38
 Baggesen, Jens, digter, København (1764-1826) 27
 Bajer, Fredrik, politiker, fredsagitor, København (1837-1922) 20, 44
 Bekker, Carl, advokat, Åbenrå (1834-87) 12
 Beuck, J. O. F. præst, Hørup (1849-1942) 38
 Bjørnshauge, J. H. dyrlæge, bladudgiver (1831-1910) 28, 35
 Bjørnshauge, J. J., redaktør, Haderslev (1838-91) 15
 Bonin, Joachim v. landråd, Åbenrå (f. 1857) 26
 Boye, Vilh., arkæolog, København (1837-96) 54
 Brix, Theodor, tysk forfatter (1844-1905) 60
 Bruun, Christopher, norsk højskolemand, Vonheim (1839-1920) 20
 Buchholz, Thomas Th. lærer, Skudstrup (1845-1920) 55
 Callesen, Nis, gårdejer, Lerskov (1837-1922) 30, 47, 50-52
 Caprivi, G. L. v. tysk rigskansler, Berlin (1831-99) 44
 Carstens, Axel, tandlæge, København (1847-1927) 27, 35, 44
 Christian II, dansk konge (1481-1559) 35
 Christian VIII, dansk konge (1786-1848) 2
 Clausen, H. V. lektor, København (1861-1937) 10, 13, 22, 24, 30-31, 35, 45, 48, 51, 59.
 Due, Esben, købmand, Sønderborg (1839-95) 21
 Dybdal, Anders, departementschef, København (1852-1915) 20, 28
 Ebsen, E. advokat, Flensborg 67-68
 Engelhardt, Conrad, arkæolog, København (1825-81) 45
 Erik Glipping, dansk konge (1249-86) 4
 Eskesen, Morten, digter, Kolding (1826-1913) 11, 17, 22, 31
 Falbe-Hansen, V. A. nationaløkonom, København (1841-1932) 35
 Falkenstjerne, F. F. højskoleforstander, folketingsmand, København (1854-96) 32
 Fausbøl, J. møller, Branderup (1838-1918) 25, 37, 50-51
 Feilberg, H. F., sprogforsker, præst (1831-1921) 5-6
 Feilberg, Jens Jørgensen, lærer, Københoved (1862-1946) 23, 25-26
 Fischer, C. C. kaptajn, Åbenrå (1844-1933) 64, 71
 Flor, Chr. professor, København (1792-1875) 24, 27
 Frederik VII, dansk konge (1808-63) 46
 Friis, G. læge 12, 20
 Graae, Thomas, journalist, historisk forfatter, København (1849-1920) 24
 Grau, Peter, gårdejer, Pøl (1866-1953) 64, 71
 Gregersen, Carsten, digter, Frøslev (1861-1943) 25
 Grimm, advokat, Flensborg 70
 Gubi, Henriette, lærerinde, Bevtoft (1856-94) 11-13, 22-25, 29-30, 37.

- Hansen, Fritz, gårdejer, Løjtertoft 51, 71
 Hansen, Georg, stud. med. Haderslev 54
 Hansen, Gerhard, møller, Dybbøl (d. 1902) 21, 59-60
 Hansen, H. O. København 42
 Hansen, Nis, 2
 Hanssen, Anna Marie, f. Andresen, H. P. Hanssens moder (1826-94) 22
 Hanssen, Christen, gårdejer, Nørremølle (1825-91) 21, 45
 Hanssen, Christen, gårdejer, Stavnsbjerg, senere Nørremølle (1855-1943) 22, 25, 27, 30
 Hanssen, Helene, f. Iversen, gift med H. P. Hanssen (1860-1935) 22, 52
 Heiberg, J. L. professor, København (1791-1860) 27
 Herfurth-Stolberg, tysk indenrigsminister, Berlin 11, 24
 Herold 27
 Hertz, kasserer, København 10
 Hiort-Lorenzen, H. R., redaktør, København (1832-1917) 7-8, 14, 16, 24
 Hiort Lorenzen, P. købmand, Haderslev (1791-1845) 14, 16
 Holdt, A. C. C., skolebestyrer, Flensborg (1821-90) 2, 4, 6-7, 10-11
 Holm, Harald, politiker, København (1848-1903) 35
 Hørlyck, A. D. gårdejer, Rurup (1836-1900) 25
 Høyberg, Fr. gårdejer, Nørmark (1832-1919) 50
 Høyer, Kr. 14
 Iversen, Jørgen, gårdejer, Svejrup (1838-1923) 25
 Jacobsen, Chr. Johs. tysk præst, Skærbæk (1854-1919) 38
 Jensen, Fr. gårdejer, Løjtertoft 64
 Jensen, J. P. gårdejer, Lovrup (1841-1923) 63
 Jensen, Kasper, vandrelærer (1858-1930) 11, 13, 22-25, 27, 29-30, 37, 48, 59
 Jebsen, Michael, skibsrheder, tysk rigsdagsmand, Åbenrå (1835-1899) 43
 Jessen, Jens, redaktør, rigsdagsmand, Flensborg (1854-1906) 1-4, 13, 28, 38, 44, 47, 55, 63-64, 72-73
 Jessen, Thomas, gårdejer, Majbølgård (1848-1920) 18
 Johannsen, Gustav, rigsdagsmand, Flensborg (1840-1901) 1-5, 7-9, 11-12, 14-15, 23-25, 27-28, 30, 35, 38, 41, 43-44, 47, 51, 57, 60, 64, 67-68, 70, 72-73
 Johannsen, møller, Havnbjerg 71
 Johansen, Jensenius, præst, Svanninge (1827-1902) 37
 Junggreen, Johan Heinrich, tobaksfabrikant, Åbenrå (1857-1893) 38, 41
 Junggreen, J. P., tobaksfabrikant, politiker, Åbenrå (1827-86) 12, 24-25, 27, 29-30, 45
 Jürgensen, Asmus, farver, Gråsten (f. 1837) 14, 25, 51
 Jørgensen, Konrad, bogtrykker, Kolding (1849-1921) 25
 Jørgensen, bankdirektør, Sønderborg 49, 59, 61
 Kaftan, Theodor, generalsuperintendent, Slesvig (1847-1932) 26
 Kayser, Harald Hartvig, tømremester, København (1817-95) 55
 Kloster, Anders Jensen, degn, Sommersted (1783-1860) 24
 Knudsen, Chr. gårdejer, Vejlbæk 23
 Knudsen, H. A., godsejer, Trøjborg (1831-1917) 14, 41, 44, 64
 Knudsen, dyrlægestuderende, Galsted 54
 Koch, P. Chr. redaktør, Haderslev (1807-80) 14, 24
 Konstmand, Asmus gårdejer, Kragelund (f. 1869) 23
 Korff, Hans, købmand, Sønderborg (d. 1899) 68-70
 Korff, P. gårdejer, Rinkenæs 47
 Krarup, Ove Th., overretssagfører, København (1867-1938) 42

- Kruse, Carl, murermester, København (1840–1900) 24, 28, 35, 49, 59
 Kaad, Andreas, gårdejer, Mindebjerg (1836–1908) 50–51
 Lassen, Hans, gårdejer, politiker, Lysabild (1831–96) 14–15, 25, 27, 30, 35, 47, 50–51, 55, 60, 64, 66–68, 70
 Lassen, P., mejerierjer, Mintebjerg 68
 Lassen, kroeger, Jardelund 23
 Lauridsen, P. historiker, København (1846–1923) 2–3, 7–8, 11, 14, 24, 35
 Lautrup, Erasmus, præst, Haderslev (1782–1857) 26
 Lebeck, Anders, journalist, Åbenrå (1868–1926) 37, 47
 Lhuys, Drouyn de, fransk udenrigsminister, Paris 12
 Lildholdt, Falle, gårdejer, Løjt (1858–1926) 52
 Lindemann, amtsdommer, Åbenrå (f. 1855) 61, 64
 Lornsen, Uwe Jens, landfoged, Sild (1793–1838) 24
 Lund, Anders Petersen, gårdejer, Rejsby-Ballum (1842–1921), 38, 41
 Luno, Bianco, bogtrykker, København (1795–1852) 4
 Lyngby, Kr. J. sprogforsker, København (1829–71) 5
 Mackeprang, A. M. J. proprietær, Kidding (1836–95) 18
 Mackeprang, M. museumsmand, København (1869–1959) 35
 Madvig, P. A., læge, Haderslev (1816–99) 13–15, 41, 49, 51
 Mathiesen, Mathias C., redaktør, Haderslev (1853–1915) 37, 53, 60
 Mathiesen, Bøffelkobbøl 52
 Matzen, Heinrich, bogtrykker, bladudgiver, Åbenrå (1852–1908) 12–13, 37–38
 Mejborg, R. kulturhistoriker, København (1845–98) 24
 Mejer, Johs., kartograf, Husum (1606–74) 3
 Michelsen, Jacob, formand for Sprogforeningen, Kolstrup (1815–99) 3, 13–16, 47, 51
 Michelsen, Mads, stud. med. sen. amtslæge, Kolstrup (1873–1958) 54
 Middelheus, L. fabrikant, Åbenrå (d. 1918) 49, 68, 71
 Mikkelsen, Chr. apoteker, Odense (1844–1924) 45–46, 50
 Miquel, Johs. v. preussisk finansminister, Berlin (1828–1901) 24
 Moldt, Johs., redaktør, boghandler, Sønderborg (1835–1906) 9, 21–22, 41, 61, 64
 Moltesen, Laust, dansk politiker, København (1865–1950) 22, 32, 35–36, 38
 Monrad, C. F. kollaborator, Flensborg (1815–89) 3, 10
 Mosehuus, Johs. kredsskoleinspektør, Sønderborg (f. 1849) 26
 Musmann, Vilh., gårdejer, Kehlet (1845–1924) 18, 35, 51–52, 60
 Müller, Sophus, museumsmand, København (1846–1934) 46, 54
 Møller, Johannes gårdejer, Harreslev (1826–1914) 23
 Møller, Peter, stud. theol., Rødding 54
 Møller, Philip, gårdejer, Jægerup (1846–1902) 23, 64
 Møller, Thorvald, sen. borgmester i Haderslev, Toftlund (1858–1923) 47
 Mørk-Hansen, M. præst, Vonsild (1815–95) 2
 Nellesmann, Sophus, højesteretsadvokat, København (1833–1915) 21–22, 27, 34, 44, 58–59, 62, 73
 Nielsen, Edvard, officer, skytteforeningsagitator (1824–99) 38
 Nielsen, P., landbrugskonsulent 32
 Nielsen, Th. stud. med. Tombøl 54
 Nielsen, Zakarias, forfatter, København (1844–1922) 56
 Nissen, Hans, gårdejer, Viby (1842–96) 25, 50–51
 Nissen, Niels Chr. bogbinder, Haderslev (1810–39) 24, 27
 Nissen, Nis, gårdejer, Nordborg (1862–1947) 50–52, 71

- Nissen, Wilhelm, grosserer, København (1850-97) 44
 Nissen, stud. theol. Gram 54
 Ohrt, A. N. C. godsinspektør, Sandbjerg (d. 1917) 50
 Orlík, Axel, folkemindeforsker, København (1864-1917) 7-8, 10
 Ottosen, Johan, historiker, København (1859-1904) 14, 18, 24, 27, 70
 Petersen, Carsten, præst, Maugstrup (1871-1943) 54
 Petersen, Hans, gårdejer, Rørkær (1845-1909) 51
 Petersen, Hans, journalist, Haderslev (1865-1937) 23, 34-35, 37
 Petersen, Lorenz, cand. med. Ragebøl (1863-1926) 54
 Petersen, Marie Skau, sekretær for kirkeligt udvalg (1861-1941) 47
 Petersen, Mathias, gårdejer, Brøns, senere Skærbæk 22-23, 25, 35, 37-38
 Petersen, S. Chr. gårdejer, Broderup 23
 Petersen, Thade, frimenighedspræst, Haderslev (1866-1949) 30, 63
 Philipsen, P. gårdejer, Skelde (1846-1933) 11, 59
 Philipsen 30
 Poulsen, Andreas, gårdejer, Sottrup (1830-1912) 51
 Poulsen, L. B. præst, Bovlund (1840-1919) 14, 41, 47, 72
 Poulsen, bogholder, Åbenrå 71
 Puttkammer, Robert Victor v. tysk indenrigsminister, Berlin (1828-1900) 11
 Refslund, Hakon, cand. med. Tønder (1871-1954) 54
 Refslund, Thomas, gårdejer, Vellerup (1847-1923) 25
 Reimers, P. slagtermester, Sønderborg (1826-1922) 13-16, 19, 21-23, 28, 38, 41, 47, 49, 51, 57, 59, 60-61, 64, 66-68, 70, 72-73
 Ries, H. købmand, Åbenrå (1850-1919) 49, 68
 Rosenbom, H. P. urmager, Løgumkloster (død 1891) 25
 Rossen, R. P. journalist, sen. bankdirektør, Flensborg (1858-1928) 3
 Sabroe, Axel, boghandler, bladudgiver, Haderslev (1861-1935) 2, 23
 Schlaikjer, Erich, tysk journalist 60
 Schmidt, danselærer, sparekassebestyrer, Flensborg 62
 Schreiber, A. landråd, Haderslev 27
 Schrøder, Ludvig, højskoleforstander, Askov (1836-1908) 24, 27
 Schwartz, landretsdommer, Flensborg 62
 Simonsen, P. stud. theol. Vejbløgd 54
 Skau, Laurids, gårdejer, politiker, Sommersted (1817-64) 2, 6, 24, 39
 Skau, Marie, se Petersen, Marie Skau
 Skau, Peder, gårdejer, politiker, Bukshave (1825-1917) 2-4, 6, 14-15, 24, 47, 51, 64
 Skrumsager, J. N. H. gårdejer, Københoved (1841-1921) 14-15, 23, 51, 64, 72-73
 Steenstrup, Mathias, forfatter, dr. phil. København (1822-1904) 11
 Steinmann, G. F. M. v. overpræsident, Slesvig (1830-1901) 19, 63
 Svejstrup, P. statistiker, politiker, København (1848-1911) 35
 Thaysen, P. gårdejer, Nyhus 23
 Thillerup, C. K. bogtrykker, Flensborg 3-4, 6, 10, 19, 27
 Thomsen, Carsten, digter, Frøslev (1837-89) 11, 17, 25, 31
 Thomsen, Hinrich, gårdejer, Rost (1845-1919) 25, 39, 50-51
 Thomsen, R. frimenighedspræst, Haderslev (1849-1905) 53, 55
 Thomsen, Th. gårdejer, Toghale (1867-1933) 50-51
 Thulesen, P. gårdejer, Stoltelund 23
 Thyssen-Hansen, Andreas, gårdejer, Forballum (1834-1914) 15-16, 41, 51
 Tschirschnitz, A. F. T. v., landråd, Sønderborg (1837-1911) 18, 24

- Ullmann, Viggo, norsk højskolenand, Seljord (1848–1910) 20
Ulrik, F. F., fysikus, Tønder (1818–1917) 12
Wolff, C. P. gårdejer, Gammelgab (1842–1913) 14, 18, 35, 50–51, 59, 61, 64–67, 72
Wulff, Karl, Vodder 35
Zachariassen, Jørgen, gårdejer, Dybbøl 25, 49
Zedlitz-Treutznitz, Robert Graf von, preussisk kulturminister (1837–1914) 37
Zerlang, Johs. præst, Holbøl (1864–1924) 38